

TARTU RIIKLIKU ÜLIKOOLI TOIMETISED
УЧЕННЫЕ ЗАПИСКИ
ТАРТУСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА

ALUSTATUD 1888. a.

VIHK

216

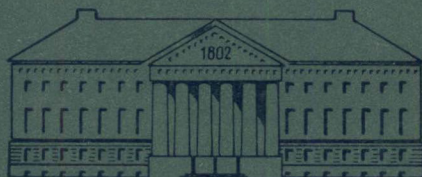
ВЫПУСК

ОСНОВАНЫ в 1898 г.

TÖID ROMAANI-GERMAANI
FILOLOOGIA ALALT

II

ТРУДЫ ПО РОМАНО-ГЕРМАНСКОЙ
ФИЛОЛОГИИ

TARTU 1968

TARTU RIIKLIKU ÜLIKOOLI TOIMETISED
УЧЕННЫЕ ЗАПИСКИ
ТАРТУСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА
TRANSACTIONS OF THE TARTU STATE UNIVERSITY

ALUSTATUD 1893. a.

VIHK 216

ВЫПУСК

ОСНОВАНЫ В 1893 г.

TÖID ROMAANI-GERMAANI
FILOLOGIA ALALT
ТРУДЫ ПО РОМАНО-
ГЕРМАНСКОЙ ФИЛОЛОГИИ

II

TARTU 1968

Redaktsioonikolleegium:

K. Kann, O. Mutt (vastutav toimetaja), J. Silvet, S. Smirnov

Редакционная коллегия:

К. Канн, О. Мутт (отв. редактор), И. Сильвет, С. Смирнов

Toimetajailt

Käesolev Tartu Riikliku Ülikooli Toimetiste vihik sisaldab kaheksa artiklit inglise, saksa ja prantsuse filoloogia alalt. Autoriteks on peamiselt TRÜ inglise keele kateedri ja saksa keele kateedri õppejõud ja aspirandid. Artiklid (välja arvatud P. Nurmekunna artikkel) on seotud vastavate autorite kaitstud või valmivate väitekirjadega. Kogumik peegeldab TRÜ võõrkeelte kateedrites tehtavat teaduslikku tööd stilistika, tõlketeooria ning -praktika ja keeleajaloo valdkonnas.

От редакционной коллегии

Данный выпуск Ученых записок Тартуского государственного университета содержит восемь статей по вопросам английской, немецкой и французской филологии. Авторами статей являются главным образом преподаватели и аспиранты кафедр английского и немецкого языков ТГУ. Все статьи (за исключением статьи П. Нурмекунда) связаны с уже защищенными или готовящимися к защите диссертациями. Сборник отображает научную работу, проводимую на кафедрах иностранных языков ТГУ в областях истории языка, теории и практики перевода и стилистики.

SIIRDKÖNE PROBLEEMI TEOREETILISI ASPEKTE (INGLISE KEELEST LÄHTUDES)

G. Grünberg

Inglise keele kateeder

Siirdkõne kui ilukirjandusliku keele erilise kategooria uurimine on juba rohkem kui pool sajandit vana, kuid sellele vaatamata pole keele- ja kirjandusteadlaste hulgas kuni tänapäevani ühtset arvamust siirdkõne olemuse kohta. Sellele asjaolule viitab juba see, et siirdkõnet on vaadeldud nii grammatikates kui ka ilukirjanduslikku stiili käsitlevates töödes, et seda on kõrvutatud ühelt poolt teiste keeles eksisteerivate süntaktiliste nähtustega, teiselt poolt aga nähtud selles stiilivahendit. See näitab, et küsimus on lahendamata isegi kõige suuremas mastaabis: pole üksmeelt selles suhtes, kas paigutada siirdkõne grammatiliste, kitsamalt võetuna süntaktiliste, või stilistiliste kategooriate hulka. Küsimus on jäänud kauaks teoreetiliselt läbi töötamata ja siirdkõne probleemi teoreetilisele küljele on hakatud suuremat tähelepanu pöörama alles viimasel ajal ning peamiselt nõukogude keele- ja kirjandusteadlaste poolt. On küll arvukalt teaduslikke uurimusi, mis käsitlevad siirdkõne osa ja rakendamist erinevates keeltes, erinevate rahvaste kirjandustes ja erinevate autorite juures, kuid enamiku nende uurimuste autorid pole pööranud tähelepanu probleemi teoreetilisele küljele ning seetõttu võib neid töid kõrvutades näha, et siirdkõne all on mõistetud üsnagi erinevaid nähtusi.

Et kindlaks määrata siirdkõne kui lingvistilise kategooria koht teiste kategooriate hulgas, on vaja analüüsida ühelt poolt siirdkõne vahekorda teiste suulise kõne iseärasustel põhinevate nähtustega kirjalikus kõnes, s. o. otsese ja kaudse kõnega, ning teiselt poolt niisuguste ilukirjandusliku stiili kategooriatega nagu autorikõne ja tegelaste kõne. Sest nimelt nende keeleliste nähtustega kõrvutatuna on siirdkõnet käsitletud selle uurimise algusest alates. See tähendab, et probleem vajab teoreetilist selgitamist mitte ainult ühe konkreetse keele alal, vaid üldkeeleteaduslikust seisukohast.

1. Siirdkõne probleem kui süntaktiliste ja stilistiliste nähtuste vaheliste suhete küsimus.

Esimese uurijana, kes olevat märganud nähtust, mida me praegu nimetame siirdkõneks, mainitakse sakslast A. Toblerit. 1887. a. avaldas ta töö «Vermischte Beiträge zur französischen Grammatik», milles juhtis tähelepanu prantsuse ilukirjanduses esinevale tegelaste kõne edasiandmise viisile, mida ta nimetas kaudse ja otsese kõne omapäraseks seguks (*die eigentümliche Mischung indirekter und direkter Rede*).¹ Sellele järgnesid peagi teised tööd erinevate autorite sulest, kusjuures kohe tekkisid ka erinevad arusaamad nimetatud nähtusest ning sellega seoses anti nähtusele ka kõige mitmekesisemaid nimetusi.

Nii võime juba siirdkõne uurimise algusest peale näha antud küsimuses kolme erinevat seisukohta:

1) siirdkõne on üks kaudse kõne alaliike (Ch. Bally seisukoht),

2) siirdkõne on omapärane kaudse ja otsese kõne piiril seisev kõne edasiandmise moodus (A. Tobleri seisukoht),

3) siirdkõne on autori ja tegelaste vaatepunktide kombineeritud edasiandmine (Th. Kalepky seisukoht).²

Nagu märgib nõukogude uurija L. Sokolova oma dissertatsioonis siirdkõne kohta vene keeles, lähtub siirdkõne vaatlus kahe esimese seisukoha puhul ühesugustest alustest, kolmanda seisukoha puhul on aga käsitluse lähtepunkt erinev.³ Tõepoolest, esimeste käsitluste puhul vaadeldakse siirdkõnet ühes reas kaudse ja otsese kõnega, viimasel juhul aga jäetakse kõrvale nähtuse süntaktiline külg ning vaadeldakse siirdkõnet vahetult seoses autoripoolse ja tegelastepoolse jutustusega ilukirjanduslikus teoses. Paljudes töödes, mis puudutavad siirdkõne kasutamist ühes või teises kirjanduses, ühe või teise autori poolt, pole siirdkõne teoreetilisele olemusele aga üldse tähelepanu pööratud ja sellest on tulnud ebajärjekindlus terminoloogias, mille puhul nimetatakse siirdkõnet kord kõrvuti kaudse ja otsese kõnega ning veidi edasi samas töös räägitakse juba siirdkõnest kui autorikõne ja tegelaste kõne läbipõimumisest.⁴ Sellele terminoloogilisele segadusele on juhitud tähelepanu L. Sokolova nimetatud dissertat-

¹ Vt. O. Ikola, Das Referat in der finnischen Sprache. Suomalaisen Tiedeakatemia toimituksia, sarja B, nide 121, Helsinki 1960, lk. 237 ja A. Neubert, Die Stilformen der «Erlebten Rede» im neueren englischen Roman, Halle (Saale) 1957, lk. 7—8.

² Vt. O. Ikola, op. cit., lk. 238—239.

³ Л. Соколова, Несобственно авторская (несобственно авторская) речь как способ повествования. Канд. дисс., Ленинград 1961, lk. 19.

⁴ Vt. näit. L. Glauser, Die erlebte Rede im englischen Roman des 19. Jahrhunderts, Bern 1948 ja K. R. Meyer, Zur erlebten Rede im englischen Roman des 20. Jahrhunderts, Bern 1957.

sioonis ja püütud küsimusse selgust tuua. Tema seisukohtadel peatume lähemalt edaspidi.⁵

Siinkohal juhime tähelepanu vaid asjaolule, et mõisted «autorikõne» ja «tegelaste kõne» ning «kaudne kõne» ja «otsene kõne» kuuluvad erinevatesse valdkondadesse: esimesed on kirjandusteaduslikud, täpsemalt, ilukirjanduslike teoste stiili ja kompositsiooni käsitlemisel rakendatavad kategooriad, teised aga lingvistilised, grammatilised kategooriad, mis tähistavad teatud süntaktilisi nähtusi. Seetõttu ei saa mingit kolmandat nähtust, antud juhul siirdkõnet, ühel ja samal ajal kõrvutada nende kaht eri tüüpi kategooriatega. Ometigi on seda sageli tehtud, asetades sellega võrdsusmärgi autorikõne ja kaudse kõne ning tegelaste kõne ja otsese kõne vahele.⁶

Nõukogude siirdkõne-uurijate töödest võiks peatuda lähemalt I. Galperini siirdkõne-kontseptsioonil, mis on ära toodud tema raamatus inglise keele stilistikast.⁷ Siirdkõne on paigutatud siin süntaktiliste stiilivahendite alla, täpsemalt, ilukirjanduslikus keeles stilistilistel eesmärkidel kasutatavate suulise kõne süntaktiliste eripärasuste vaatluse alla. Kõigepealt on siirdkõnet nimetatud kui üht kolmest kõne edasiandmise tüübist ilukirjanduslikus stiilis (kaks teist tüüpi on kaudne ja otsene kõne), mis omakorda jaguneb kaudotseseks kõneks (*косвенно-прямая речь*) ja kujuteldud kõneks (*изображенная речь*). Sealjuures väidab Galperin kohe, et neist kolmest tüübist kuulub stilistika valdkonda vaid siirdkõne.⁸ Kuna ta jätab selle väite lähemalt põhjendamata, tekib küsimus, miks kuulub kolmest üht tüüpi kategooriast üks stilistika valdkonda, teised kaks aga mitte (need jäävad ilmselt grammatika kompetentsi, millele me antud käsitlusest otsesest vastust ei leia).

Esimest siirdkõne alaliiki, kaudotsesest kõnet, mille all Galperin mõistab seda tüüpi siirdkõnet, mille abil antakse edasi tegelaste tegelikku, kuuluvat kõnet, nimetab ta kaudse ja otsese kõne seguks, üleminekuliseks vormiks kaudselt kõnelt otsesele,⁹ s. o. asetab selle ühte ritta nende kategooriatega, mida ta välistab stilistikast. Sellest saame omakorda teha vaid järelduse, et siis ei saa ka kaudotsene kõne kuuluda stilistika valdkonda.

Kujuteldud kõne kohta väidab Galperin, et see on hoopis erinev nähtus, mida ei tohi ära segada reaalse kõne edasiandmise viisidega, s. o. kaudotsese kõnega.¹⁰ Rääkides kujuteldavast

⁵ Vt. tagapool, lk. 8—10.

⁶ Vt. näit. Р. Будагов, Введение в науку о языке, М. 1958, lk. 312; Е. Майская, К вопросу о взаимодействии авторской речи и речи персонажей. «Иностранные языки в школе» 1954, № 4, lk. 12—21 jt.

⁷ И. Гальперин, Очерки по стилистике английского языка, М. 1958, lk. 200—213.

⁸ Sealsamas, lk. 200.

⁹ Sealsamas, lk. 203.

¹⁰ Sealsamas, lk. 203.

kõnest, võrdleb ta seda järjekindlalt autori ja tegelaste kõnega ning mitte kusagil ei kõrvuta seda kaudse ja otsese kõnega. Kuid ometi võib leida ka siin ebajärjekindlust: kaudotsese kõnega võrreldakse kujuteldavat kõnet ikkagi ja pealegi käsitleb Galperin neid ühise nimetaja, siirdkõne all. Kui ta lahutab algul siirdkõne kui stilistika valdkonda kuuluva nähtuse rangelt otsesest ja kaudsest kõnest, siis üht siirdkõne alaliiki käsitledes kõrvutab seda ikkagi kaudse ja otsese kõnega, rääkides nii ise-enelele vastu.

Kokkuvõttes võib Galperini siirdkõne-kontseptsiooni kohta tunnustavalt öelda, et selles on siirdkõne kui stiilinähtus eraldatud kaudsest ja otsesest kõnest, millega on antud lөөk Bally siirdkõne-kontseptsioonile ja kõigile teistele käsitlustele, mis on viimast järginud; teiseks, siirdkõne enda koosseisus on näidatud tegelikult kahe erineva nähtuse olemasolu, mille hulgast üks on kõrvutatav kaudse ja otsese kõnega, teine aga mitte. Galperini käsitluse teoreetiline ebajärjekindlus seisab aga selles, et autor jätkab nende kahe nähtuse omavahelist kõrvutamist samal tasapinnal ning jätab nad mõlemad ühe termini «siirdkõne» all stilistika valdkonda, tõmmates seega ikkagi siirdkõne käsitlusele kaasa (oma esialgsele väitele vastu rääkides) selle võrdlemise kaudse ja otsese kõnega. Nii et ka Galperini puhul võime kõnelda mõningasest grammatilise ja stilistilise käsitluse segiajamisest, kuigi on näha ilmset pöödu sellest üle saada.

Järgnevalt esitame L. Sokolova dissertatsioonis¹¹ väljendatud seisukohad antud küsimuses. Oma töös, mis on kirjutatud vene keelest lähtudes, on Sokolova tulnud järeldusele, et siirdkõnet on käsitletud kas võrdlevalt kaudse ja otsese kõnega, mida ta nimetab edasiantava kõne kujutamiseks kasutatavateks süntaktilisteks konstruktsioonideks (*синтаксические конструкции для оформления передаваемой речи*)¹², või siis autori ja tegelaste kõnega, mida ta nimetab esitusviisideks (*способы повествования*)¹³, või siis kõikidega läbiseegi. Viimaseid kategooriaid, s. o. esitusviise, mille all on mõistetud ilukirjanduses sündmustiku esitamise viisi kas autoripoolset, ühe või teise tegelase suu läbi või mõlemapoolset korraga, peab Sokolova ilukirjandusliku stiili põhikategooriateks. Nende hulka kolmanda iseseisva esitusviisina autorikõne ja tegelaste kõne kõrval asetab ta siirdkõne.¹⁴ Siirdkõne kui esitusviisi olemust näeb ta selles, et siin on põimunud kaks plaani, autoripoolne ja tegelasepoolne, s. t. sündmustikku

¹¹ Vt. eespool, lk. 6.

¹² Л. Соколова, *op. cit.*, lk. 30.

¹³ Sealsamas, lk. 10.

¹⁴ «Основными стилистическими категориями в художественном произведении являются способы повествования: речь автора, героев и несобственно-прямая» (sealsamas, lk. 10).

antakse edasi ühel ja samal ajal nii autori kui ka tegelase kaudu.¹⁵

Järelikult annab Sokolova siirdkõnele kindla koha ilukirjandusliku stiili kategooriate hulgas ning sellega peab küsimuse grammatilise ning stilistilise vahekorra siirdkõnes lahendamaks viimase kasuks.

Vaadeldes kõiki kolme esitusviisi kui vormi ilukirjandusliku teose sisu suhtes, peab Sokolova neid omakorda sisuks kõigi teoses esinevate keelete nähtuste suhtes; kõik teoses esinevad keelete, nii grammatilised kui leksikaalsed nähtused on vormiks, millega kujundatakse esitusviisid.¹⁶ Nii kaudne ja otsene kõne kui grammatilised kategooriad kuuluvad nende nähtuste hulka. Sokolova näitabki, et tavaliselt esitatakse tegelaste kõnet otsese ja kaudse kõnena, kuigi samade süntaktiliste vahenditega võib esitada ka autorikõnet¹⁷; et autorikõnet esitatakse tavaliselt jutustusena esimeses või kolmandas isikus autoripoolse ajaplaaniga.¹⁸ Kui läheneda kõigile neile nähtustele niisugusest seisukohast, tekivad kohe küsimused: Milliste süntaktiliste vahenditega kujundatakse siis kolmandat esitusviisi, siirdkõnet? Kui autori ja tegelaste kõne võib olla esitatud kaudse või otsese kõnena, kas võib siis nende «süntaktiliste konstruktsioonidega» (nagu neid on nimetatud Sokolova dissertatsioonis) kujutada ka siirdkõnet? Kui need kaks esitusviisi on keelelisest küljest kas tavaline kirjeldav jutustus 1. ja 3. isikus autoripoolse ajaplaaniga või otsene või kaudne kõne, mida kujutab endast siis keelelisest küljest kolmas esitusviis, siirdkõne?

Neile küsimustele Sokolova dissertatsioon vastust ei anna. Kuigi edaspidi on dissertatsioonis põhjalikult analüüsitud siirdkõne detailsemad grammatilisi ja stilistilisi jooni, jääb siiski käsitluse lünk, sest kui autorikõne ja tegelaste kõne puhul on ära näidatud ka nende seosed vastavate süntaktiliste nähtustega (kirjeldav jutustus, kaudne ja otsene kõne) ja fikseeritud nende vahekord ja koht keele- ja stiilikategooriate reas, siis siirdkõne puhul pole niisuguseid seoseid loodud ning jääbki arusaamatuks, milliste süntaktiliste nähtustega võib siis seda esitusviisi seostada (kui siirdkõne on võrdsena asetatud autorikõne ja tegelaste kõne kõrvale ning viimaste puhul on niisugused seosed olemas, siis on ju loomulik ja loogiline järeldada, et need peavad eksisteerima ka siirdkõne puhul).

Kokkuvõttes võib Sokolova käsitluse kohta märkida seda, et siin on antud selge ühepoolne lahendus küsimusele siirdkõne

¹⁵ «Несобственно-прямая речь есть способ повествования, заключающийся в совмещении субъективных планов автора и героя» (sealsamas, lk. 39).

¹⁶ Sealsamas, lk. 10—11.

¹⁷ Sealsamas, lk. 30.

¹⁸ Sealsamas, lk. 37.

kuulumisest grammatiliste või stilistiliste nähtuste ringi ning ka täpselt ära näidatud, mis liiki stilistiliste kategooriate hulka see kuulub. Lahendamata on aga ikkagi jäänud probleem siirdkõne vahekorra-st nende keeleliste vahenditega, mille abil kujundatakse ilukirjanduslikus stiilis kolmandat nimetatud esitusviisi. On selgelt väidetud, et siirdkõne pole grammatiline (süntaktiline) nähtus, aga küsimust siirdkõne vahekorra-st grammatiliste nähtustega pole lahendatud.

Pärastsõjaaegsetest siirdkõnekäsitlustest pakub huvi veel Soomes ilmunud O. Ikola uurimus.¹⁹ Selles on tehtud omapärane katse eraldada siirdkõne koosseisus kaht liiki nähtused: grammatilised ja stilistilised.

Vaadeldes peamiselt ilukirjanduslikus stiilis esinevat vööra kõne edasiandmise moodust, kus kaudne kõne seguneb otsese kõnega ja sellele iseloomulike tunnustega, jõuab Ikola järeldusele, et see on nende kõrval kolmas iseseisev kõne edasiandmise moodus. Ikola paneb ette nimetada seda *vermischte Rede* (segatud kõne, segakõne; töö on kirjutatud saksa keeles, sellest ka saksakeelne termin) või, kasutades ladinakeelset terminoloogiat, *oratio mixta*.²⁰

Järgnevalt vaatleb Ikola vööra kõne edasiandmist ilukirjanduses sellest aspektist, kas tegelase kõnet on kujutatud väljastpoolt, kõrvalseisja seisukohalt või seestpoolt, tegelase (tavaliselt keskse tegelase) elamuste kaudu,²¹ s. t. kas on tegemist tavalise kuuldava kõnega või ainult nn. «sisemise kõnega», s. o. tegelaste väljaütlemata mõtetega. Kuna viimasel juhul autor nagu elaks ise sisse oma tegelase hinge, siis leiab Ikola, et parimaks terminiks selle nähtuse jaoks on üldiselt kasutatav *erlebte Rede* (sisseelatud kõne, siirdkõne).²²

Järgnevalt hoiatabki Ikola nende kahe nähtuse, *vermischte Rede* ja *erlebte Rede* segiajamisest. Ta väidab, et väliste, formaalsete kriteeriumide põhjal neid eristada ei saa, sest siirdkõne pole mingi vööra kõne edasiandmise eri moodus, nagu kaudne, otsene või segakõne. Grammatilisest küljest on see alati kas kaudne või segakõne. Teatud olukordades esinevad need kõne edasiandmise moodused ilukirjanduses kui siirdkõne ning nõnda on siirdkõne mitte grammatiline, vaid stilikategooria.²³

Ikola väidab, et enamikul juhtudel esineb siirdkõne grammatiliselt kui *oratio mixta*, kuid siirdkõne võib samuti esineda grammatiliselt kui kaudne kõne.²⁴

¹⁹ Vt. eespool, lk. 6.

²⁰ O. Ikola, op. cit., lk. 257.

²¹ Sealsamas, lk. 258.

²² Sealsamas, lk. 369.

²³ Sealsamas, lk. 270.

²⁴ Sealsamas, lk. 270—271.

Nii võib näha, et traditsiooniliselt käsitletava siirdkõne koosseisus eraldab Ikola kahe eri nähtuse olemasolu, milledest üks on grammatiline, teine aga stiilialane, kusjuures enamikul juhtudel väljendatakse viimast esimese vahendusel. Ning kuigi Ikola töös jääb siirdkõne eraldiseisvaks stiilinähtuseks, kuigi seda pole seostatud temaga suguluses olevate kategooriatega ning pole midagi räägitud neist tingimustest, mille puhul *oratio mixta* võib esineda kui siirdkõne, tundub ometi, et Ikola on põhimõtteliselt vastanud Sokolova kontseptsiooni lahtisele küsimusele. See vastus on, et siirdkõnet kui stiilikategooriat väljendatakse teatavate grammatiliste kategooriate, enamikul juhtudel nimelt *oratio mixta* kaudu.

See seisukoht on võetud aluseks ka siirdkõneprobleemi käsitlemisele käesolevas töös, kusjuures seda on püütud üksikasjalikumalt edasi arendada, välja selgitades esitusviiside ja kõne edasiandmiseks kasutatavate süntaktiliste nähtuste vahel valitsevad mitmepalgelised seosed.

2. Siirdkõne ja kaudotsene kõne. Siirdkõne kui esitusviis.

Nagu eespool märgitud, on siirdkõnet püütud sageli ühendusse viia kirjanduslikus keeles kasutatavate kõne kujutamise viisidega. Seepärast püüame selgitada nende vahetõrka siirdkõnega. Teatavasti tuntakse kirjanduslikus keeles kaht viisi kõne kujutamiseks, mida nimetatakse kaudseks ja otseseks kõneks. Mõlemal moodusel on olemas kindlad grammatilised tunnused, mis eraldavad neid ülejäänud tekstist. Otsene kõne on õieti tsitaat, võõra kõne sõnasõnaline refereerimine kirjanduslikus tekstis. Inglise keeles on sellele omane ülejäänud teksti ajalis-modaalsest ning isikulisest plaanist sõltumatu verbi aegade, määrsonade ning isikuliste ja omastavate asesõnade kasutamine. Kaudne kõne seevastu on grammatiliselt tihedalt seotud ülejäänud teksti ajalis-modaalse ja isikulise plaaniga. Enamikul juhtudel kujutab see endast liitlause üht koostisosa, sihitiskõrvallauset, ning vastavalt inglise keeles olemasolevale aegade ühildumise reeglile kasutatakse siin grammatilisi aegu, määrsonu, isikulisi ja omastavaid asesõnu suhtelises sõltuvuses nimetatud kategooriate kasutamisest ülejäänud tekstis. Võõra kõne edasiandmise puhul kaudses kõnes ühtlustatakse see ülejäänud tekstiga ka leksikaalses, foneetilises ning intonatsioonilises suhtes; seevastu otseses kõnes säilitatakse kõik kõnelejaile omased iseärasused.

Vaatleme paari näidet.

The fat creaking body leaned across the gate, and the big jelly of a face smiled. "Dod't you worry, Brs. Burnell. Loddie and Kezia can have tea with by chudren in the dursery, and I'll see theb on the dray afterwards." (Mansfield, B)

Kõneleja sõnad on siin edasi antud otsese kõnes. Selle ajaline plaan (olevik ja tulevik) erineb ülejäänud teksti ajalisest plaanist (minevik). Tähelepandav on veel see, et otseses kõnes on muutumatult säilitatud kõnelejale omased foneetilised eripärasused, tema vigane hääldamine.

It shot through Gabriel's mind that Miss Ivors was not there and that she had gone away discourteously. (Joyce, D)

Antud lauses antakse edasi tegelase mõttelist kõnet kaudse kõnena. Olenevalt kaudse kõne grammatilistest iseärasustest kasutatakse kõne edasiandmisel esimene kord lihtmineviku aega, kuigi kõneleja mõtleb tegelikult olevikus, teine kord enneminevikku, kuigi kõneleja mõtleb tegelikult lihtminevikus; samuti esineb määrsõna *here* asemel, mida kõneleja tegelikult kasutab, määrsõna *there*. Kõne on grammatiliselt ühendatud eelneva tekstiga, moodustades sellele kõrvallause.

Peatumata pikemalt mõlematel nimetatud kõne edasiandmise grammatilistel moodustel, juhime ainult veel tähelepanu sellele asjaolule, et mõlema moodusega võidakse kujutada nii reaalselt, kuuldavat kõnet kui ka mõttelist kõnet. Ülaltoodud otsese kõne näites kujutati tegelikku kõnet; sama konstruktsiooni kasutatakse laialdaselt ka mõttelise kõne kujutamiseks, näiteks:

"I must," thought Sterne, "bring that brute Massy to his bearings. It's getting too absurd in the end." (Conrad, Y)

Kui ülaltoodud näites kasutati kaudset kõnet tegelase mõtete edasiandmisel, siis täpselt samade iseärasustega esineb kaudne kõne ka reaalse kõne kujutajana, näiteks:

He began to relate how the other day Her Majesty's Consul-General in French Cochinchina had cabled to him asking for a qualified man to be sent over to take charge of a Glasgow ship whose master had died in Saigon. (Conrad, Y)

Puudutades siirdkõne uurimise ajalugu, mainisime eespool, et kohe algusest peale nähti selles ka üht kõne edasiandmise moodust, mis nagu seisaks kaudse ja otsese kõne vahepeal.²⁵ Püüame selgitada seda seisukohta näidete abil.

He tried to catch what they were saying, but Aunt Juley was speaking.

Hadn't that always seemed very extraordinary to Soames? Only last Sunday dear Mr. Scoles had been so witty in his sermon, so sarcastic: "'For what,' he had said, 'shall it profit a man if he gain his own soul, but lose all his property?'" That, he had said, was the motto of the middle class; now, what had he, meant by that? Of course, it might be what middle-class people believed — she didn't know; what did Soames think?

He answered abstractedly: "How should I know? Scoles is a humbug, though, isn't he?" (Galsworthy, MP)

²⁵ Vt. eespool, lk. 6 jj.

Kui toodud näites on viimane, Soamesi repliik kujutatud otsese kõnena, siis lähemat vaatlust nõuavad eelmised, tädi Juley lausunud sõnad. Grammatiliselt on ka siin ilmset sarnasust otsese kõnega (iseseisvad laused, küsilauseite intonatsioon, kõnekeelele omane sõnade kontraktsioon jne.), kuid samas on ajaline ja isikuline plaan tüüpiline kaudsele kõnele (aegade kasutamine vastavalt aegade ühildumise reeglile, 3. isikus pöördumine 1. ja 2. isiku asemel). Nii näeme antud juhul tõepoolest mõlema mooduse tunnuste põimumist ja seetõttu võib nõustuda nende uurijatega, kes väidavad kolmanda grammatilise võõra kõne edasiandmise viisi olemasolu, mis oma tunnuste poolest seisab kaudse ja otsese kõne vahepeal (näiteks Ikola)²⁶.

Ka sellel viisil võib edasi anda nii reaalselt kõnet, nagu ülal toodud näites, kui ka mõttelist kõnet. Toome viimase kohta näite.

And by now Clyde, having come to be on genial terms with all of these youths, was in the gayest of moods about it all. Think of this new state in life, anyhow! Only a few weeks ago he was all alone, not a boy friend, scarcely a boy acquaintance in the world! And here he was, so soon after, going to this fine dinner with this interesting group. (Dreiser, AT)

Kõne kujutamise nimetatud süntaktilist moodust on paljude uurijate poolt defineeritud kui siirdkõnet. Käesolevas töös tähistame aga siirdkõnega hoopis teist nähtust. Seepärast on nimetatud grammatilise kategooria jaoks antud töös edaspidi kasutusel uus termin — kaudotsene kõne. See on tõlge I. Galperini terminist *косвенно-прямая речь*. (Juhime seejuures tähelepanu sellele, et Galperini käsitluses on sama terminit kasutatud veidi teises, kitsamas tähenduses kui meil.²⁷ Inglise keeles puudub vastav hea ja kohane termin ning parema puudumisel võib kasutada nimetust *semi-indirect speech*, kuigi see ühekiilgelselt rõhutab antud nähtuse vaid üht liiki tunnuseid. Saksa keeles on Ikola selle kategooria tähistamiseks kasutanud terminit *vermischte Rede* (ladina keeles vastavalt *oratio mixta*)²⁸, mis meie arvates peaks olema sobiv.

Terminiga «siirdkõne» aga tähistame edaspidi stilistilist nähtust, üht kolmest esitusviisist, milles sündmustiku esitamine toimub ühel ja samal ajal nii autori- kui ka tegelasepoolsest.²⁹ Esitusviis on aga ilukirjandusliku stilistika üks laiema mahuga kategooriaid, sest nii väline reaalsus, esemed, nähtused, kui ka tegelaste kõne, mõtted, tunded — kõik esitatakse ilukirjanduslikus stiilis

²⁶ Vt. eespool, lk. 10.

²⁷ Vt. eespool, lk. 7.

²⁸ Vt. eespool, lk. 10.

²⁹ Vt. eespool, lk. 7.

alati ühes kolmest esitusviisist: kas autoripoolselt, tegelastepoolselt või nii autori kui ka tegelaste poolt korraga, s. o. kas autori-kõnes, tegelaste kõnes või siirdkõnes.

Illustreerime seda paari näitega.

She went to the telephone, asked for a trunk call and gave the number of his inn.

“Can I speak to Mr. Croom? — Gone up to London? — In his car? — When?”

An hour ago! That could only mean that he was coming to see her! (Galsworthy, OR)

Toodud näite esimene lõik kujutab tegelase tegevust autori-poolse jutustusena, teine lõik annab sõna-sõnalt edasi tegelase kõne, kolmas lõik kujutab tegelase mõtteid, tema sisemist kõnet, kuid mitte nii, nagu see tegelikult toimus, sest on kindel, et tegelane ei mõelnud endast 3. isikus, vaid 1. isikus, mitte minevikus, vaid olevikus. Viimati nimetatud jooned annavad tegelase mõtetele autoripoolse jutustuse ilme, sealjuures aga on lauseehitus ja intonatsioon (tähistatud hääumärkidega) säilitatud sellisena nagu tegelane neid kasutas. Järelikult on näite esimene lõik antud autorikõnes, teine tegelase kõnes, kolmas aga siirdkõnes.

But the effect of this house, once he contemplated it thoroughly, was sufficient to arouse in his brain the most troubled and miserable of thoughts. For what a house, to be sure! So lonely and bare, even in this bright spring weather! The decayed and sagging roof. The broken chimney to the north — rough lumps of cemented field stones lying at its base; the sagging and semitoppling chimney to the south, sustained in place by a long chain. The unkempt path from the road below, which slowly he ascended! He was not a little dejected by the broken and displaced stones which served as steps before the front door. (Dreiser, AT)

Selles näites kuulub esimene lause jälle autorikõne koosseisu. Edasi järgneb juba siirdkõne, kusjuures selle esimesed laused väljendavad tegelase mõtteid, järgnevad pole aga tegelikult üldse kõne, ei reaalne ega isegi mõtteline. Siin annavad nominaatiivsed laused lugejale pildi majast ja õuest, ning on tunda, et see pilt on nähtud mitte ainult autoripoolselt, vaid koos autoriga ka tegelase silmade läbi. Järelikult on siin tegemist siirdkõnega, milles ei anta edasi mitte tegelaste kõnet, vaid kirjeldatakse välist reaalsust.

Nii näemegi, et siirdkõne kui esitusviis mahutab endasse kõige mitmekesisema reaalse sisu nagu teisedki esitusviisid. Ka autorikõnes võib autoripoolselt edasi anda teose tegelaste sõnu, tundeid ja mõtteid. Mis puutub reaalsuse kujutamisse, siis on see autoripoolse esitusviisi kõige peamine funktsioon ilukirjanduslikus stiilis. Tegelaste kõne kui esitusviisi peamiseks funktsiooniks

siooniks on muidugi tegelaste sõnade ja mõtete edasiandmine, kuid tuleb pidada võimalikuks ka tegelasepoolse esitusviisi osa välismaailma kujutamisel. Viimasel küsimusel peatume järgnevalt pikemalt, kuna see on tihedalt seotud siirdkõne probleemiga.

3. Siirdkõne ja jutustus esimeses isikus.

Tundub, et tegelaste kõne kui välismaailma kujutaja osa ilmneb neis ilukirjanduslikes teostes, mis on kirjutatud 1. isikus, minavormis, kus kogu teose sündmustik on antud ühe tegelase jutustusena. Valinud niisuguse vormi, välistab teose autor tegelikult enda kui jutustaja teosest täielikult ning jätab sõna vaid oma tegelastele, kelle hulgast ühele on antud jutustaja funktsioon.

Kas annab teose autor, valinud niisuguse vormi, jutustajale-tegelasele sellega üle ka oma «autoriõigused»? Kas tuleb jutustajapoolses esitusviisis siin näha autorikõnet? Meie arvates siiski mitte, sest lähemal vaatlemisel selgub, et autori-jutustaja ja tegelase-jutustaja vahel on olemas oluline erinevus.

Autor on jutustajana kõiketeadja. Ta teab oma tegelastest, nende elust, nende mõtetest ja tunnetest kõike, samuti nagu ta teab kõike sellest reaalsusest, mida ta oma teoses esitab. Tegelase-jutustaja teadmised ja võimed on aga piiratud sündmustiku raamidega. Ta teab küll kõike omaenda elust, aga teiste tegelaste elust teab ta palju vähem, ta on võimetu vaatama teiste tegelaste hinge, jutustama teiste tegelaste mõtetest ja tunnetest ning sellest reaalsusest, millega nemad kokku puutuvad, aga mille tunnistajaks ta ise pole olnud. Nii on tegelane-jutustaja kaugeltki mitte kõiketeadja. Selles ongi vahe autori ja tegelase vahel ning seetõttu tundub ebaõigena minavormis kirjutatud teose esitusviisi pidada autorikõneks; tundub, et autorikõne olemasolu tuleb niisuguses vormis kirjutatud ilukirjanduslikus teoses pidada üldse võimatuks ning niisuguste teoste esitusviisis tuleb näha tegelaste kõnet.³⁰ Sellisel juhul mahutab tegelaste kõne kui esitusviisi endasse kõik teoses olemasoleva, muidugi ka välismaailma kujutamise.

Samal põhjusel tuleb nendes teostes, kus sündmustiku esitajaks on üks tegelastest, pidada võimatuks ka siirdkõne kui esitusviisi olemasolu, sest nagu eespool nimetatud, on siirdkõne kui esitusviis tegelikult autoripoolse ja tegelastepoolse jutustuse kombineeritud edasiandmine. Kui aga on võimatu ühe kompo-

³⁰ Antud väide kehtib ainult nende 1. isikus kirjutatud eepilise žanri ilukirjanduslike teoste kohta, kus jutustajaks on üks tegelastest. Kui jutustaja ise tegevusest vahetult osa ei võta, siis on teoses võimalikud mitmesugused esitusviisid. Samuti on küsimus keerulisem lüürilises žanris loodud teoste puhul. Selle probleemi käsitus ei kuulu aga enam antud töö raamidesse.

nendi, autorikõne, olemasolu, siis pole muidugi võimalik ka nende esitusviiside kombinatsioon. See asjaolu on leidnud märkimist mitme siirdkõne-uuriija poolt nii Nõukogude Liidus kui ka välismaal.³¹ Järelikult on minavormis kirjutatud teostes ainsa esitusviisina võimalik tegelaste kõne.

Kõige ülalöeldu põhjal ei saa meie arvates õigeaks pidada Sokolova dissertatsioonis väljendatud seisukohta, nagu tuleks minajutustust vaadelda kui autorikõnet³² (välja arvatud viites 30 nimetatud juhud), ning sellest loogiliselt tulenevat järeldust, et minajutustuses on võimalik ka siirdkõne kui esitusviisi olemasolu.³³ Pealegi kui Sokolova väidab, et neil juhtudel, kus jutustajaks on autorit asendav tegelane, annab siirdkõne sündmustikku edasi selle tegelase vaatenurgast³⁴, satub ta ka iseendaga vastuollu, sest tema enda seisukohtade järgi on siirdkõne autori ja tegelase (mitte ainult tegelase ega mitte ainult autori!) vaatenurkade samaaegne edasiandmine. Veelgi ilmsem on see, et minajutustuse puhul ei saa kuidagi sündmustikku esitada teiste tegelaste vaatenurgast, mida on Sokolova töös samuti väidetud.³⁵

4. Siirdkõne, kaudotsese kõne ja kirjeldava jutustuse vaheline seos.

Olles käsitlenud võõra kõne edasiandmise grammatilisi mooduseid ning ilukirjanduslikus stiilis kasutatavaid sündmustiku esitusviise, peame järgnevalt vaatlema, kas on olemas mingit siset nimetatud kaht liiki nähtuste vahel, ja kui on, siis missugust laadi on see side. Oleme juba eespool viidanud sellele, et paljude uurijate poolt on siirdkõne-probleem viidud ühendusse mitte ainult nende nähtuste ühe liigiga, kas siis esimese või teisega, vaid sageli mõlemat liiki nähtustega korraga. Tuleb selgitada, kuivõrd selline käsitlus end õigustab.

Meie arvates annavad lähtekoha selle küsimuse lahendamiseks Sokolova uurimuses esitatud seisukohad. Nagu juba eespool mainisime³⁶, vaatleb Sokolova esitusviise kui ilukirjanduse põhilisi stiilikatagooriaid, kusjuures iga keeleline nähtus mahub ühe sisse nendest kolmest katagooriast. Nii peavad ka võõra kõne kujutamise moodused, mida ta nimetab süntaktilisteks konstruksioonideks ja mille hulka ta arvab kaudse ja otsese

³¹ Vt. näit. И. Ковтунова, Несобственно прямая речь в современном русском литературном языке. «Русский язык в школе» 1953, № 2, lk. 20, ja L. Glauser, op. cit., lk. 27 ja 74.

³² Л. Соколова, op. cit., lk. 37.

³³ Sealsamas, lk. 68, 73 ja 79.

³⁴ Sealsamas, lk. 73.

³⁵ Sealsamas, lk. 68.

³⁶ Vt. eespool, lk. 8–9.

kõne ning millele liitub (vastavalt meie käsitusesele) veel kaudotsene kõne, täitma oma osa ühe või teise esitusviisi kujundamisel, s. t. nad kuuluvad nende keeleliste (grammatiliste, leksi-kaalsete) nähtuste hulka, millega kujundatakse igal konkreetsel juhul üks kolmest esitusviisist.

Muidugi ei kujuta nimetatud süntaktilised nähtused endast ainsaid esitusviiside vormielemente. Need nähtused on vaid kõne, nii reaalse kui ka mõttelise kõne kujutamise vahendid, igas esitusviisi aga, nagu juba eespool käsitletud, ei anta edasi ainult kõnet, vaid kirjeldatakse välismaailma esemeid, nähtusi, kujutatakse kõige mitmekesisemat objektiivset reaalsust. Seetõttu on esitusviisid oma mahult palju laiemad kategooriad kui nimetatud kõne kujutamise moodused. Sealjuures on esimesed muidugi ka teist tüüpi, stilistilised kategooriad, kuna nimetatud kõne kujutamise moodused on grammatilised kategooriad.

Sokolova dissertatsioonis on puudutatud nende kaht tüüpi kategooriate omavahelisi suhteid³⁷, kuid selle küsimuse meie-poolne käsitus peab erinema Sokolova omast juba selle poolest, et, nagu eespool mainisime, liigitame esitusviise Sokolova liigitusest mõneti erinevalt (olenevalt sellest, kas jutustus toimub 1. või 3. isikus). Järelikult käsitleme erinevalt ka neid grammatilisi nähtusi, mille abil kujundatakse esitusviise ja nende suhteid viimastega.

Autorikõne on tavaliselt peamine esitusviis ilukirjanduslikus proosas, aga samuti ka lüro-eepilistes žanrides (draamas esineb see vaid remarkides). Autorikõnes kirjeldatakse välist reaalsust, olukordi, tegelaste käitumist. Sokolova dissertatsioonis on öeldud, et keelelisest küljest on autorikõne jutustus autoripoolse ajaplaaniga; käesolevas töös nimetame seda kirjeldavaks jutustuseks. Autorikõne kui esitusviis esitatakse peamiselt kirjeldava jutustuse vormis. Kuid peale välise reaalsuse võib autorikõnes kujutada ka tegelaste sõnu ja mõtteid ning sel juhul kasutatakse selleks kaudset kõnet.³⁸ Juhime eriti tähelepanu viimati nimetatud asjaolule: kaudne kõne — see on enamasti (kuigi mitte alati) tegelaste sõnade ja mõtete autoripoolne esitus ning sellisel juhul kuulub see autorikõne koosseisu.

Nii kirjeldav jutustus kui ka kaudne kõne võivad esineda ka teise esitusviisi, tegelaste kõne koosseisus, kuid seda vaid neil juhtudel, kui teos on esitatud minajutustusena. Minajutustuses on tegelaste kõne ainuvõimalik esitusviis³⁹ (muidugi koosneb see paljude erinevate tegelaste kõnest), kusjuures kirjeldavat jutustust kasutatakse siin vaid tegelase-jutustaja puhul, otseses ja kaudses kõnes aga antakse edasi nii jutustaja kui ka teiste tege-

³⁷ Vt. eespool, lk. 8.

³⁸ Vt. eespool, lk. 12—13 toodud kaudse kõne näiteid.

³⁹ Vt. eespool, lk. 15.

laste sõnu (aga muidugi ainult jutustaja mõtteid). Järelikult kujutab tegelaste kõne kui esitusviis endast keeleliselt kas kirjeldavat jutustust (ainult minajutustuses), kaudset kõnet (samuti ainult minajutustuses) või otsesest kõnet. Enamuses esineb tegelaste kõne keeleliselt kui otsene kõne (nii on see ka draamažanris, kuigi seal ei kasutata otsese kõne kirjavahemärke; draamažanris on tegelaste kõne peamiseks esitusviisiks).

Mida kujutab endast keeleliselt kolmas esitusviis, siirdkõne? Missuguseid süntaktilisi mooduseid kasutatakse selle väljendamiseks? Eespool nimetasime⁴⁰, et Sokolova dissertatsioonis on sellele küsimusele jäetud vastamata, mistõttu ka seal veenvalt esitatud kontseptsioon esitusviiside ja kõne edasiandmise grammatiliste mooduste dialektilisest seosest, millest ka meie oleme põhijoontes lähtunud, on jäänud loogiliselt lõpuni välja arendamata.

Siirdkõne kujutamise keeleliseks vormiks tuleb enamikul juhtudel pidada ülalkäsitletud kaudotsesest kõnet. Kuna siirdkõne kujutab endast nii autoripoolset kui ka tegelastepoolset jutustust samaaegselt, siis on selle väljendamiseks kõige sobivam see kõne kujutamise moodus, mille kaudu saab samaaegselt edasi anda mõlemale jutustajale iseloomulikke jooni. Kaudotsene kõne ongi selline vorm, sest siin põimuvad otseses kõnes säilitatav lauseehitus ja intonatsioon kaudses kõnes kasutatava ajalisi-modaalise ja isikulise plaaniga, mis aitab esitada jutustust autoripoolsest vaatenurgast.

Vaatleme järgmist näidet:

She turned her back to the window lest Mr. Ramsay should see her. *She must escape somehow, be alone somewhere.* Suddenly she remembered. *When she had sat there last ten years ago there had been a little sprig of leaf pattern on the tablecloth, which she had looked at in a moment of revelation. There had been a problem about a foreground of a picture. Move the tree to the middle, she had said. She had never finished that picture. It had been knocking about in her mind all these years. She would paint that picture now. Where were her paints, she wondered? Her paints, yes. She had left them in the hall last night. She would start at once.* She got up quickly, before Mr. Ramsay turned. (Woolf, TL)

Kursiivis äratoodud tekst kujutab endast tegelase sisemist kõnet, tema mõtteid. See on esitatud tegelasele omaste hüpetega ühelt mõttelt teisele, säilitatud vastav intonatsioon (küsilause), kõnekeelele omased sõnad (*yes*), kuid samas on kogu see sise-monoloog ajalisel ühtlustatud teda ümbritseva autoripoolse jutustusega ning peale selle on tegelane pandud endast rääkima 3. isikus. Kõik nimetatud tunnused on iseloomulikud kaudotses-

⁴⁰ Vt. eespool, lk. 10.

sele kõnele. Esitusviisilt on kursiivis toodud tekstiosa aga siirdkõne, sest tegelase mõttekäik on esitatud samaaegselt nii autori- kui ka tegelasepoolt.

Võib leida aga ka juhuseid, kus siirdkõne keeleliseks vormiks pole mitte kaudotsene kõne, vaid kaudne kõne.

Vaatleme näidet:

Then only he noticed *what a top-hole afternoon it was.*
(Mansfield, GP)

Oma süntaktiliselt ülesehituselt on tegelase mõte tüüpiline kaudne kõne. Kuid ei saa öelda, et see mõte on edasi antud ainult autoripoolt, sest siin esineb autorikõnest ilmselt väljangev väga kõnekeelne väljend *top-hole*. Nii põimub antud näites autoripoolne jutustus tegelase vaatepunktiga ja järelikult on tegemist siirdkõnega.

Nii viivad tegelasepoolsed sõnad ja väljendid sageli kõne edasiandmiseks kasutatud kaudse kõne mooduse siirdkõne koosseisu.

Kaudotsene ja kaudne kõne on muidugi vaid kõne kujutamise grammatilised moodused. Kuid nagu eespool väitsime, võib samaaegselt nii autori- kui ka tegelasepoolt edasi anda mitte ainult kõnet, vaid ka välist reaalsust. Sellisel juhul ei saa siirdkõne muidugi esineda kaudotsese või kaudse kõne kujul, vaid selle keeleliseks vormiks on tavaline kirjeldav jutustus, isegi kui laused on sel puhul elliptilised või neis esinevad kordused, et anda edasi muljete reastumist tegelase silmade läbi. Enamikul juhtudel asetseb siirdkõne selline vorm vahetult kõrvuti siirdkõnega kaudotseses või kaudses kõnes, sest tegelase sisekõne ja ta muljed välismaailmast kulgevad paralleelselt.

Vaatleme paari näidet.⁴¹

Bertha knew, suddenly, that Pearl Fulton, stirring the beautiful red soup in the grey plate, was feeling just what she was feeling.

And the others? *Face and Mug, Eddie and Harry, their spoons rising and falling — dabbing their lips with their napkins, crumbling bread, fiddling with the forks and glasses and talking.*

No. they didn't share it. (Mansfield, B)

He turned away from Anne and looked across the lawn. *There was the garden's cottage, with the dark ilex-tree beside it. A wet, blue thumb of transparent smoke hung above the chimney.* It didn't look real. How his throat ached! Could he speak? He had a shot. "I must be getting along home," he croaked, and he began walking across the lawn. (Mansfield, GP)

⁴¹ Vt. ka eespool, lk. 14 toodud siirdkõne näidet.

Esimeses näites kujutatakse algul autoripoolselt tegelase mõtteid, siis järgneb tegelase küsimus siirdkõnes kaudotsese kõne vormis, seejärel aga kirjeldatakse laudkonda — jällegi siirdkõnes (siin ära toodud kursiivis), kuid juba kirjeldava jutustuse vormis, sest tegemist pole enam kõnega selle otseses tähenduses. Teises näites juhatab autorikõne sisse järgneva siirdkõnes kirjelduse ning sellele järgneb, samuti siirdkõnes, tegelase sisemine kõne kaudotsese kõne vormis, mis lõpuks läheb üle täiesti tegelasepoolses esitusviisiks otseses kõnes.

Võime teha järelduse, et siirdkõne kui esitusviis kujutab endast keelelisest küljest kaudotsesest või kaudset (kui on tegemist kõne kujutamise) või kirjeldavat jutustust (kui on tegemist välise reaalsuse kujutamise). See asjaolu, et siirdkõne ja kaudotsene kõne ei lange mitte alati kokku, tõestab veel kord, et seni traditsiooniliselt ühe nähtusena vaadeldud siirdkõne on tegelikult kaks eri nähtust, stilistiline ja grammatiline, mida tuleb hoida teineteisest lahus, samuti nagu tuleb hoida lahus autorikõnet kaudselt kõnest ning tegelaste kõnet otsesest kõnest.

5. Kaudotsese kõne ja tegelaste kõne vaheline seos.

Kui ülalöelduga oleme näidanud, et siirdkõne ei pea alati esinema kaudotsese kõne vormis, siis järgnevalt tõestame nende kahe nähtuse erinevust ka teisest küljest, ja nimelt, et iga kaudotsese kõne juhtu ei saa vaadelda siirdkõne koosseisu kuuluvana; kaudotsese kõnena võib avalduda ka teine esitusviis — tegelaste kõne.

Vaatleme järgnevat näidet.

He went off into a far corner, and coming back, he, figuratively speaking, turned to rend me. I spoke like that because I — even I, who had been no end kind to him — even I remembered — remembered — against him — what — what had happened. And what about others — the — the — world? Where's the wonder he wanted to get out, meant to get out, meant to stay out — by heavens! And I talked about proper frames of mind!

“It is not I or the world who remember,” I shouted. “It is you — you, who remember.” (Conrad, LJ)

See on katkend minajutustusest. Esimene lause on esitatud jutustaja-tegelase poolt. Alates teisest lausest kuni lõigu lõpuni on toodud teise tegelase sõnad kaudotsese kõne vormis, mis nähtub otsesele kõnele omasest katkendlikust lauseehitusest, kordustest, küsiva ja hüüdva intonatsiooni märkimisest, kusjuures ajaline ja isikuline plaan on jäänud endiseks.

Kas on kaudotsesest kõnet siin kasutatud tegelaste kõne väljendamiseks, nagu tuleb järeldada meie üldkäsitlese põhjal minajutustuse puhul, või on see siin hoopis siirdkõne — veidi

eespool väitsime, et siirdkõne esineb kõne kujutamisel kaudotseses vormis? Kas esineb siin autori ja tegelaste kõne põimumist, mis teatavasti on siirdkõne iseloomulik tunnus? Järgides loogiliselt oma kontseptsiooni, peame järeldama, et siin on tegemist ikkagi tegelaste kõnega, kuna eespool tõestasime, et minajutustuse puhul autorist kui jutustajast rääkida ei saa ning järelikult ka mitte autori ja tegelaste kõne põimumisest.⁴² Kaudotsene kõne esineb antud juhul tegelaste kõne kui esitusviisi koosseisus.

Kahe vaatepunkti põimumisest võib meie arvates niisugustel juhtudel siiski kõnelda. Teatavasti tegelaste kõne kui esitusviis pole sündmustiku esitamine ühe jutustaja poolt, nagu autorikõne, vaid paljude jutustajate poolt; see koosneb tegelikult paljude tegelaste kõnest. Kui meil on tegemist minajutustusega, nagu antud juhul, siis kaudse kõnena kujutatakse sündmustiku edasiandmist ühe tegelase, jutustaja-tegelase poolt, otsese kõnena võib kujutada sündmustiku edasiandmist nii jutustaja-tegelase kui ka kõigi teiste tegelaste poolt, kaudotsese kõnena aga kujutatakse sündmustiku edasiandmist jutustaja-tegelase ning veel ühe teise tegelase poolt samaaegselt. Kasutades kaudotsesest kõnet kujutatakse ühe teise tegelase kõnet nagu jutustaja-tegelase vaatepunktist, tema tajutuna; sel juhul põimuvad kaks vaatepunkti, kõneleja ja jutustaja-tegelase omad. Nii et ka siin on tegemist kahe vaatepunkti põimumisega, kuid esitusviisina on see tegelaste kõne, kuna tegemist on mitte autori ja tegelase samaaegse jutustusega, vaid kahe tegelase samaaegse jutustusega.

Seni oleme vaadelnud kaudotsese kõne vormis kujutatud tegelaste kõnet vaid minajutustuses. Kas saab seda laiendada ka ilukirjandusliku proosa tavalisele tüübile, kus sündmustiku jutustajaks on autor? Seal on ju esitusviisina võimalik ka siirdkõne, ja kas ei tule seal taolistel juhtudel kaudotsesest kõnet vaadelda mitte enam kui tegelaste kõnet (kahe tegelase poolselt), vaid kui siirdkõnet? Kas võime ka sealt leida tõestust oma väitele, et iga kaudotsese kõne juhtumit ei saa veel pidada siirdkõneks?

Vaatleme paari näidet.

Was anybody looking after her? he said. Had she everything she wanted?

"Oh, thanks, everything," said Lily Briscoe. (Woolf, TL)

Giving his hand to Irene, he [Swithin] allowed himself to be conducted to the door, and let out into the street. He would not have a cab, he would walk, Irene was to say good-night to Soames for him, and if she wanted a little gaiety, well, he would drive her down to Richmond any day. (Galsworthy, MP)

⁴² Vt. eespool, lk. 15.

Esimeses näites kaudotseses kõnes küsimusele järgnev tegelasepoolne otseses kõnes vastus loob mulje, et ka küsimust tajutakse vastaja seisukohalt ning et siin põimuvad küsija ja vastaja plaanid, mitte aga küsija ja autori omad. Teises näites, kus Swithini sõnad on esitatud samuti kaudotsese kõne vormis, ei saa seda enam väita. On selge, et antud juhul kujutatakse tegelase sõnu osalt tema enda vaatepunktist, aga teist, «kõrvalseisja» vaatepunkti Irenele küll ei saa omistada, sest autor ei lase teoses, kust katkend on võetud, mitte kunagi mitte midagi näha Irene seisukohalt, vastupidi — Irene ise ilmub alati kellegi teise silmade läbi nähtuna (autor ise rõhutab seda fakti eessõnas nimetatud teosele). Seepärast võib «kõrvalseisjaks» olla vaid autor ise, ning järelikult toimub siin tegelase ja autori vaatepunktide põimumine — siirdkõne.

Nii näeme, et teostes, kus jutustajaks on autor, võib kaudotsese kõne kasutamine (sel puhul, kui kujutamise objektiks on tegelaste reaalne, kuuldav kõne) olla tingitud kas eesmärgist viia jutustust edasi siirdkõnes või siis tegelaste kõnes, kus üks tegelane on kõneleja ja teine see, kelle seisukohast juttu tajutakse.

Kas tuleb kaudotsese kõne kasutamise juhtusid vaadelda kui siirdkõnet või kui tegelaste kõnet — seda tuleb otsustada igal konkreetsel juhul eraldi. Siin tuleb sageli arvesse võtta neid tegureid, mis ei kuulugi enam lingvistilise stilistika kompetentsi (teose kompositsiooni, ühe või teise tegelase kohta tegelaskujude süsteemis jt.).

Toome veel ühe näite, mis iseloomustab, kuidas vahel tuleb määrata kaudotsese kõne stilistilist osa teoses.

His evidence under cross-examination savoured of taciturnity.

“Had he not used the expression, ‘a free hand?’”

“No.”

“Come, come!”

The expression he had used was “a free hand in the terms of this correspondence.”

“Would he tell the court that that was English?”

“Yes!”

“What did he say it meant?”

“What it said!”

“Was he prepared to deny that it was a contradiction in terms?”

“Yes.”

“He was not an Irishman?”

“No.”

“Was he a well-educated man?”

“Yes.”

“And yet he persisted in that statement?”

“Yes.” (Galsworthy, MP)

Antud näites on dialoog esitatud kaudotsese kõne vormis (hoolimata jutumärkide kasutamisest). Kas tuleb seda dialoogi käsitleda kui tegelaste kõnet või kui siirdkõnet?

Ilmselt on autor tahtnud täpselt edasi anda tegelaste kõnelust. Miks pole siis kasutatud otsese kõne vormi? Näib, et kaudotsese kõne kasutamisega on autor taotlenud muljet, nagu nähtaks seda dialoogi kõrvalseisja pilguga. Tõepoolest, arvestades asjaolu, et stseen leiab aset kohtus publiku juuresolekul, on lihtne mõista seda dialoogi pealtvaatajate poolt tajutuna. Sellega on seletatav kaudotsesele kõnele omane ajaline ja isikuline plaan. Kui võtame seda dialoogi kui stseeni, mida samaaegselt tajuvad kõnelejad-tegelased ja kuulajad-publik, kusjuures autor on end välja lülitanud, siis võimegi määrata esitusviisina tegelaste kõne.

Nii võime kokkuvõttes väita, et kaudotsesest kõnet võib kasutada kahe esitusviisi, tegelaste kõne ja siirdkõne väljendamiseks, kusjuures minajutustuse puhul ainult esimese esitusviisi väljendamiseks (minajutustuses pole siirdkõne võimalik). Kuna minajutustuses on jutustajaks üks tegelastest, siis on kõigi teiste tegelaste puhul peale jutustaja enda võimalik ainult reaalse, kuuldava kõne kujutamine. Järelikult kujutatakse minajutustuses kaudotsese kõne vormis ainult reaalset kõnet. Kui teoses on jutustajaks autor, siis on võimalik kõigi tegelaste sisemise, mõttelise kõne kujutamine. Kuna aga mõttelise kõne kujutamine ei või toimuda samaaegselt kahe tegelase poolt, sest üks tegelane võib kuulda küll teise kõnet, aga mitte lugeda tema mõtteid — seda võib vaid autor —, siis on muidugi välistatud juhused, kus kaudotsene kõne mõttelise kõne edasiandjana kujutaks endast tegelaste kõnet; see võib olla vaid samaaegselt tegelase kõne ja autorikõne, s. t. siirdkõne. Järelikult tuleb iga kaudotsese kõne esinemisjuhtu pidada siirdkõneks, kui tegemist on mõttelise kõne kujutamisega, kui aga kaudotsese kõne abil väljendatakse tegelikku kõnet, tuleb igal konkreetsel juhul eraldi vaadata, kas on tegemist tegelaste kõne või siirdkõnega.

Kõigest ülaltoodust järeldub, et kui siirdkõne võib esineda mitte ainult kaudotsese kõne vormis ja et kui iga kaudotsese kõne juhtu ei saa vaadelda kui siirdkõnet, siis peavad siirdkõne ning kaudotsene kõne tõepoolest olema erinevad nähtused.

6. Grammatika, leksikoloogia ja stilistika vahekord siirdkõnes.

Paljude uurijate poolt on püütud lahendada küsimust stilistika ja grammatika vahekorraest siirdkõnes nõnda, et siirdkõnet on käsitletud kui nähtust, millel on kaks külge — grammatiline ja

stilistiline. Sellise käsitluse puuduseks on asjaolu, et siirdkõnele pole leitud õiget kohta teiste grammatiliste ja stiilikategooriate seas, see on jäänud üksiku nähtusena kuhugi vahepeale. Väide, et mingit nähtust võib vaadelda nii grammatilisest kui ka stilistilisest küljest, ei anna veel vastust sellele, mida see nähtus endast kujutab, kas see kuulub grammatiliste kategooriate hulka ning võib esineda teatud stilistilistes funktsioonides, või on see stiilikategooria. Seepärast oleme oma käsitluses lähtunud neist seisukohtadest, kus siirdkõnele on antud selgelt ja kindlalt piiritletud tähendus (L. Sokolova, O. Ikola tööd). Muidugi on ka neil käsitlustel oma nõrgad kohad. Neist on püütud käesolevas töös üle saada.

Sellega, et käesolevas töös on siirdkõne probleem lahutatud kaheks küsimuseks, kaudotseseks kõneks ja siirdkõneks, pole muidugi tahetud luua mingit müüri grammatika ja stilistika vahele. Otse vastupidi: käsitledes kaudotsesest kõnet kui grammatilist kategooriat, vaadeldakse samuti selle kategooria esinemist stilistilistes funktsioonides tegelaste kõne ja siirdkõne kui esitusviiside kujundamisel, ning teiselt poolt, käsitledes siirdkõnet, vaadeldakse selle esitusviisi keelelisi, süntaktilisi avaldusvorme — kirjeldavat jutustust ja kaudotsesest kõnet.

Siirdkõne kui stiilikategooriaga on seotud mitte ainult küsimus selle vahekorra grammatikaga, vaid samuti leksikaalsete nähtustega, kuigi sellele on seni vähem tähelepanu pööratud. Kuid käsitledes autorikõne ja tegelaste kõne vahekorda ilukirjanduslikes teostes kerkib see küsimus paratamatult esile, kuna leksikaalsed vahendid, sõnad ja väljendid on tähtsal kohal nende nähtuste hulgas, mille poolest autorikõne erineb tegelaste kõnest. Tegelaste kõne individualiseerimine toimub pamiselt just sõnade ja väljendite abil. Seetõttu on loomulik, et kui kõne all on autorikõne ja tegelaste kõne põimumise ja vastastikuse mõjutamise nähtused, mis moodustavadki siirdkõne sisu, siis see põimumine toimub mitte ainult süntaktilist, vaid ka leksikaalset liini mööda, ning järelikult tuleb siirdkõne käsitlemisel vaadelda ka tegelaste kõnele omaste sõnade ja väljendite tungimist autorikõnesse.

Rida nõukogude siirdkõne-uurijaid on pööranud tähelepanu siirdkõne sellele aspektile. Akadeemik V. Vinogradov peab tegelastepoolsete sõnade ja väljendite tungimist autorikõnesse isegi siirdkõne põhiliseks tunnuseks.⁴³ Siirdkõne leksikaalsel küljel on peatunud teisedki uurijad. Kuid paljudes töödes on see siirdkõne aspekt kas tahtmatult või isegi meelega jäetud tähele panemata. Näiteks saksa uurijad L. Glauser, K. R. Meyer ja A. Neubert on

⁴³ В. Виноградов, Язык Гоголя и его значение в истории русского языка. Материалы и исследования по истории русского литературного языка III, М.—Л. 1953, lk. 25.

vaadelnud siirdkõnet eeskätt süntaktilisest küljest ja jätnud tähele panemata need juhud, kus tegelastele omased sõnad ja väljendid tungivad autorikõnesse, ning jätnud avaldamata oma seisukoha selle nähtuse suhtes.

Meie arvates on selle küsimuse õige lahenduse suunas läinud I. Kovtunova, D. Fedossejeva ning J. Klimenko. Viimane märgib õigesti, et siirdkõne vaatlemine lahus neist nähtustest, kus tegelaste kõnele omased sõnad ja fraasid tungivad autorikõnesse, on omavahel vahetult seotud stiilinähtuste kunstlik teineteisest lahutamise⁴⁴, sest kujutavad ju mõlemad nähtused endast autorikõne ja tegelaste kõne lähendamist teineteisele. Nimetatud nähtusi on vaadeldud koos ühes ja samas peatükis D. Fedossejeva dissertatsioonis J. Galsworthy loomingu kohta.⁴⁵

Siiski on lähenemine antud küsimusele ka nimetatud autorite juures mõneti erinev. Kui Fedossejeva räägib autorikõne ja tegelaste kõne põimumise puhul siirdkõnest selle lõplikus vormis ning siirdkõne eosvormidest (*зачаточные формы*), siis Kovtunova artiklis on eraldatud eriline siirdkõne leksiko-fraseoloogiline tüüp (*лексико-фразеологический тип несобственно прямой речи*), mille all on mõistetud üksikute tegelastepoolsete sõnade ja väljendite esinemist autorijutustuses.⁴⁶ Klimenko vaatlleb tegelastepoolsete sõnade ja väljendite esinemist autorikõnes samaväärse siirdkõnena kui autorikõne ja tegelaste kõne põimumist tervetes lausetes ja lõikudes, kusjuures ta avaldab arvamust, et siirdkõne areng ongi läinud eelkõige selles suunas, et üksikutest tegelastepoolsetest elementidest autorikõnes on kujunenud välja siirdkõne süntaktiline vorm. Nagu näeme, seisab antud käsitluste erinevus selles, kas vaadata tegelastepoolsete sõnade ja väljendite olemasolule autorikõnes kui siirdkõnele (või erilisele siirdkõne alaliigile) või näha selles vaid siirdkõne algidu, siirdkõne elemente.

Kahtlemata on õige see seisukoht, et neid kahte nähtust teineteisest lahutada ei saa, et need on omavahel vahetult seotud ning kujutavad endast mõlemad autorikõne ja tegelaste kõne lähenemist teineteisele. Kuid tundub siiski olevat ebaõige pidada neid mõlemaid üheks ja samaks nähtuseks — siirdkõneks.

Meie käsitluse kohaselt on siirdkõne autorikõne ja tegelaste kõne põimumine, mida keeleliselt kujutatakse kindlate süntaktiliste vahenditega, enamuses kaudsese kõne, vahel ka kaudse kõne abil. Viimasel juhul on leksikaalsetel elementidel otsustav tähtsus, sest ainult nende põhjal saame otsustada, kas kaudse kõne abil väljendatud mõtted tuleb arvata autorikõne või siird-

⁴⁴ Е. Клименко, «Чужая речь» в английском романе. Традиция и новаторство в английской литературе, Ленинград 1961, lk. 172.

⁴⁵ Д. Федосеева, Роман Голсуорси «Собственник» и его художественный стиль. Канд. дисс. Ленинград 1956, lk. 218 jj.

⁴⁶ И. Ковтунова, *op. cit.*, lk. 24.

kõne hulka.⁴⁷ Kuid sellest hoolimata tundub, et mitte alati ei saa tegelaste kõnele omaste sõnade ja väljendite sissetungimist autorikõnesse vaadelda kui siirdkõnet. Seda eriti neil juhtudel, kui tegemist pole mitte tegelaste reaalse või sisemise kõne kujutamisega, vaid kui autoripoolselt kirjeldatakse välist olustikku või jutustatakse sündmustest. Siis võib autorikõnesse olla poetatud mõni ühele või teisele tegelasele omane sõna või väljend ning sellest hoolimata ei saa me esitusviisi pidada siirdkõneks, vaid see jääb ikkagi autorikõneks ja kõnelda võib vaid siirdkõne elementidest või siirdkõne algmetest. Muidugi pole mingit kindlat piiri, kustsaadik võib esitusviisi hakata lugema mitte enam autorikõneks, vaid siirdkõneks. See oleneb paljudest teguritest, mille hulgas enamik läheb välja lingvistilise stilistika piiridest.

Vaatleme mõnda näidet.

James stopped, recollecting the continued existence of old Jolyon's son, young Jolyon, June's father, who *had made such a mess of it and done for himself* by deserting his wife and child and running away with *that* foreign governess. (Galsworthy, MP)

Siin on tegemist täiendlauses esinevate tegelaste kõnele omaste väljenditega (eraldatud kursiivis), kusjuures täiendlause jätkab tegelase mõtete autoripoolseks esituseks kasutatud konstruktsiooni. Kuid kuna tegemist on tegelase sisemise kõne, mõtete edasiandmisega ning tegelase enda osa selles tundub olevat väga tugev, siis on vähe kvalifitseerida antud katkend vaid siirdkõne elementideks autorijutustuses; pigem on see juba siirdkõne kaudse kõne vormis. Niisuguse siirdkõne tähistamiseks näib olevat vajalik eri termin, milleks sobib väga hästi Kovtunova poolt esitatud siirdkõne leksiko-fraseoloogiline tüüp.⁴⁸

But in the meantime the crowd about him silent although — or perhaps because — intensely satisfied. The *little devil* hadn't "*gotten by*". He hadn't fooled the twelve sane men of *this* county with all *that bunk* about a change of heart. *What rot!* (Dreiser, AT)

Ka selles näites on ohtralt tegelastele, rahvahulgale omaseid sõnu ja väljendeid. Need esinevad alates teisest lausest. Esimene lause on selgelt autoripoolne. Järgnevad laused on sellest süntaktiliselt sõltumatud ning see lubab neid kvalifitseerida kaudotseseks kõneks. Pealegi on viimane lause ka intonatsiooniliselt selge kaudotsene kõne. Ning arvestades veel tegelastepoolsete leksikaalsete elementide rohkust, võib kogu antud lõiku alates teisest lausest vaadelda kui siirdkõnet.

His memory went searching. He had not felt his age since

⁴⁷ Vt. eespool, lk. 18—19.

⁴⁸ Vt. eespool, lk. 23.

he had bought his nephew Soames' ill-starred house and settled into it here at Robin Hill over three year ago. It was as if he had been getting younger every spring, living in the country with his son and his grandchildren — June, and *the little ones* of the second marriage, Jolly and Holly; living *down here* out of *the racket of London and the cackle of Forsyte Change*, free of his boards, in a delicious atmosphere of *no work and all play*. All the knots and crankiness, which had gathered in his heart during *that long and tragic business* of June, Soames, Irene his wife, and *poor young Bosinney*, had been smoothed out. (G a l s - w o r t h y , IS).

See näide on üsna sarnane eelmisega. Ka siin juhatab esimene autoripoolne lause sisse tegelase järgneva mõttekäigu edasiandmise, kusjuures viimase edasiandmisel kasutatakse tegelasele omaseid sõnu ja väljendeid. Kas on ka siin tegemist siirdkõnega? Tundub, et selle näite puhul on sellele küsimusele raskem vastata kui eelmiste puhul, sest kõigepealt ei ole antud lõigus märkimisväärsed tegelase kõnemaneeerile omaseid süntaktilisi jooni, süntaktiliselt on see väga lähedane tavalisele kirjeldavale jutustusele (kuigi sissejuhatav lause viitab sellele, et tegemist on siiski tegelase mõtetega); teiseks ei saa paljude leksikaalsete elementide puhul enam nii kindlalt otsustada, kas need kuuluvad autorile või tegelasele, kuna teoses, kust on võetud viimane näide, pole autori ja antud tegelase keele vahel kaugeltki nii suurt kontrasti kui selles teoses, millest on võetud eelmine näide. Näeme, et küsimuse lahendamiseks tuleb mõnikord tähelepanu pöörata kogu teose keelele, autori ja tegelaste keele vahekorrale teoses, autori ja tegelaste kõne leksikaalsetele ja grammatilistele erinevustele. Antud näite puhul tundub, et siin võib siiski rääkida siirdkõnest, mitte ainult siirdkõne algmetest, kuigi ka vastandlikku seisukohta oleks raske ümber lükata. Käesoleva töö raamidesse see ei mahu. Konstateerime ainult veel kord oma teoreetilist seisukohta, et siirdkõne puhul tuleb vaadelda ka selle leksikaalset külge, mitte ainult selle grammatilist väljendusvormi, kusjuures leksikaalses aspektis võib autorikõne ja tegelaste kõne lähenemine toimuda mitte ainult siirdkõne vormis, vaid ka siirdkõne algmetena, s. o. üksikute tegelastepoolsete sõnade ja väljendite kasutamisenä autorikõnes.

Siirdkõne süntaktiline väljendusvorm — kaudotsene kõne, selle grammatilised tunnused, kirjeldava jutustuse ja kaudse kõne esinemine siirdkõnena ning tegelastepoolsete leksikaalsete nähtuste tungimine autorikõnesse — need on küsimused, millest vahetult sõltub siirdkõne olemuse ning selle esitusviisi osa ja funktsioonide igakülgne väljaselgitamine ilukirjanduslikus stiilis.

Töös on näidetena kasutatud tsitaate järgmistest inglise ja ameerika auto-
rite teostest, millele on viidatud lühenditega:

Conrad, LJ — J. Conrad, Lord Jim
Conrad, Y — J. Conrad, Youth and other stories
Dreiser, AT — Th. Dreiser, An American Tragedy
Galsworthy, IS — J. Galsworthy, Indian Summer of a Forsyte
Galsworthy, MP — J. Galsworthy, The Man of Property
Galsworthy, OR — J. Galsworthy, Over the River
Joyce, D — J. Joyce, Dubliners
Mansfield, B — K. Mansfield, Bliss and other stories
Mansfield, GP — K. Mansfield, The Garden-Party and other stories
Woolf, TL — V. Woolf, To the Lighthouse

НЕКОТОРЫЕ ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ВОПРОСЫ НЕСОБСТВЕННО- АВТОРСКОЙ РЕЧИ (НА ОСНОВЕ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА)

Г. Э.-В. Грюнберг

Резюме

Несобственно-авторская¹ (или несобственно-прямая) речь как особая категория языка художественной литературы является объектом исследования уже более полувека, но, несмотря на это, до сих пор нет еще единого мнения насчет природы этого явления. Об этом свидетельствует уже тот факт, что данная категория рассматривается и в грамматиках, и в работах по стилистике языка художественной литературы, что, с одной стороны, ее сопоставляют с синтаксическими явлениями, а с другой стороны, включают в круг так называемых стилистических приемов. Если ближе познакомиться с разными высказываниями по данному вопросу, то можно увидеть, что на самом деле под названием «несобственно-авторская речь» (чаще «несобственно-прямая речь») объединяются совсем разные категории. Поэтому сначала надо выяснить природу каждой из этих категорий отдельно, разграничить их друг от друга, а уже затем установить их взаимоотношения.

Часть исследователей понимает под несобственно-авторской речью особый способ передачи чужих слов, чужой речи, который по своим грамматическим признакам находится между прямой и косвенной речью. Другие рассматривают несобственно-авторскую речь как способ повествования в художественной прозе, при котором повествование ведется одновременно и от автора, и от одного из действующих лиц, совмещая точки зрения и того и другого. На самом деле это две разных категории, одна — грамматическая, другая — стилистическая, и поэтому в данной работе они рассматриваются отдельно, причем определение «несобственно-авторская речь» сохраняется для второй, стилистической категории, а первая, грамматическая, рассматривается как косвенно-прямая речь.

В работе приводятся следующие доказательства для такого разграничения явлений.

Каждый способ повествования (авторская речь, речь действующих лиц и несобственно-авторская речь) выражается в каждом отдельном случае при помощи описания с авторским временным планом или при помощи одного из трех видов передачи чужой речи (прямая речь, косвенная речь, косвенно-прямая речь), причем далеко не всегда способ повествования, назы-

¹ Данное название заимствовано из кандидатской диссертации Л. Соколовой (Ленинград 1961) и является, по мнению автора настоящей работы, наиболее подходящим определением рассматриваемого явления.

ваемый несобственно-авторской речью, выражается при помощи косвенно-прямой речи.

Несобственно-авторская речь может быть выражена также при помощи описания с авторским временным планом, так как повествование ведется одновременно и от автора, и от героя, т. е. несобственно-авторская речь — это не только реальная или мысленная речь персонажей, она может быть также передачей внешней реальности, видимой одновременно и автором и героем. В последнем случае она и выражается при помощи обычного описания.

Случаи употребления косвенно-прямой речи не означают также всегда, что повествование ведется одновременно автором и действующим лицом, т. е. в виде несобственно-авторской речи. В произведениях, написанных от первого лица, в которых повествователем является один из действующих лиц, вообще невозможен одновременный рассказ от автора и героя, ибо при такой форме автор устраняет себя из повествования и полностью представляет слово герою. Значит, при такой форме повествования случаи косвенно-прямой речи должны быть отнесены к речи действующих лиц, а не к несобственно-авторской речи.

В работе рассматриваются бегло также случаи несобственно-авторской речи, выраженной при помощи косвенной речи, и вопрос о соотношении грамматики, лексикологии и стилистики в несобственно-авторской речи. Разные виды сближения лексикки автора и действующих лиц произведения рассматриваются как прием, близкий к несобственно-авторской речи. В составе самой несобственно-авторской речи выделяется в зависимости от соотношения в ней лексических особенностей речи автора и действующих лиц особый, лексико-фразеологический вид несобственно-авторской речи.

SOME THEORETICAL ASPECTS OF THE PROBLEM OF REPORTED SPEECH (ON THE BASIS OF ENGLISH)

G. Grünberg

Summary

Reported speech as a special category of the language of fiction has been under discussion for more than half a century, but still there is no generally accepted view concerning the nature of the phenomenon. This can be seen from the fact that the present category is dealt with in grammars as well as in various works on style, that it has been associated with syntactical phenomena on the one hand, and, on the other hand, included among the so-called stylistic devices. A closer examination of the various views on the subject reveals that in actual fact two different categories are usually referred to under one name "reported speech". Therefore, it is necessary first to ascertain the nature of these categories, to delimit them from each other, and only then to establish their mutual relations.

The term "reported speech" is used by some linguists to denote a special mode of conveying somebody else's speech which by its grammatical characteristics lies between direct and indirect speech. Others regard reported speech as a so-called mode of narration in prose fiction, and namely when the story is being told simultaneously by the author and one of the characters, thus combining the points of view of both. As a matter of fact, these are two distinct categories, one grammatical and the other stylistical. That is why they are discussed separately in the present paper, the term "reported speech" being associated only with the second, i. e. stylistical category, whereas the first, i. e. grammatical category, is called "semi-indirect speech."

The paper gives reasons for such a restriction of phenomena usually regarded as one category (reported speech), viz. (1) Each mode of narration (author's speech, speech of the characters, reported speech) is expressed in

each separate case either by means of ordinary descriptive narrative or by means of one of the three modes of conveying somebody else's speech (direct speech, indirect speech, semi-indirect speech), whereas not always is the third mode of narration, reported speech, expressed by means of semi-indirect speech. (2) Reported speech can also be presented as ordinary descriptive narrative, because telling the story simultaneously by the author and a character, i. e. the use of reported speech, implies not only the real or mental speech of the characters, but it may also be a description of external reality seen through the eyes of the author and a character at one and the same time; in the last case reported speech is presented as ordinary descriptive narrative. (3) Likewise, cases of the use of semi-indirect speech do not always mean that the story is told simultaneously by the author and one of the characters, i. e. in the form of reported speech; in books written in the first person, where the story is told by one of the characters, it is impossible for the story to be told simultaneously by the author and a character, because having chosen such a form the author completely eliminates himself from the narrative and makes his characters tell absolutely everything in the story; hence, the cases of the use of semi-indirect speech in such literary works must be regarded as the speech of the characters, not the speech of the author.

The paper also deals briefly with a kind of reported speech presented in the form of indirect speech, and with the problem of the correlation of grammar, lexicology and style in reported speech. Various other means of bringing together the speech of the author and that of the characters are looked upon as a phenomenon closely related to reported speech; proceeding from the interrelation of lexical peculiarities of the author and the characters in reported speech, a special lexicphraseological type has been distinguished from among the whole phenomenon under discussion.

INGLISE KEELE METAFLOORIDE EESTI KEELDE TÖLKIMISEST

U. Lehtsalu

Inglise keele kateeder

Inglise ja eesti keel erinevad teineteisest oluliselt semantiliste kujundlike väljendusvahendite poolest. Lahkuminekuud on tingitud eelkõige erinevustest kummagi keele sõnavara arengu traditsioonides, erinevustest sõnatähenduste ümbermõtestamisviisides, samuti aga ka erinevustest sõnade seostamisvõimaluste vahel kummaski keeles.¹

Üheks elunähtuste kujukaks kajastamisvahendiks on metafoor — nimetuse ülekanndmine ühelt kõneobjektilt teisele mingi ühtse tunnuse alusel.²

Tuleb eristada kahte liiki metafoorseid ülekanntud tähendusi. Esimesed neist on eraldunud põhitähendusest ja muutunud viimase homonüümiks, s. o. metafoorse päritoluga tähenduseks. Teisi aga — metafoore tänapäeva seisukohalt — iseloomustab põhi- ja ülekanntud tähenduse paralleelne koosseksisteerimine, mille tulemuseks on kujukas-figuratiiivne tähendus.³

¹ Samasugust erinevust on täheldatud ka inglise ja vene keele vahel (vt. М. М. Морозов, Пособие по переводу, Москва 1956, lk. 32); samuti prantsuse ja inglise keele vahel (vt. Th. Savory, The Art of Translation, London 1957, lk. 25). Vastavaid näiteid võib tõenäoliselt leida mistahes keelte kõrvutamisel.

² Vt. näit. М. Д. Кузнец и Ю. М. Скребнев, Стилистика английского языка, Москва 1960, lk. 13.

Mõnevõrra erineval seisukohal metafoori definitsiooni suhtes on I. R. Galperin, kes soovib loobuda terminist «ülekanntud tähendus» ja defineerib metafoori kui suhet esemelis-loogilise ja kontekstilise tähenduse vahel, mis põhineb kahe mõiste tunnuste sarnasusel (vt. И. Р. Гальперин, Очерки по стилистике английского языка, Москва 1958, lk. 124—125).

³ Metafoorse päritoluga tähendusi nimetavad mõned autorid keelelisteks metafoorideks, tänapäeva keeles metafooridena tajutavaid kujukaid väljendusvahendeid aga stilistilisteks metafoorideks (vt. И. В. Арнольд, Лексикология современного английского языка, Москва 1959, lk. 75, samuti И. Р. Гальперин, op. cit., lk. 130).

Tänapäeva keele seisukohalt näib käesoleva artikli autorile õigemana nimetada esimesi homonüümideks, metafoorideks aga ainult viimaseid (vrd. ka А. И. Ефимов, Стилистика художественной речи. Изд. Московского ун-в. 1961, lk. 124).

Tänu väljendusviisi lühidusele ja piltlikkusele on metafoor inglise keeles eriti populaarne ja ilukirjanduses laialdaselt levinud.⁴

Metafoore on kahte liiki. Ühed on keeles kindlaks kujunenud ekspressiivsed väljendusvahendid, mille ülekantud tähendused kuuluvad keele süsteemi. Teised on aga üksikautorite poolt loodud stiilivahendid, mis luuakse ja mis on mõistetavad ainult vastava teose raamides. Kuid keeles kindlaks kujunenud väljendusvahendite ja individuaalsete stiilivõtete vastandamine on metafooride puhul üsna tinglik ja suhteline, sest parimad individuaalsed metafoorid on rahvalikud; neid õigustab kogu rahvusliku kõnekultuuri, samuti aga ka leksikaalsete ühikute tähendusliku struktuuri areng.⁵

Tõlkimise seisukohalt on oluline vahet teha liht- ja laiendatud metafooride vahel. Esimesed koosnevad sõnast või sõnaühendist, millel tervikuna on ülekantud tähendus. Teised aga tingivad ümbritsevate leksikaalsete ühikute kasutamist samuti ülekantud tähenduses.

Tõlkimisel on oluline jälgida, et metafoori elemendid oleksid omavahel seoses mitte ainult ülekantud, vaid ka otseses tähenduses. Seda põhimõtet võib tinglikult nimetada metafoori ühtsuse säilitamise seaduseks.⁶

Järgnevalt esitame peamised metafooride tõlkimise viisid inglise keelest eesti keelde.

I. Lihtmetafooride tõlkimine.

Keeles kindlaks kujunenud metafooride tõlkimisel on oluline arvestada eesti keeles olemasolevaid metafoorsete ümberütluste traditsioone.

Näitena võib tuua loomanimedel põhinevate metafooride tõlkimisega seotud raskusi. Nii inglise kui ka eesti keeles on paljudel loomanimedel metafoorne tähendus, mis aga kummaski keeles võib olla erinev vastavalt keele sõnavara arenguseadustele. Toome mõned näited.

Üks vähestest loomadest, kelle nime metafoorsed tähendused mõlemas keeles kokku langevad, on eesel. Nii inglise kui ka eesti keeles kasutatakse vaadeldavat loomanime juhmi isiku, lollpea tähenduses. Sellest ka tõlkimisvõimalused ekvivalentsete väljendusvahendite abil: **Garton seemed to him an ass just then =** **Warton tundus talle parajasti säärase eeslina** (AT 270; 20); **Was he just a towney college ass = Oli ta tõesti ainult linnas kasvanud ülikooli eesel** (AT 277; 35); **He's made a donkey of himself = Ta käitus nagu eesel** (Ph 295; 222). Eesti keeles

⁴ Vt. H. Spitzbardt, *Lebendiges Englisch*, Halle 1962, lk. 138.

⁵ Vrd. A. И. Ефимов, *op. cit.*, lk. 128—130.

⁶ Vt. М. М. Морозов, *op. cit.*, lk. 32.

ei ole otseses kõnes vastava loomanime kasutamine metafoorses tähenduses nii tüüpiline kui inglise keeles. Sellest ka loobumine ekvivalendi kasutamisest tõlkes: **“You won’t, Michael. Don’t be an a s s.”** = **«Ei tohi, Michael. Ära ole tola.»** (SAR 114; 125).

Sagedamini esineb juhte, kus sama looma nimetus on kummaski keeles omandanud täiesti erineva metafoorse tähenduse, mistõttu vastava kujundi mehaaniline ülekandmine inglise keelest eesti keelde moonutaks autori mõtet. Kui näiteks inglise keeles nimetatakse kassiks õelat ja kiuslikku või lobisejat naist, siis on vastav loomanimi eesti keeles isikutele ülekantuna (sageli diminutiivi vormis) kasutusel peamiselt hellitseja, lipitseja naise tähenduses. Inglise metafoori tõlkimisel tuleb seetõttu kasutada mingit eestikeelset analoogilist väljendusvahendit: **his father’s a Scotchman, and his mother’s a cat = tema isa on šotlane ja tema ema tulehark** (Ch 167; 96).

Nimetatud erinevuste mitteamvestamise tulemuseks on arvukad tõlgetes esinevad vead. Toome mõned näited ebaõnnestunud tõlgetest:

“I think you ought to know, dear, that Mrs. MacAnder saw Irene walking in Richmond Park with Mr. Bosinney.”... “Mrs. MacAnder is a cat!” (MP 332)

«Ma mõtlen, sa pead teada saama, et Mrs. MacAnder nägi, kuidas Irene jalutas Richmond Parkis Mr. Bosinney’ga.»... «Mrs. MacAnder on tige kass!» (294)

Antud näites on püütud laiendi abil eestikeelse kujundi metafoorset tähendust lähendada vastava kujundi metafoorsele tähendusele inglise keeles. Vaadeldavas kontekstis tähistab inglise metafoor lobisejat naist. Eesti keeles selle tähendusega loomariigist pärinevat metafoori ei ole. Küll on aga eesti keeles vastava mõiste tähistamiseks terve rida teistest elusfäaridest pärinevaid metafoore, nagu näiteks: «lobasuu, lobamokk, jutuvokk» jne. Seega oleks võinud tõlkida: **...Mrs. MacAnder on lobasuu.**

Erinevustest vaadeldavale kujundile põhinevate metafoorsete tähenduste vahel on tingitud ka väärt kirjeldav tõlge alljärgnevas näites:

...“Nobody knows, of course, except the doctor, and — Stacey.” “Heavens!” muttered Lady Valleys. ...“Stacey is a cat!” she said suddenly. (P 219)

...«Keegi muidugi ei tea peale arsti ... ja Stacey.» «Taevas!» ümises lady Valleys. ...«Stacey on salakaval!» ütles ta äkki. (227)

Inglise metafoor ei väljenda esitatud näites mitte kavalust, vaid lobisemishimu: leedi Valleys kardab, et toatüdruk lobiseb välja poja saladuse. Tõlkida võiks seega: **Stacey on lobamokk.**

Kui inglise keeles võib kassi nimetust kasutada metafoorses tähenduses ka kavaluse sümbolina, siis ei ole eesti keeles selline kasutusviis tüüpiline ja vastava kujundi ülekandmisel tõlkesse jääb see lugejale arusaamatuks:

“He’s coming to talk to you, Granny.” Lady Casterley stopped short. “You’re a cat,” she said, “a sly cat. Now mind, Babs, I won’t have it!” (P 97)

«Ta tahab sinuga rääkida, vanaema.» Lady Casterley jäi seisma. «Sa oled kass. Pane tähele, Babs, ma ei taha temaga rääkida.» (99)

Eesti keeles kasutatakse kavaluse sümbolina teise looma — rebase nimetust. Vastavalt võiks tõlkida: ... **Sa oled rebane, vana kaval rebane.**

Erinevalt eesti keelest tarvitatakse emarebase nimetust inglise keeles tigated, tülinorija naise tähenduses. Nimetatud metafoorset tähendust ei ole aga arvestatud alljärgnevas tõlkes: **a short, thin, squeezed-up woman with a vixenish countenance** = väike, kõhn, kuivetonud, rebasenaõga naisterahvas (OTw 61; 39). Tõlkida oleks võinud näiteks: ... **tigated näoga naine.**

Lehma nimetuse tarvitamine metafoorses tähenduses langeb kaasaja inglise ja eesti keeles üldjoontes kokku. Mõlemas keeles kasutatakse seda halvustavas tähenduses jämeda käitumisega naise tähistamiseks. Inglise keeles võib vastav loomanimi esineda aga veel teises metafoorses tähenduses, tähistades juhmi inimest. Nimetatud võimalust ei ole aga arvestatud alljärgnevas tõlkes:

Swithin made a feeble gesture. “Adolf,” he said, “I’m very bad.” “Yes, sir!” “Why do you stand there like a cow?” asked Swithin, “can’t you see I’m very bad?” (SF 31)

Swithin tegi nõrga käelikutuse. “Adolf,” ütles ta. “Olen väga haige”. “Jah, sir!” “Mis sa seisad seal nagu lehm?” küsis Swithin. “Kas sa ei näe, et olen väga haige?” (27)

Esitatud juhul ei ole võimalik vastavat kujundit eestikeelsesesse tõlkesse üle kanda, sest ei ole võimalik, et Swithin Forsyte oleks võinud oma meesteenrit lehmaks nimetada. Kirjanik on siin lehma nimetust kasutanud teises metafoorses tähenduses: **tolvan, tohman**, mis vastaks loomanimetuse oinas kasutamisele figuratiivses tähenduses. Vastavalt oleks võinud ka tõlkida: «**Mis sa veel seisad seal, tolván?**»

Ülaltoodust nähtub, et samal kujundil põhinevad metafoorid ei tarvitse inglise ja eesti keeles alati tähenduselt kokku langeda. Seepärast on oluline esmalt selgitada kõik tõlgitavale kujundile põhinevad võimalikud metafoorsed tähendused ja neid seejärel võrrelda vastavatele kujunditele põhinevatega eesti keeles.

Mõnikord puudub vastaval loomanimetusel tõlkekeeles metafoorne tähendus hoopis ja selle ülekandmine tõlkesse muudab autori mõtte arusaamatuks: **My guilt is as the guilt of ten because I am a skunk = Mu süü on kümnekordne süü, sest olen haisev skunks** (WD 241; 271). Tõlkida oleks võinud: **sest olen alatu kelm**.

Järgnevalt vaatleme peamisi lihtmetafooride tõlkimisvõimalusi.

1) Tõlkimine ekvivalendi abil. Ekvivalentse metafoori abil on võimalik tõlkida peamiselt kivinenud, stambiks muutunud metafoore, mis aegade jooksul tänu kultuurilistele sidemetele on levinud paljudes keeltes. Sellised on näiteks paljud verbaalsed metafoorid: **His eyes travelled round the little room = Soamesi silmad rändasid mööda väikest tuba** (Ch 181; 110) parem oleks tõlkida: **pilk rändas**; **to eat his words = oma sõna süüa** (MP 105; 92); **with its top branches still gilded by the sun = mille ladvaoksi päike veel kuldas** (MP 107; 95); **the steady rain whipped the shining water = vihm piitsutas läikivat vett** (GW 526; 520); **The sun, driving straight down, stung with its rays = Päike paisitis püstloodis alla ja nõelas oma kiirtega** (GW 99; 108); **darkness crept over the land from the east = idast hiilis maa peale pimedus** (GW 56; 61); **exhaust pipes sputtered blue smoke from the Diesel oil = väljalasketorud sülitasid diisliõli sinist suitsu** (GW 165; 171).

Ekvivalendi abil on võimalik tõlkida ka paljusid täiendi funktsioonis esinevaid omadussõnalisi ja kesksõnalisi metafoore: **on ... the present burning question in their lives = nende elu põlevaimale küsimusele** (MP 331; 293) parem oleks öelda: **põletavamale küsimusele**; **watching ... the silvery young corn = vaates hõbedast orast** (Ind II; 333); **The banker's voice became frosty = Pankuri hääl muutus jäiseks** (WD 20; 20).

Kuigi vähemal määral kui verbaalsed ja omadussõnalised metafoorid, on ka mõned nimisõnalised metafoorid muutunud stambiks paljudes keeltes ja seetõttu tõlgitavad ekvivalendi abil: **he would not have her drag his name into dirt = ta ei luba, et naine tema nime porri kisub** (MP 333; 295); **removing every morning Nature's rain of leaves = igal hommikul ära koristades loodusel ehtedes aju** (MP 294; 261); **She seemed to know ... her position, the citadel of the family = Ta näis oma positsioonist teadlik olevat; ... näis mõistvat, et ta on perekonna kants** (GW 87; 94).

Ekvivalendi abil tõlkimise võimalused on metafooride puhul siiski suhteliselt piiratud, mis on tingitud peamiselt erinevustest sõnade seostamisvõimaluste vahel kummaski keeles. Nende erinevuste mitteametamine tingib aga halbu tõlkeid, nagu nähtub

alljärgnevast näitest: **The night was bitter cold = öö oli kibekülm** (OTw 230; 172). Ütleme küll kibekiire; mitte aga kibekülm. Külm on siiski pigemini käre.

2) Tõlkimine analoogia abil. Analoogia abil on võimalik tõlkida enamikku lihtmetafoore. Sobiva analoogilise metafoorse vaste leidmine nõuab aga tõlkijailt inglise metafoori kõigi tähenduste tundmist, samuti eesti keeles eksisteerivate metafoorsete ümberütlevõimaluste arvestamist.

Analoogilise metafoori abil on võimalik tõlkida peamiselt tänapäeva keeles kujukuse säilitanud nimisõnalisi metafoore: **he saw Dartie in the dock, his grandchildren in the gutter, and himself in bed = Ta nägi Dartie't kaebealuste pingis, nägi oma lapselapsi tänaval ja iseennast voodis** (Ch 109; 45); **What a «threadpaper» he had been when he was young = mäherdune «hernehirs» oli ta olnud noorena** (Ind 36; 355) (levinum eestikeelne metafoor oleks piitsavars); **That evening chance ... put a clue into Fleur's hands = Juhus ... andis sel õhtul lõngakera otsad Fleuri kätte** (L 165; 125); **he's a stormy petrel = ta on tormakas tuisupea** (Ch 161; 91).

Samastamiskujundilt lähedasi analoogiaid võib mõnikord leida ka tänapäeva keeles kujukuse säilitanud verbaalsetele ja kesksõnalistele metafooridele: **The earth whispered under the beat of the rain = Maa ägas vihma hoopide all** (GW 526; 520); **She's a-biting in my guts = See sõõb mu südant** (GW 324; 322); parem oleks öelda: **närib mu südant; Mrs. Small's eyes boiled with excitement = Mrs. Smalli silmad põlesid erutusest** (MP 157; 139) (eesti keeles kasutatakse verbi «keema» metafoorses tähenduses sõnaühendites nagu «vihast keema», silmade kohta seda metafoori aga kasutada ei saa); **the blood-chilling violence = verd tarretav vägivald** (WD 75; 84).

Analoogiliste metafooride kasutamisel esinevad vead näitavad aga, et tõlkija ei ole arvestanud eesti keele väljendusvõimalusi: **with the blood tingling ... from terror = veri lausa keemas hirmust** (OTw 230; 172). Eesti keeles võiks öelda: **veri tarretumas hirmust**.

3) Tõlkimine objekti või nähtuse otsese nimetamise teel. Metafooride tõlkimisel esineb harva juhtumeid, kus tuleks loobuda ekspressiivsete väljendusvahendite kasutamisest, sest eesti keel pakub häid võimalusi metafoorseteks ümberütlusteks. Kõnekujundist loobumist tuleb aga pidada õigustatuks, kui tõlgitavale metafoorile ei leidu eesti keeles ei ekvivalenti ega küllaldaselt lähedast analoogilist metafoori. Vaadeldavat tõlkimisviisi tuleb samuti eelistada kujundi mehaanilisele ülekandmisele eesti keelde, mis raskendab tõlketeose mõistmist või põhjustab väärarusaamist. Alljärgnevalt mõned näited metafoorist loobumise vajadusest: **full of spiritual bulldoggedness = täis vaimset kangekaelsust** (Ch 132;

65); He had never been a peacock like that fellow Dartie = Ta polnud iialgi tolle Dartie taoline keigar olnud (Ch 195; 122).

Eriti sageli esineb metafoorist loobumise vajadust metafoorsete atribuutivsete täiendite tõlkimisel: **Calf love** = lapsepõlvearmastus (SwS 20; 12); **your old-fashioned fancy-pants ideas** = neid vanamoelisi ülespuhutud ideesid (WD 39; 44); **It is not a dark and spidery prison** = See ei ole pime, ämblikuvõrkudest umbne vangla (WD 74; 84); **wives whomping up a last-ditch dinner** = naised, kes on äkki avastanud, et neil pole midagi õhtuks lauale panna (WD 148; 126).

Lõpuks näide õigustamatust sõnasõnalisest tõlkest, millele tuleks eelistada metafoorist loobumist: **Called my daughter-in-law a snob and a lion-hunter** = Nimetas minu miniat snoobiks ning lõvikütiks (SS 61; 48). Kui inglise keeles kasutatakse lõvi nimetust metafoorses tähenduses kuulsuste kohta, kellega ihatakse seltskondlikult läbi käia, siis on eesti keeles samal kujundil põhineval metafooril hoopis erinev tähendus (vrd. näit. vastava loomanime kasutamist ühendites nagu «võitlema nagu lõvi», «seltskonnalõvi» jne.). Esitatud tõlkenäites tuleks loobuda metafoori esimese komponendi kujundi säilitamisest. Tõlkida võiks: **nimetas minu miniat snoobiks ja kuulsustejahtijaks.**

4) Metafoori aluseks oleva kujundi ülekanndmine tõlkesse. Erinevalt keeles kindlakskujunenud metafooridest on originaalsete metafooride puhul peamiseks tõlkimisviisiks metafoori aluseks oleva kujundi ülekanndmine sõnasõnalise tõlke abil. Selle tõlkimisviisi võimalikkus originaalsete metafooride puhul on seletatav asjaoluga, et ühekordselt loodud metafoorid peavad põhinema küllalt hõlpsasti mõistetaval seosel põhi- ja ülekanntud tähenduse vahel, sest nende mõistmist ei soodusta, nagu kindlakskujunenud väljendusvahendite puhul, keeles juba väljakujunenud traditsioonid. Alljärgnevalt mõned näited originaalse metafoori aluseks oleva kujundi ülekanndmisest tõlkesse: **complaining bitterly in door-squeak voices** = tänitades kriuksuva ukse häälega (WD 11; 11); **people were trickling and fresheting to work now** = inimesi hakkas juba töökohtade poole tilkuma ja voolama (WD 21; 23); **We strolled in the tunnel of the night** = Lonkisime öö tunnelisse (WD 119; 135); **to conceal it in a rose cloud of loving words** = õrnade sõnade roosa pilvega varjama (WD 105; 119); **some strain the story through their mesh of prejudice** = mõni kurnab loo läbi oma eelarvamuste sõela (WD 75; 85); **A large red drop of sun** = Suur punane päikesepiisk (GW 56; 61); **The wall of darkness thrust him back** = pimeduse müür paiskas ta tagasi (GW 222; 226); **that princely workhouse of the possessive instinct** = see omandivaistu

kuninglik töömaja (Ch 323; 238) (viimases näiteks oleks õigem tõlkida: see omandivaistu kuninglik vaestemaja).

5) Metafoori asendamine võrdlusega. Tõlke keele laduse huvides on mõnikord otstarbekohane asendada metafoori mõne teise kõnekujundiga. Tõlkimisel inglise keelest eesti keelde annab sageli häid tulemusi metafoori asendamine võrdlusega, eriti individuaalsete atribuutivse täiendi funktsioonis kasutatavate metafooride puhul, mille ülekandmine tõlkesse võiks põhjustada arusaamatusi: **a great powdery cloud = suur puudritupsu meenutav pilv** (WD 151); **maybe bankers develop X-ray eyes for money = pankuril on ehk erilised silmad, mis näevad raha nagu röntgeniga** (WD 149; 168); **Dew-eyed Donald Randolph = Kasteniiske pilguga Donald Randolph** (WD 181; 203); **across the inky sky — üle tähtmusta taeva** (BN 106; 5); **in the black pearl light of the dawn = pärlhallis koiduvalguses** (WD 194; 218).

Võrdlusega asendatakse vahel ka metafoore, mis ei ole kasutatud atribuutivses funktsioonis, kuid mis kõlavad eesti keelele omases suhteliselt vähem lakoonilises väljendusviisis paremini võrdlustena: **he barked a kind of shorthand = ta haukuv kõne meenutas kiirkirja** (WD 211; 237); **this virus carried a gun = See viirus on küll äkiline nagu püss** (WD 228; 257); **a rim of lightness lay on the edge of the sea and made the waves grey iron = taeva piiril kumas valendav vööt, mis tegi lained raudhalliks** (WD 53; 61).

II. Laiendatud metafooride tõlkimine.

Nagu ühekordselt kasutatud lihtmetafooride puhul, nii on ka laiendatud metafooride tõlkimisel hõlpus säilitada metafoori aluseks olevat kujundit, sest seos kontekstiga aitab kaasa metafoori mõistmisele:

Year after year, week after week, he ... would sit watching the family pot simmer, the cream rising to the top (MP 94)

All this was the weather vane on top of the building of unrest and of discontent (WD 97)

I found my Mary in the eye of a storm, quiet and slowly rotating herself with débris and great winds

Aastast aastasse, nädalast nädalasse, käis ta Timothy juures, ... jälgis perekonnapaja keemist ja vaatas, kuidas selle pinnale kogunes vahtu (84)

Kogu... see mõtisklus oli vaid tuulelipp rahutuse ja tusameele hoone harjal (WD 97; III)

Mu Mary oli otse tormisilmas. Ta pöörles aeglaselt ja rahulikult keset kangete tuulte ja purustuse mäs-

surging around her... Mary's wild excitement fluttered the children on the edge of her personal hurricane (WD 153)

Ethan paused to admire it, the organ pipes of canned tomatoes, the chapels of mustard and olives, the hundred oval tombs of sardines (WD 15)

Nagu lihtmetafoore, nii on ka laiendatud metafoore mõnikord otstarbekohane tõlkida mõne teise kõnekujundi abil. Laiendatud metafooride puhul tuleb aga vastavalt muuta metafooriga seoses olevaid teisi leksikaalseid ühikuid:

I never look at the clock now but what I think: "There you go, slow-coach!" (SP 44)

savat keerist... Mary erutuse orkaani ääretuuled raputasid ka lapsi (172)

Ethan seisatas, et seda imetleda — tomatihoidistest oreli-vilesid, sinepi- ja oliivipurkide kooripealseid, sadu ovaalseid sardiinipurkidest haudasid (17)

Ma ei saa kunagi vaadata kella, ilma et ma mõtleksin: «Roomad nagu tigu!» (57)

Inglise metafooriga seoses olev verb «to go» on tõlkes asendatud eestikeelsesesse võrdlusesse sobiva verbiga «roomama».

Kokkuvõttes võib öelda, et keeles kindlaks kujunenud lihtmetafooride peamiseks tõlkimisviisiks võib pidada analoogilisele kujundile põhinevat metafoori eesti keeles. Võimalike tähenduslike erinevuste tõttu nõuab eesti keeles leiduvate ekvivalentsete metafooride kasutamine suurt ettevaatust. Kui keeles kindlaks kujunenud metafooride tõlkimisel kujundi ülekandmine ei anna tavaliselt häid tulemusi, siis ühekordsete metafooride puhul on tänu nende aluseks oleva otsese ja ülekantud tähenduse vahelise seose hõlpsale tajutavusele nimetatud tõlkimisviis üheks peamiseks lahenduseks. Erinevuste tõttu inglise ja eesti keele väljendusviisides on sageli otstarbekohane asendada tõlkimisel metafoor võrdlusega.

Sagedamini kui lihtmetafooride puhul on kujundi ülekandmist võimalik rakendada laiendatud metafooride tõlkimisel. Teise kõnekujundi, nagu võrdluse kasutamisel tuleb laiendatud metafooride puhul vastavalt muuta metafooriga seoses olevaid teisi leksikaalseid ühikuid.

Kasutatud lühendid

- AT = John Galsworthy, *Apple Tree. Caravan*, New York 1925;
tõlge: *Õunapuu*, Tõlk. J. Schwalbe. Tartu 1927.
- BN = John Reed, *Broadway Night. Modern American Short Stories*,
Moscow 1960;
tõlge: *Broadway öö*. Tõlk. E. Siimson. Tallinn 1962.
- Ch = John Galsworthy, *In Chancery. The Forsyte Saga*, vol. II, Leipzig
1926;
tõlge: *Ahelais*. Tõlk. M. Sillaots. Forsyte'ide saaga II, Tallinn 1960.
- GW = John Steinbeck, *Grapes of Wrath*, London—Toronto 1939.
tõlge: *Vihakobarad*. Tõlk. J. Lohk, Tallinn 1964.
- Ind = John Galsworthy, *Indian Summer of a Forsyte. The Forsyte Saga*,
vol. II, Leipzig 1926;
tõlge: *Ühe Forsyte'i järelsuvi*. Tõlk. M. Sillaots. Forsyte'ide saaga I,
Tallinn 1960.
- IPh = John Galsworthy, *The Island Pharisees*, Leipzig 1913;
tõlge: *Saare variserid*. Tõlk. L. Anvelt. Tallinn 1960.
- L = John Galsworthy, *To Let. The Forsyte Saga*, vol. III, Leipzig 1926;
tõlge: *Välja üürida*. Tõlk. M. Sillaots. Forsyte'ide saaga III, Tal-
linn 1960.
- Mp = John Galsworthy, *The Man of Property. The Forsyte Saga*, vol. I.
Leipzig 1926;
tõlge: *Varakas mees*. Tõlk. M. Sillaots. Tallinn 1960.
- OTw = Charles Dickens, *The Adventures of Oliver Twist*, Moscow 1953;
tõlge: *Oliver Twisti seiklused*. Tõlk. K. Reim. Tallinn 1964.
- P = John Galsworthy, *The Patrician*, Leipzig 1911;
tõlge: *Patriits*. Tõlk. M. Sillaots. Tartu 1938.
- SAR = Ernest Hemingway, *The Sun Also Rises*, New York 1955;
tõlge: *Ja päike tõuseb*. Tõlk. V. Raud. Tallinn 1961.
- SF = John Galsworthy, *Salvation of a Forsyte. Caravan*, New York 1925;
tõlge: *Forsyte'i pääsmine*. Tõlk. A. Tungal. «*Loomingu*» Raamatu-
kogu» 1958, nr. 20 (44).
- SP = John Galsworthy, *Saint's Progress*, Leipzig 1935;
tõlge: *Pühak*. Tõlk. M. Pedajas. Tartu 1939.
- SS = John Galsworthy, *The Silver Spoon*, Leipzig 1927;
tõlge: *Höbelusikas*. Tõlk. G. Pärn. Tartu 1937.
- Sws = John Galsworthy, *Swan Song*, Leipzig 1929;
tõlge: *Luigelaul*. Tõlk. A. Pärn. Tartu 1938.
- WD = John Steinbeck, *The Winter of Our Discontent*, London 1961;
tõlge: *Me tusameele talv*. Tõlk. H. Rajamets. «*Loomingu*» Raamatu-
kogu» 1963, nr. 48—51 (316—319).

ПРОБЛЕМЫ ПЕРЕВОДА МЕТАФОР С АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА НА ЭСТОНСКИЙ

У. Ю. Лехтсалу

Резюме

В статье рассматриваются расхождения в способах реализации стилистических категорий в английском и эстонском языках, которые обнаруживаются при переводе метафорических выразительных средств и стилистических приемов.

Расхождения в метафорических выразительных средствах между этими двумя языками обусловлены, прежде всего, различиями в традициях развития лексического состава, а также различиями в способах переосмысления значений слов. Важную роль играют также различия в возможных связях между отдельными словами.

Коренное различие между английским и эстонским языками в употреблении слов в метафорическом значении можно увидеть на примере названий животных. Так, например, злая женщина может называться в английском языке кошкой, а в эстонском ее называют не кошкой, а кочергой. Кошка в английском языке может символизировать также хитрость, а в эстонском соответствующим символом является лисица.

Возможности передачи метафор эквивалентными выразительными средствами эстонского языка ограничены штампованными метафорами, распространенными во многих европейских языках благодаря культурным связям.

Большинство неразвернутых метафор имеет в эстонском языке соответствия, основанные на близком образе отождествления, но в связи с возможными расхождениями их семантических функций применение аналогичных метафор требует от переводчика большой осторожности.

Если при переводе штампованных неразвернутых метафор перенесение образа не дает, обычно, хороших результатов, то при переводе оригинальных или развернутых метафор, благодаря сравнительно большой прозрачности отношения между предметно-логическим и переносным значениями, этот способ передачи уместен.

При невозможности передачи метафоры тем же выразительным средством или стилистическим приемом иногда применяются другие выразительные средства или стилистические приемы, как, например, сравнение.

PROBLEMS OF TRANSLATING METAPHORS FROM ENGLISH INTO ESTONIAN

U. Lehtsalu

Summary

English and Estonian differ greatly in semantic figures of speech and stylistic devices. The differences in metaphorical figures of speech depend on the development of the vocabulary and the figurative use of words as well as on differences in the possible relations between words in the two languages.

An idea of the difference in metaphorical use of words in English and in Estonian can be gained from the example of names of animals. Thus, for instance, a spiteful woman can be called a cat in English whereas in Estonian she would be called a poker. In English the cat may also denote cunning while in Estonian the same feature in a man is symbolized by the name of another animal — the fox.

From the point of view of translation it is indispensable to distinguish between simple and extended metaphors and also between stereotyped and individual metaphors.

The possibility of using metaphorical equivalents is confined to simple stereotyped metaphors common in many European languages as a result of cultural relations.

Most of the simple metaphors can be rendered into Estonian by means of an analogical figure of speech based on a similar image of identification. However, in view of the possible differences in their semantic functions the use of analogical metaphors demands great caution.

If on translating simple stereotyped metaphors the transference of the image usually does not give good results, it is frequently an appropriate means of rendering into Estonian extended metaphors as the relation between the objective-logical and the figurative meaning is more obvious here.

Sometimes, however, (especially when translating individual metaphors) it is advisable to replace the metaphor by another figure of speech or stylistic device.

THE USE OF SUBSTANTIVES IN THE COMMON CASE AS PREPOSITIVE ATTRIBUTES IN MIDDLE ENGLISH¹

O. Mutt

Chair of English

§ 1. INTRODUCTORY

The Middle English period brought profound changes in the whole structure of the English language. It also saw the rise and spread of the use of substantives in the common case as prepositive attributes and the establishment of such a usage as a characteristic feature of the English language.

It is difficult to fix any definite period from which we may date the attributive use of substantives in the present-day sense.² Indeed, an attempt to determine such a date in terms of year or decades would be somewhat rash. One might say that the use of prepositive substantival attributes³ in the modern sense was established when the English adjective and substantive had become what we know them to be to-day. Such a statement, however, does not substantially help us to set bounds to the phenomenon we are concerned with.

¹ For an account of the Old English background to the use in Middle and Modern English of collocations such as *stone wall*, *morning walk*, *London street*, see O. Mutt, On the Preconditions in Old English That Facilitated the Subsequent Development of the Use of Substantives in the Common Case as Prepositive Attributes. Tartu Riikliku Ülikooli Toimetised, vihik 117, Tõid filoloogia alalt, Tartu 1962, pp. 229—245.

² Cf. H. Bradley, *The Making of English*, London 1937, p. 65.

³ The term "prepositive substantival attribute" is used in this article to denote the first component in collocations such as *stone wall*, *winter weather*, *Moscow newspaper*. The term is admittedly broad enough to cover a substantive in apposition and a substantive in the possessive case, both of which may function as prepositive attributes. Our use of the term in the narrow sense is governed by considerations of convenience because combinations containing a reference to a "substantive in the common case" are clumsy. The other types of substantival attributes will be referred to in the present paper by the self-explaining terms: substantival attribute in the possessive case (e. g. *the boy's face*), appositional substantival attribute (e. g. *my sister Mary*), prepositional substantival attribute (e. g. *a table of oak*).

As we shall see below, there is evidence that proves a snowballing of instances of the prepositive attributive use of substantives in the latter half of the 14th and the beginning of the 15th century.⁴ We may, therefore, tentatively refer to the middle of the ME period as having witnessed a leap in the development of the prepositive attributive use of substantives. The influence of a number of factors coincided to facilitate the functioning of substantives as attributes and henceforth it became increasingly normal for substantives to be thus used.

The extent and relative importance of the ME⁵ material at our disposal permit a discussion of this material under a variety of heads. The present paper is accordingly subdivided into sections dealing with the following questions: (1) compound words in ME (the problem of the disintegration of old compounds and the influence this development had on the attributive use of substantives, (2) homonymous substantives and adjectives in ME; (3) minor factors which may have served to encourage the use of substantives as prepositive attributes (an accidental similarity of endings; a possible French influence; frequent appositive and predicative use of some substantives in ME; (4) classification and semantic analysis of the substantives used as prepositive attributes in ME (a survey of some types of substantives which show a particular propensity to be used attributively, an analysis of the frequency of the attributive use of substantives in the works of different authors and the problem of the extent to which style and genre appear to have affected the incidence of the phenomenon.

§ 2. COMPOUND WORDS AND WORD COMBINATIONS IN MIDDLE ENGLISH

Most linguists who have dealt to any extent with the problem of the origin of the prepositive attributive use of substantives tend to associate the beginning of such a use with the disintegration of old compound words which occurred in LOE and in ME.⁸ On the basis of our findings,⁷ we recognize the disintegra-

⁴ See below., p. 56 ff.

⁵ The following abbreviations are used in this paper: ME = Middle English, EME = Early Middle English, LME = Late Middle English, OE = Old English, LOE = Late Old English, MoE = Modern English, EMoE = Early Modern English, OFr = Old French, MoFr = Modern French, n. = noun, adj. = adjective; v. = verb; For a list of other abbreviations see below, p. 65-66.

⁶ See, e. g. H. Bradley, *op. cit.*, p. 65; a similar view is held by O. Jespersen (*A Modern English Grammar on Historical Principles*, P. II, Vol. 1, Heidelberg 1922, pp. 312-313; H. Koziol (*Handbuch der englischen Wortbildungslehre*, Heidelberg 1937, p. 45, Y. M. Biese (*Origin and Development of Conversions in English*, *Annales Acad. Scientiarum*

tion of compounds to be an important development which contributed to the rise and spread of the use of substantives as prepositive attributes. We do not, however, regard it as the sole cause which led to such a use, nor do we agree with the view that the disintegration of compounds was, properly speaking, a primary cause at all.

To see the origin of the prepositive attributive use of substantives in English solely in the splitting up of compounds is to oversimplify the problem. One must not neglect the various other lexical, morphological as well as syntactic developments and conditions in the language which in their interconnection helped to establish prepositive substantival attributes as a characteristic feature of English. We object to the view that the disintegration of compounds was a primary cause of the development of the attributive use of substantives on the grounds that the break-up of compounds was merely one of the formal outward expressions of deep-seated changes occurring in the whole structure of the language in the LOE and ME periods. Although cause and effect are dialectically interrelated and the result of one process may well become the cause of another development, it would appear that the break-up of compounds was merely one phase in the evolution of the attributive use of substantives.

The real causes which brought about the disintegration of compounds, and thus contributed indirectly to the establishment of the attributive use of substantives, should be sought in the profound phonetic and morphological shifts of the time. These changes, which resulted among other things in what can be termed the collapse of the old substantival and adjectival declensions, eventually led to an almost complete lack of morphological distinctions between the two parts of speech.⁸ Encouraged by the establishment of a rigid word order and several minor developments (an increase in the number of homonymous substantives and adjectives, the occurrence of a few formally identical suffixes, etc.) it became increasingly common for a

Fennicae, B XLV, 2, Helsinki 1941, p. 337); L. Kellner states in general terms that "Substantives used attributively in an adjectivized sense are of recent date." (Historical Outlines of English Syntax, London 1913, p. 28), and includes the attributive use of substantives among the characteristics of ME syntax (op. cit., p. 314); some linguists, however, take a different view, e. g. F. Kluge, who maintains that the attributive use of substantives originated in the French habit of using substantives predicatively (*Geschichte der englischen Sprache*, Strassburg 1904, p. 1093).

⁷ O. Mutt, *A Contribution to the Historical Study of the Attributive Use of Substantives in English* (Diss), Tartu 1955. Chapter IV.

⁸ At least in the singular (except for the possessive case endings of most substantives).

substantive to be used in a syntactic function characteristic of adjectives, i. e. the attributive function.

The very common occurrence of nominal compounds in OE must have accustomed the user of the language to associate an attributive function with substantives or their stems.⁹ The logical conclusion of the development of this attitude was for the substantival first elements in compounds to become detached and treated as words in the usual position and function of the pre-eminently attributive part of speech — the adjective. The disappearance of the old inflection of the adjective was obviously a factor which facilitated this process. Thus, the quite common attributive use of *head*, *back*, *most*, *wonder* probably owes its existence to the disintegration of numerous compounds which contained corresponding substantival elements, cf. also *north*, *south*, *west*, *east*.

It is difficult to establish the precise period when the breaking up of old compounds actually began. Already in LOE one finds signs of hesitation as to whether the component parts of an attributive collocation should be written together as one word or separately as two words.¹⁰

There is often no consistency in the way in which such collocations are written even within one manuscript, e. g. *heafofmen* (ASC¹¹ entry under the year 1075) — *heafof men* (ASC 1087), *Sce Ambrosius mæsse niht* (ASC 1095) — *Michaeles mæssedæg* (ASC 1087) — *Candelmesse deig* (ASC 1123). It is no uncommon occurrence for one and the same author or scribe to make use now of one mode of writing, now of another.¹²

With the loss of inflexional endings in ME, it becomes difficult to distinguish genitival weak compounds from word-combinations. In such texts where the final vowel has, as a rule, been replaced by the *s*-genitive, isolated instances of *s*-less combinations may prove to be compounds through their departure from the rule, as in the following examples: *hellepine* (Orm, 13863), *cullfre bridd* (Orm., 15956), *wude side* (K. Horn, 1036); cf. *helles grimme pine* (Orm., 7964), *aness cullfress hewe* (Orm., 15966), *þe wudes ende* (K. Horn, 228). Unfortunately, however,

⁹ See O. Mutt, On the Preconditions in Old English That Facilitated the Subsequent Development of the Use of Substantives in the Common Case as Prepositive Attributes, TRÜT, vihk 117. Tartu 1692, pp. 238—239.

¹⁰ Ibid.

¹¹ ASC = Anglo-Saxon Chronicle; for this and other abbreviations of the titles of excerpted texts, see below, p. 65.

¹² At a time when the old scribal traditions were not so rigidly observed there appears to have been considerable room for personal preferences depending on dialectal and other idiosyncrasies. Thus, for instance, it is possible to find occasional passages where disintegrated compounds are conspicuously numerous for the period; see, e. g. the ASC under 1131, where the following cases occur in close proximity: *henne fugeles*, *mone niht*, *norð half*, *midsumer dæi*, *heafof menn*, etc.

in the same texts the genitive without -s is also used in what are unmistakably free syntactic word-combinations, e. g. *ure sawle nede* (Orm., 244), *under wode boze* (K. Horn, 1243), *his fader deþ* (K. Horn, 894), *aniðer helle grunde* (Moral Ode, 299).¹³

Another difficulty in EME is that of distinguishing so-called weak compounds (or possibly word combinations?) from strong compounds, i. e. to decide whether the first component stands in the nominative or the genitive. The number of such ambiguous cases increases considerably in ME as compared with the OE period (e. g. *heovene ligte*, *ancre hus*, *nese smel*, *welle water*, *deu water*).

The attributive function of the substantive becomes particularly marked in cases such as *evyn and morne tyde* where *evyn* is separated from its head word by a conjunction and another substantive.

Expressions of time and measure which are used with the s-genitive in MoE frequently remain uninflected in ME, e. g. *a spere lengþe*; *a grete day jounay*, *upon a day warnyng*, etc.

In ME one occasionally comes across cases (other than those involving the genitive singular) where it is difficult to decide whether a given group of words constitutes a genitival or nominative word-combination. Thus, e. g. the forms *childre*, *children* are common case plurals as well as genitive plurals: *seli children blod* (Havelok, 499), cf. also *gentil men children* (Trevisa, I).

Leaving aside the difficulties of interpretation which constantly crop up in cases such as the ones discussed above, it seems plausible that the frequent occurrence of such combinations encouraged the use of substantives in the common case as prepositional attributes. The presence in the language of the detached first components of numerous disintegrated compounds served to establish a pattern which made it possible for substantives that were not parts of compound words to be used in a similar attributive function.

¹³ Among the numerous words which retained their old invariable genitives within compounds are *helle*, *hevene*, *circe*, *soule*, *sea*, *bede*, *dai*, etc. For a special study of such cases see O. Knapp, *Die Ausbreitung des flektierten Genitivs auf -s im mitttelenglischen* (Diss.), Heidelberg 1902, pp. 56—58, et passim. Cf. K. Brunner's discussion of the difficulties of distinguishing an attributive genitive from an apposition in cases such as *soule hele*, *Seint Katherine day*, *oure Lady Chapel*, etc. (see his *История английского языка*, т. II, Москва 1956, pp. 16, 31—32).

§ 3. HOMONYMOUS SUBSTANTIVES AND ADJECTIVES IN MIDDLE ENGLISH

ME inherited a considerable number of homonymous adjectives and substantives from the preceding OE period of the language.¹⁴ During the centuries following the Norman Conquest, the English vocabulary acquired many more pairs of formally identical adjectives and substantives.

The actual process by which such homonyms came into being could assume a variety of forms, viz. (1) convergent phoneticomorphological development, (2) borrowing from French or Latin, (3) conversion of substantives into adjectives, (4) conversion of adjectives into substantives. The actual homonymity of substantives and adjectives could come about as the result of each one of these possible developments or in consequence of a combination of two or more processes.

By the end of the ME period the English language had acquired scores of new homonymous adjectives and substantives, such as *azure, base, bastard, back, bay, caitiff, calm, cheap, chief, chill, choice, cross, dainty, dismal, enemy, fallow, fool, grave, heretic, kindred, magic, main, mean, purple, quiet, scarlet, silk, sovereign, square, sterling, violet, wee, weird, welcome*.¹⁵

If one adds the homonymous substantives and adjectives used in OE and earlier to the substantivized adjectives and adjectivized substantives of the ME period, one obtains a group of at least two hundred word-pairs. Most of these words were and remain common everyday words whose frequent occurrence must have predisposed and helped to accustom the users of ME to employ substantives in a qualifying or descriptive function in relation to the nouns standing after them.

§ 4. MINOR FACTORS ENCOURAGING THE ATTRIBUTIVE USE OF SUBSTANTIVES

The disintegration of the old nominal declensions, the levelling out of case-endings and the establishment of a fixed word-order in English may be regarded as the essential prerequisites which

¹⁴ At the end of the OE period there were at least 40 pairs of such words; i. e. adjectives and substantives having the same form (in the nominative singular), e. g. *deorc, fæger, gamol, gōd, hæden, hāt, iren, leoht, sār, sōð, yfel, yrre*, etc.; see, e. g. O. Mutt, On the Preconditions in Old English That Facilitated the Subsequent Development of the Use of Substantives in the Common Case as Prepositive Attributes, TRÜT, viihik 117, Tallinn 1962, pp. 230—235.

¹⁵ For details see C. Bergener, A Contribution to the Study of the Conversion of Adjectives into English (Diss.), Lund 1928, p. 265 et passim; O. Mutt, The Adjectivization of Nouns in English, "ZAA", 1964, No. 4, pp. 341—349.

made it possible for the attributive use of prepositive substantives to originate and spread. The occurrence in the language of a large number of nominal compounds, especially substantival compounds, and their eventual break-up in LOE and ME as well as the existence of considerable numbers of homonymous substantives and adjectives were among the other important factors which encouraged the use of substantives as prepositive attributes.

To the conditions and developments referred to above as influences of primary importance, one might add several minor factors which operated in the ME period and later. These include: (1) the genetic or accidental similarity of some suffixes and endings common to both adjectives and substantives, (2) a possible French influence, (3) the use of substantives in appositional constructions and predicatively.

1. Similarity of Some Suffixes and Endings

It has been suggested by O. Jespersen, H. Bradley and others that the accidental similarity with common adjectival endings that one sees in substantives such as *bridal*, *crystal*, *dainty*, *kindred*, *shoddy* and *gallows* (*gallows*) may have favoured their transition to adjectives.¹⁶

The number of instances of the adjectivization of substantives indirectly due to this cause in ME and EMoE is relatively small, totalling some ten to fifteen words in all. But even this modest increase of the stock of homonymous substantives and adjectives in the language meant that the pattern for the attributive use of substantives was reinforced still further.

Although most examples of this influence date from the MoE period (cf. O. Jespersen's instances: *bridal*, *shoddy*, *gallows*, etc.), there are a few scattered cases of such a development in ME which warrant a short discussion of the phenomenon in this paper.

It is a well-known fact that a number of adjective-forming affixes in English are formally identical with substantive affixes.¹⁷ This state of affairs has come about as the result of a variety of developments, chiefly owing to the adoption of foreign word-formative affixes. Of special importance in this connection are the numerous borrowings from French and Latin (e. g., *-al*, *-an*, *-ary*, *-ic*, etc.). Other such identical suffixes and endings may be due to a purely accidental convergent phonetico-orthographical development (e. g., the *-y is* of Germanic origin in *healthy*,

¹⁶ O. Jespersen, *A Modern English Grammar on Historical Principles*, Part II, Vol. 1, p. 326 cf. H. Bradley, *The Making of English*, London 1937, p. 65.

¹⁷ E. g. *-able*, *-ant*, *-ate*, *-ary*, *-en*, *-ic*, *-ine*, *-ive*, *-oid*, *-y*, etc.

thirsty, windy, but Romanic in the case of the abstract and diminutive noun-forming suffixes in *envy, history, lassy*, etc.)

There is reason to believe that the formal similarity of the endings of nouns like *dainty* and *medley* (ME *deinte, deintie, deyntee, medlee*) with the endings of numerous adjectives of everyday occurrence encouraged the attributive use and eventual adjectivization of these nouns. The originally phonetic similarity in this case became phonetic and orthographical in LME when the endings *-e, -ie, -ee* were for calligraphic reasons changed to *-y*. This development probably encouraged the attributive use of *fairy, ruby, peony, ivory, city, country*, etc. and contributed to the ultimate adjectivization of *fancy, shoddy, zany*.¹⁸

The similarity of substantive and adjective suffixes apparently also facilitated the attributive use and even adjectivization of certain other substantives in ME (e. g. *bridal, coral, level, rival, vassal, marble, purple; crescent, orient; coward, cankard, bastard, blanchard, braggart, dotard, dullard, niggard, pollard, sluggard, wizard; villain, ruffian; scarlet, violet; kindred*).

It is obvious that the genetic or accidental similarity of substantive and adjective suffixes accounts only for a fraction of the cases of the attributive use of substantives in ME and that in the vast majority of such cases we must turn to other explanation. The limited number of homonymous adjectives and substantives resulting from a similarity of endings merely eked out the bulk of instances where the lack of any distinctive endings whatever meant the absence of any formal obstacle to the attributive use or adjectivization of substantives (e. g. *damp, cheap, main, pet, sham, chance, game, orange, square*, etc.)

2. A Possible French Influence

The complicated problems associated with the extent and nature of foreign influence on ME have been thoroughly dealt with by numerous investigators. Nevertheless it cannot be said that we have convincing answers to anything like all the questions involved. This is especially true with regard to the influence of the French language on the grammatical structure of ME. Such an influence is held to have been varied and extensive by some, negligible by others.¹⁹

Attempts have been made to demonstrate that the crossing of French with English in the 12th-15th centuries accounts directly or indirectly for numerous changes both in ME morphology and syntax. Included among such shifts and changes one usually

¹⁸ Cf. O. Mutt, *The Adjectivization of Nouns in English*, "ZAA", 1964, No. 4, pp. 344-345.

¹⁹ See bibliography in Karl Brunner, *op. cit.*, Vol. 1, Chap. IV, 5, esp. pp. 166-167.

finds: the substitution of prepositional locutions for all case inflexions, the spread of the *-(e)s* plural, increasing use of the analytical means of forming the degrees of comparison in the adjective and adverb, the evolution of various analytical forms of the verb such as the Perfect Tenses, etc.²⁰

The assumption that a French influence was directly responsible for such developments is erroneous, because it can easily be shown that the usages and constructions referred to were more or less established features of OE.²¹ The tendencies of the language in this respect would have been the same even if there had never been a Norman Conquest. On the other hand, the Norman Conquest and its aftermath acted as a kind of linguistic catalyst and undoubtedly accelerated some of the changes under way in the structure of the language. This was the principal result of a situation where English was left for some centuries without the retarding and conservative influence of an accepted literary standard. In such circumstances, tendencies which had only begun to reveal themselves in LOE, could develop unhampered.

The existence of parallels in Old French (= OFr) may have served indirectly to reinforce and enrich already established English usages. The process of reinforcement appears especially probable in those cases where the parallel phenomenon is much more established and frequent in OFr than in OE or EME.²²

There is evidence that the use of substantives as prepositive attributes received some encouragement and stimulation from OFr.²³ The difficulty of ascertaining the precise extent and strength of the French influence on ME in this as well as other respects cannot be overemphasized. Any reliable conclusions must await more thorough research. For the time being, the following preliminary results should be noted.

Substantives occur in OFr both predicatively and in appositional constructions. When used predicatively OFr substantives stood without an article and thereby, closely resembled adjectives.²⁴ The fairly widespread predicative use of substantives

²⁰ O. Jespersen, *Progress in Language*, London — New York, 1894, pp. 169—170.

²¹ See В. Н. Ярцева, О реконструкции сравнительно-исторического синтаксиса, «ВЯ», 1956, No. 6, pp. 5—6.

²² For some instances of a probable indirect French influence, see В. В. Пассек, К проблеме связи явлений языка с историей общества, «Иявш», 1954, No. 2, pp. 17—19 cf. also J. Vachek, On the Interplay, of Quantitative and Qualitative Aspects in Phonemic Development, «ZAA», 1957, No. 1, p. 19 et passim.

²³ Pertinent developments in the field of homonymous word-formative suffixes have already been referred to above, see p. 49.

²⁴ E. g. the following examples taken from F. Kluge, *Geschichte der englischen Sprache*, Strassburg 1904, p. 1095, *lors puet on conoistre se li ors Est blans u marcheans u fins; Mult estes hardis et vasals; Mult ert prodomme* (Raoul de Houd.)

without articles and with adverbial modifiers in OFr has led some scholars to the conclusion that the English use of substantives as prepositive attributes derives from this OFr practice.²⁵ This is an obvious exaggeration of the importance of the French influence. At the same time, however, it is plausible that the existence of such a usage in French may have stimulated the tendency of the English language to use substantives attributively.

The French use of *plus* or *le plus* with substantives should also be pointed out in this connection. Instances of the addition of an adverbial modifier to a substantive resulting in the apparent adjectivization of the latter occur in 15th-17th century French texts.²⁶ It is hardly a coincidence that one comes across instances of the use of *most* in combination with substantives such as *knight, king, queen*, etc., in Malory and other authors of the middle and close of the ME period (... *for he was the moost kyng and knyght of the world* — MA, XXI, i, p. 840) alongside numerous cases of the superlatives of adjectivized substantives (*the moost traytour knyght and most coward* — MA, X, liii, p. 502; *he is the most vylayne that euer man herd speke of* — MA, X, ii, p. 414; *the moost coward and the vylaynst kyng* — MA, X, xx, p. 450).

In view of the interdependence and interrelation of linguistic phenomena it sometimes happens that purely lexical developments may entail changes in other parts of the system of a language. It is a well-known phenomenon that the wholesale borrowing of words containing certain prefixes or suffixes may pave the way for the introduction of such affixes as productive word-building means. The borrowing of foreign words may also indirectly affect grammatical structure in some minor points.²⁷

Syntax is relatively more susceptible than morphology to outside influences. Word order, various constructions, the means of expressing negation may occasionally reflect foreign influence. We have already referred to the pairs of formally identical substantives and adjectives that came into English as the borrowing of French words increased in ME. This was a development which was primarily lexical in character, but one which had a slight indirect repercussion on the syntactic side of ME in the sense that it probably served to consolidate the pattern of the prepositive attributive use of substantives.

There were numerous homonymous adjectives and substantives

²⁵ F. Kluge, *ibid.*

²⁶ E. g. F. Brunot, *Histoire de la langue française des origines à 1900*, t. III, Paris 1909, p. 234, where we find examples such as *des plus gens de bien que des autres; les plus gens de bien; les plus censeurs ne me reprochent rien.*

²⁷ cf. B. B. П а с с е к, *op. cit.*, p. 15.

already in OFr and it was quite common for substantives to be used attributively.²⁸ Even a superficial reading of OFr texts reveals that, e. g. *coart, enemi, camelin, estain, felon, lanier, maistre, traître* were used attributively. The ease with which some French substantives could be used in a function pre-eminently characteristic of an adjective undoubtedly had a stimulating effect on the attributive use of the same substantives once they had been adopted by English.

In this connection it should be borne in mind that quite a number of the popular works of EME literature were translations from the French. At any rate it is highly indicative that about two-thirds of the adjectivized substantives added to the English vocabulary in the ME period were loan-words from the French language.²⁹

There is evidence that some authors, scribes and editors of LME felt a considerably larger number of attributively used substantives of French origin to be adjectives in English than were actually established as such in the language. This may be concluded from the instances where attributive substantives are inflected as adjectives for number.

In the late 14th century and early 15th century texts one can find isolated attempts to introduce the French inflection of adjectives for number and gender into English:³⁰ *the Thebanes knyghtes* (Ch.); *quenes sorceresses* (MA, VI; v. p. 187);³¹ *Ye are the falsest lady of the world and the most traitresse* (MA, I. 21. p. 67); *grete palayses, gyantes toures* (OED, Caxton); *she came from the parties orientys* (OED, a. 1450). Such attempts to make adjectives or attributively used substantives agree in number and gender with the words they qualified, ran counter to the general trend of the language to reduce inflections and were consequently doomed to failure. The fact that attributive substantives occasionally take the plural ending of French adjectives in the works of some authors against a general background of uninflected attributes appears to indicate that such words were sensed to be adjectivized. It must be admitted, of course, that there is a certain amount of ambiguity involved here and also as regards the real nature of some other cases of what may be a special type of plural compound words or simply appositions, e. g. *beggers frerys, childer women*, etc.³²

²⁸ See K. Nyrøp, *Grammaire historique de la langue française*, T. III, 4-ème Partie, Livre 7, Copenhague 1908—1914, p. 315.

²⁹ See above p. 48 for a partial list of such cases.

³⁰ See K. Brunner, *op. cit.*, Vol. II, p. 57, and C. Bergener, *op. cit.*, p. 37.

³¹ These two examples can also be construed as cases of apposition.

³² For these examples see N. Bergsten, *A Study of Compound Substantives in English* (Diss.), Uppsala 1911, p. 7.

3. Substantives in Apposition and as Predicatives

As a consequence of the dialectical interrelationship of cause and effect, it is occasionally difficult to distinguish between the two. What is the result of a given process or development may simultaneously become the cause of other phenomena. The use of substantives in apposition and predicatively in ME is definitely an expression of the general tendency of the language to employ substantival attributes. At the same time the appositive and predicative uses of substantives, have undoubtedly contributed to the consolidation of this very same tendency. The dual nature of the appositive and predicative uses of substantives in their capacity of both result and causes justifies a closer examination of these constructions.

A. Substantives in Apposition

Substantives in apposition occur frequently in ME texts. The absence of the article with appositions appears to have been much more common than in MoE and may have played its part in facilitating the transition to the attributive use of substantives in general.

The apposition in ME can be either prepositive or postpositive. Here, too, as in OE, usually no considerations other than those of rhyme or euphony seem to determine the place of the apposition,³³ e. g. *pharaon king* (Gen.-Ex 1. 2035), *king pharaun* (Gen.-Ex. 1. 2118), *horn child* (K. Horn, 1. 118), *maiden Rymenhild* (K. Horn, 1. 957), *Adame scryveyn* (Ch., Wordes unto Adame, I. 1), *queene Semyramus* (Ch., LGW, I. 767), *his felawe Arcite* (Ch., KT, 1. 1031), *Kalcas traytour* (Ch., Troilus, I, 1. 87), *trayttre Anthenor* (Recuyell, p. 89). On the whole, however, the postpositive apposition seems to be steadily losing ground to the prepositive one.

In the case of some substantives, viz.: *coward*, *chief*, *darling*, *sovereign*, *villain*, etc., it is quite obvious that their frequent use in apposition contributed to their ultimate adjectivization.³⁴ This is borne out by the fairly common instances of their appositional use in 14th and early 15th century texts, followed by their occurrence in the superlative and predicatively in Caxton's editions.³⁵

³³ See Ed. Mätzner, *Englische Grammatik*, Vol. III, pp. 354—355; cf. K. Brunner, op. cit., Vol. II, p. 33; also see O. Mutt, *On the Preconditions in Old English that Facilitated the Subsequent Development of the Use of Substantives in the Common Case as Prepositive Attributes*, TRÜT, 117, Tartu 1962, pp. 239—240.

³⁴ Cf. the frequent attributive use in LME of *traitor*, *master*, *maiden*, etc., which may be found in earlier texts in a characteristically appositive function.

³⁵ See above p. 52.

Geographical names consisting of a proper name and an appositive common noun occur with increasing frequency from EME onward. The apposition stands either before or after the proper name: *lond Chanaan* (Gen.-Ex., l. 1157), *munt Olivete* (OE Homilies, IV), *mountaigne Ethna* (Ch., Boethius, B. II, 5, l. 19), *Trent Water* (MA, I, II, p. 51), *Castel Tarabil* (MA, II, 6, p. 23).³⁶

The names of the cardinal points continue to be widely used as attributes to geographical names, e. g. *north ende*, *south marchys*, *este see*.

B. Predicative Use of Substantives

The habitual predicative use of a substantive is generally evidence that the word is felt to be an adjective. A nonce use by an individual, who finds that a given substantive is particularly appropriate for the purpose of denoting a quality or property, may be repeated by other writers and speakers, and the substantive may thus be launched on its way to gradual adjektivization.

The reasons, stylistic, of rhythm or otherwise, which underlie the predicative use of substantives remain to be investigated. The limited material at our disposal merely shows that, starting with the 12th century, substantives begin to occur in a predicative position. The following is a random sampling of relevant instances: ... *wa an alle his cyne-ricc him were frend oder fend, hold oder fa* (OE Homilies, p. 1); *resoun is holden fable* (Ch., Lak. l. 15); *And all was conscience and tendre herte* (Ch., Prol., l. 150); (Ch., NP, s T, I, 4105—6); *For in youre world that is now holdyn game* (Ch., LGW, I. 479); *Callynge it traytour, enuyous and worse* (Ch., Troilus, III, l. 1701); *this was chief* (Lydgate, S. T., II, l. 281); *for he that was the moost kyng and knyght of the world* (MA, XXI, i, p. 840).

An intensification of the attributive functioning of a predicative substantive is attained by means of the omission of articles or pronouns and the inclusion of adverbial modifiers, e. g. *I am so caytif and so thral; were he never so wight* (Ch.). Such a practice which was characteristic of French models may have influenced English usage.³⁷

If *frend*, *fend*, *fable*, *kyng*, *knyght*, *thral*, *wight* in the examples presented above are nonce or rare uses, then substantives like

³⁶ The first components in ME collocations like *Westmynster gate*, *Caunterbury weye*, *Troye contree*, *egpite lages*, etc. are probably invariable genitives and not appositions; cf., however, occasional parallel spellings like *Westmynster-gate*. See also below, p. 62.

³⁷ See F. Kluge, op. cit., p. 1095 for further examples of the use of substantives as predicative attributes in OFr and Early English texts.

traytour, chief, deyntee, enemy, heretike, magique, soverayn, vileyn, welcume, etc. occur repeatedly in a predicative function. It goes without saying that their predicative use is not the principal reason for the eventual adjectivization of these words. Such a use is important, nevertheless, because it undoubtedly served to confirm their tendency to be adjectivized. Moreover it is of considerable importance as indirect evidence of an incipient attitude among users of the language to regard substantives as potentially capable of being employed attributively.

Upon concluding this discussion of the various conditions and developments which led to the growing use of substantives as prepositive attributes, attention should be drawn to the influence of analogy. Suffice it to mention such facts as the similarity of some substantive and adjective suffixes³⁸ and the existence of a number of semantic groups of words (names of materials, names of various shades of *red*, etc.). The latter represented definite nuclei in ME, which grew by accretion and became the model for other analogous groups.³⁹

§ 5. CLASSIFICATION AND SEMANTIC ANALYSIS OF SOME SUBSTANTIVES USED AS PREPOSITIVE ATTRIBUTES IN MIDDLE ENGLISH

In addition to the disintegrated compounds, survivals of invariable genitives and cases of appositional use dealt with in the preceding sections of this paper, one can find instances of what are to all intents and purposes prepositive substantival attributes in English texts from the middle of the 14th century onwards. The brief analysis of 14th and 15th century examples of prepositively used substantival attributes which follows will serve to shed some light, it is hoped, on the structural and semantic sides of the development of this important feature of the English language.

1. Structural Types of Substantives Used as Prepositive Attributes

Most ME prepositive common case substantival attributes are concrete nouns. Proper names and abstract nouns are seldom used in this capacity. It is significant that the bulk of such prepositive attributes are names of materials.

As regards their morphological composition, the prepositive substantives under discussion are generally simple stem-like

³⁸ See above, p. 50.

³⁹ See below, p. 60 ff.

words, although derivative substantives and some compound substantives also occur in this function. Such suffixes as suggest adjectivity are particularly common (-al, -el, -le; -e, -ie, -ee; er, etc.). Compound substantives in attributive use, though infrequent, are represented by a variety of types (*southland horss*, *mong-corn bred*, *midwinter dæi*, *even-songe bell*, etc.).

2. Occurrence in the Works of Individual Authors: Considerations of Style and Genre

Because of the relatively limited material at our disposal, the following is but a superficial account of (1) the extent to which individual ME writers used prepositive attributes, (2) the considerations of style and euphony which may have conditioned such a usage.

A more thorough analysis of these questions would shed additional light on the historical interrelations between genres and styles and their influence on the development of the literary language.

The general impression one receives is that the prepositive attributive use of substantives is more characteristic of ME verse than of ME prose. Such an impression may be due partly to the fact that the majority of the texts examined were in verse. On the other hand, the possibility of expressing subtle shades of meaning and the conciseness that characterize prepositive substantival attributes are advantages which the poet in particular could not fail to seize upon. The value for the poet of this new and flexible means of expressing attributive relations becomes obvious if viewed against the background of a marked lack of relative adjectives in the English language and the occasional clumsiness of prepositional attributes, or other circumlocutions, from the standpoint of metre.⁴⁰

An illustration of the good use to which such attributes could be put may be seen in those cases where Chaucer and his successors employ dissyllabic substantives as attributes fitting conveniently into the metre of decasyllabic iambic or trochaic verse: *byldere ok*, *pilere elm*, *boxtre pipere*, *shetere ew*, *tersel egle* (Ch., PF.), *clymbare gayte*, *standar oliphant*, *herknere bore*, *lufar ynicorne* (Kingis Quhair).

Among the various points of interest which arise in connection with our subject is the 14th and 15th century tendency to use certain substantives over and over again in habitual comparisons,

⁴⁰ Cf. Y. M. Biese, op. cit., p. 281, where the author deals with the possible metrical advantages of using prepositive substantives instead of derivative adjectives. Y. M. Biese confines himself to a discussion of the occurrence of the words *silver* — *silvery*, *gold* — *golden* in the works of Keats and Shelley.

such as *red as a rose, clear as crystal, green as the emerald, (lips) like coral, red as the ruby, (cheeks) like the ruby*. At about the same time *rose, crystal, ruby* also began to occur as prepositive attributes and apparently adjectivized words (in "King Horn" and in poems by G. Chaucer, J. Lydgate). What must at first have been bold and vivid attributes gradually became hackneyed clichés. Such stereotyped combinations continued to be used constantly by the best writers during the better part of two centuries ("King Horn" to "The Faerie Queene" and later).

The names of other substances began to be used attributively on analogy and a whole body of words characteristic of poetic diction came into being. Such words gradually appeared in prose writings as well. A special investigation is needed to establish the extent to which the language of verse influenced general literary usage in this respect.

3. Semantic Analysis

The number of prepositive substantival attributes in ME is limited and the range of qualities and properties that they serve to express is correspondingly restricted. Nevertheless, by the end of the period it becomes possible to distinguish certain semantic types of attributive relations which are rendered by this means. A brief survey of these types will be given in the following pages.

Prepositive substantival attributes in ME and later express qualities and properties relatively. This means that they denote qualities and properties which characterize things and phenomena through their relations to other things and phenomena. The names of things or phenomena which possess some conspicuous quality or property are employed as substitutes for lacking adjectives. The usual way of expressing relative attributive relations in those cases where no adjective existed was by means of prepositional attributes. The semantic and functional differentiation of prepositional attributes and prepositive common case substantival attributes calls for special study and we can tentatively make only a few isolated observations.

In giving the material below we have arranged the words in sense groups. Within each group the place of a word is governed by the date of the earliest recorded occurrence of that word in a prepositive attributive function. The dates are taken from our own collection and from the OED. Occasionally it has proved necessary to revise or supplement data to be found in the OED.

It hardly needs to be re-emphasized that the difficulties of distinguishing invariable genitives and detached first elements

of compound words from true common-case prepositive substantival attributes are great. There is likewise considerable difficulty in establishing beyond any shadow of doubt whether some French substantive loans were completely adjectivized in Late ME or merely used attributively. In quite a number of cases we have had to fall back upon such precarious criteria as the frequency of occurrence of the given word or the still more unreliable verdict passed by present-day speech instinct. Some of the presumable adjectives homonymous with substantives listed in § 3 of this paper will consequently be met with in the pages below.

1. Substantives denoting a material or substance occur fairly frequently in EME as well as later ME texts in what appears to be a prepositive attributive function. Besides the common instances of the attributive use of *gold*, *silver*, *iron* and *stone* which continue a pattern established in OE, one can find numerous other substantives of this class in a similar construction.

There are two principal types of qualities and properties expressed in ME by means of substantives denoting materials or substances: (a) the state of consisting of or being made of (from) a given material or substance, and (b) the possession of a colour or consistency characteristic of such a material or substance.

(a) *roche walle* (K. Horn, l. 1411), *ston wall* (Ch., LGW, l. 713); *ston wall* (P. Ploughman's Crede l., 203), *gold ringes* (Orison, l. 34); *sylure nedle* (Ch., R. R., l. 97), *iron clubbe* (MA, IV, 26, p. 155); *pewter pottes* (Lydgate, LL, 12, l. 3), *marble ston* (Ch., R. R., l. 1464; cf. *Pierre de marbre* in l. 1424 of the French original), *sylke werkes* (MA, VI, 11, p. 199), *poudre marchant tart* (Ch., Prol., l. 381); *wastel breed* (Ch., Prol., l. 147), *rewet boon* (Ch., T of Th., I. 2086), *heyre clowt* (Ch., Pard. T., l. 736), *clowe gylofre* (Ch., T. of Th., l. 1952; cf. OFr. *clou de girofle*), *mong-corn bred* (P. Ploughman's Crede, l. 786), *rose garlond* (Ch., HF, l. 135).

As may be seen from this sampling of ME instances, the relations expressed by prepositive substantival attributes are concrete. The words qualified are names of objects and do not include substantives denoting animate beings or phenomena. The figurative use of substantival attributes of this type is practically non-existent; indeed the only examples in our collection are of the words *silver*⁴¹ and *gilte*: *sylver dewe* (Lydgate, S. T., I, l. 1255); *smale fischis... with... skalis sylvyr bryghte* (post-

⁴¹ The frequent prepositive and predicative use of *silver* as an attribute in ME texts may mean that the substantive *silver* had developed a homonymous adjective; cf. *gold*, *silk*, etc.

positive use! Ch., PF., l. 189); *hyre gilte heres with a golden thred ibounden were* (Ch., PF., l. 266).

By far the most usual means in ME of denoting that something is made of a certain substance or material is to employ a prepositional substantival attribute or a derivative adjective. Even those few substantives which are repeatedly used as prepositive attributes (*gold, silver, iron, stone*) occur much more frequently as components of prepositional attributes or they take adjectival suffixes: *brooch of gold* (Ch., Prol., l. 160), *guldene bolle* (Brut., VI, l. 514), *golden brydel* (Ch., K. T., l. 2506); *cuppes of silver* (P. Ploughman's Crede, l. 397); *brydge of yron & of stele* (MA, II, 19, p. 99); *Toure of stone* (MA, IX, 1, p. 339), *stenene wal* (Brut., l. 443); *horse of brasse* (Caxton, p. 89), etc.

The choice between prepositive substantival, prepositional or adjectival attributes does not appear to have been governed by semantic considerations since these types of attributes were often used alongside one another without any apparent difference in meaning: *a coverchief of lynnen or of silk* (Pecock, XIX, l. 20), *wommannis lynnen or silken couercheef* (l. 103); ... *and she myghte not be hole but yf she had a dysse of sylver ful of blood of a clene mayde... therefore... there shalle no damoyse passe this way but she shal blede of her blod in a sylver dyssh ful* (MA, II, 13, p. 91); *gilte heres with a golden thred ibounden* (Ch., PF., l. 266). There is no indication as yet of the differentiation of meaning characteristic of MoE where prepositive substantival attributes denoting the names of metals and their alloys are used in the direct sense, whereas the corresponding adjectives in *-en* generally have a figurative meaning (cf. *gold watch, golden daffodils; lead coffin, leaden limbs; brass plate, brazen behaviour*, etc.).⁴²

(b) A new feature of ME is the increasingly frequent use, beginning with the 13th and early 14th century, of habitual comparisons with flowers, minerals, etc., in order to express the colour of things or phenomena. Already in "King Horn" we find: *He was brizt so þe glas* (l. 14); *He was whit so þe flur* (l. 15); *Rose red was his colur* (l. 16), etc. The process is well illustrated in the following lines from Chaucer: *For as the cristall glorious ye shyne / And lyke ruby ben youre chekys rounde* (To Rosemounde, l. 3-4). The number of substantives denoting things or phenomena possessing a saliently characteristic colour, which serves as the source of comparison, is limited. The first substantives to be used in this connection (in addition to the figurative use of *gold* and *silver*) are *rose*,

⁴² Cf. Ph. Aronstein, *Englische Stilistik*, Leipzig-Berlin 1927, p. 36.

ruby, coral, crystal, saffron, scarlet, emerald: rede as rose (Ch., T. of Th., l. 1916), *his coomb was redder than the fyn coral* (Ch., NP's T., l. 4049), *his berd was lyke saffron* (Ch., T. of Th., l. 1920). *His rode is lyk scarlet in grayn* (Ch., T. of Th., l. 1917), *greene as emeroude* (Ch., PF, l. 174—75).⁴³

In LME these and other substantives on analogy came to be used metaphorically as prepositive attributes: *cristall water* (K. Q., Stanza 156, l. 5.), *curall fynnis* (K. Q., St. 153, l. 5), *thre gryffons of gold in sable charbuncle* (MA V, 9, p. 176), *scarlet reed* (Ch., Prol., l. 456).

It is an interesting semantic development that most of the early prepositive attributive nouns and adjectivized substantives indicating colour denote some shade of red or combination of red and blue: *coral, crimson, purple, scarlet, violet* (cf. EMOE *carmine, carnation, lavender, mauve, orange, peony, pink, vermilion* and 19th century *rose* and *lilac*). The apparent explanation is the especially conspicuous character of red and its various tints.

2. The use of substantives as prepositive attributes to express temporal relations continues into and is extended in ME. In addition to the quite common occurrence of probable detached compounds of the *midwinter dæi*-type (name of a season + *dæi*), one can find other combinations consisting of a common noun (simple or compound) or the name of a holiday followed by the name of a day of the week or simply the word *day*:

Morne milk (Ch., Prol., l. 358), *even-songe bell* (Chevy Chase, l. 100), *euensong tyme* (MA, VII, 6, p. 221), *palm sunedei* (OE Homilies, LV, 3), *assumpcion day* (MA, VII, 28, p. 258), *Trynste Sondag* (MA, XXI, 3, p. 843), *Candlemas day* (MA, I, 17, p. 62), *to morow day* (MA, I, 23, p. 70), etc.

Prepositive substantival attributes in ME generally serve to denote temporal relations simply and directly without any qualitative connotation. Cases such as *morne milk* (in *whit as morne milk*) are rare, but of considerable interest as the earliest specimens of a semantic group which developed in later English.⁴⁴

3. Prepositive substantival attributes expressing a variety of spatial relations constitute one of the earliest and most viable semantic groups of their kind. Alongside the widespread use of the names of the cardinal points (*north ende, south marchys, este see*; cf. the attributive use of *orient*), which continued from OE, one finds numerous place names employed in apposition with common nouns to indicate: (a) location or direction: *Chevy*

⁴³ Cf. above, p. 58.

⁴⁴ Cf. *winter apples, spring sunlight, June day* with their qualitative implications in present-day English.

Chase, Westmynster yate (Oocleve, p. 13; cf. *Westmynster-gate* in J. Lydgate's *London Lyckpenny*, stanza 6, l. 1), *Troye contree* (Ch., HF I, l. 146), *Trent water* (MA, I, 11, p. 51); *Caunterbury weye* (Ch., H, p. 200); (b) origin and general characterization: *London ale* (Ch., Prol., l. 382), *London stone* (Lydgate, L. L., stanza 11, l. 1), *Parys thred* (Lydgate, L. L., stanza 10, l. 5).⁴⁵

In the case of *London ale* and *Parys thred* the context suggests a qualitative connotation in addition to the reference to the origin of *ale* and *thred* respectively ('*wel koude he knowe a draughte of London ale*'; '*Here is Parys thred, the fynest in the lond*'). The intimation of approval or disparagement conveyed by place names used attributively is a development which seems to have originated not earlier than the 14th century.

3. The most common way of expressing attributive spatial relations in ME is by means of prepositional attributes.⁴⁶ Adjectives could also be derived from some geographical names with the help of suffixes: *Lundenissce folk* (ASC, 1140), *wester-nesse londe* (K. Horn, l. 168), *Flaundryssh bever hat* (Ch., Prol., l. 272).⁴⁷

Other types of attributive combinations expressing spatial relations are just beginning to appear in ME., e. g., combinations denoting distance: *furlong wey* (Ch, LGW. l. 233, cf. MoE *2-mile walk, 3-foot hedges*, etc.).

4. Most of the members of the word-pairs of French origin listed in § 3 of this paper entered the English vocabulary more or less simultaneously. A very considerable amount of material should be sifted in order to establish the chronological priority in English of either substantive or adjective in the case of such words as *bastard, calm, chief, coward, sovereign*, etc. In quite a number of instances an intermediary stage of the attributive use of the substantive is distinguishable, preceding ultimate adjectivization. As regards words of Germanic origin in the same list (*fallow, main, wee, weird, welcome*, etc.), the attributive stage before final adjectivization is more easy to establish.

The semantics of these words do not permit them to be classified in any distinct groups. They denote a variety of qualities ranging from such that are habitually associated with persons and are mainly derogatory (e. g., *bastard, caitiff, coward, traitor, villain, wretch*; cf. also *felon, harlot*, etc.) to those of a very general meaning associated with persons and objects as well as

⁴⁵ See above, p. 182; cf. invariable genitive forms such as, *egipte tole, egipte lazcs* (Gen. — Ex., l. 2444, 2446).

⁴⁶ See Н. П. Колпакова, Предложное определение в английском языке. Автореф. канд. дисс., Ленинград 1953, pp. 8—9.

⁴⁷ Cf. MoE *London people, Flanders beaver hat*, etc.

phenomena (e. g., *chief, calm, choice, dainty, head, main, wee, weird, wonder, etc.*).

5. Some minor groups of what appear to be attributively used substantives should be mentioned. This is not so much because they are of any particular importance as patterns for the future development of the phenomenon as that they are evidence of an attitude which regarded the attributive use of substantives as possible.

Foremost among such cases is the use by Chaucer and other poets of agent-nouns in *-er, (-ere, -ar)* as attributes to names of trees and animals: *byldere ok, pilere elm, boxtre pipere* (post-position!), *shetere ew, victor palm* (Ch., PF, 1. 176—180);⁴⁸ *clymbare gayte, standar oliphant, herknere bare, lufar vnicorne* (KQ, stanzas 155—156).⁴⁹

The attributive function of the agent-nouns in these examples is obviously the same as that of adjectives in word-combinations, such as, e. g. *hardy asshe, fery tigere, wyly fox*. The trochaic metre of the lines in which they occur indicates that the agent-nouns and the words they qualify are equally stressed (*The byldere ok and ek the hardy asshe*, etc.). The application of this metrical criterion would seem to show that these groups are free word-combinations and not detached compound words.⁵⁰

Somewhat similar to the preceding are certain types of level-stress combinations consisting of qualifying substantives followed by head-words denoting, e. g., plants (or their parts) and birds. Such combinations may be met with throughout the ME period especially in verse: *lilye flour, brembul floor* (Ch., T. of Th.), *hethe busshe* (MA, XXI, 4. p. 845), *palm twig* (OE Homilies, IV, A); In Chaucer's "Parlement of Foules" we find *watyr foul* (1. 327), *tersel egle* (1. 393), *seed foul* (1. 512), *worm foul* (1. 505), *elis fo* (1. 346)) (cf. *ibid.*, *the skornynge jay* (1. 346), *false lapwynge* 1. 347), *coward kyte* (1. 349), *fol kokkow* (1. 505).

One comes up against the usual difficulty of distinguishing between compound words and word-combinations when dealing with such instances. Thus it is possible that many users of Middle English sensed some of these cases to be compounds (e. g., the Ellesmere MS of Chaucer's "Parlement of Foules"

⁴⁸ It is interesting to note that some commentators, e. g. A. W. Pollard, give *piper* as an adjective, whereas *sheter* is referred to as a substantive used as an adjective; see "The Works of Geoffrey Chaucer", ed. Alfred Pollard London 1907.

⁴⁹ Cf. above, p. 57.

⁵⁰ It should be pointed out, however, that the criterion of level stress is not always reliable, since numerous compounds which ordinarily have one principal stress acquire level stress in verse, e. g., ...*by aventure yfalle in felawshipe*...; *a housholdere and that a greet was he* (Ch., Prol.).

has *waterfoul*, *worm-foul*). It is also probable that some ME word-combinations have since become compounds, e. g., *date tree*, *pyn tree* (Ch.), *appyl tree*, *sykamore tree* (MA), etc.

On the borderline between compounds and combinations, but tending towards the latter with their level stress, detached spelling and semantic isolation, are formations denoting relations of a part to the whole, purpose and location connected with buildings and other structures: *castel walle* (K. Horn, 1. 1056), *castel wal* (Ch., WB, 1. 263), *castel roofe* (MA, II, 15, p. 93), *paleis chaumbres* (Ch., Boethius, 1. 41), *paleys walles* (Ch., HF., 1. 1398), *gardyn wal* (Ch., KT., 1. 1060).

In order to give this survey of the semantic character of the early cases of the prepositive attributive use of substantives some semblance of completeness, one should also examine the first elements of the numerous detached compounds that occur in ME texts. Although the relations between the components of a compound word are of a different order than the relations of the components of a word-combination to one another, there is a frequent parallelism and correspondence which calls for closer study, especially in the light of the possible eventual disintegration of some compound words.⁵¹ As such an investigation does not fall within the scope of the present paper, we shall confine ourselves to a mere reference to a few of the more interesting cases in our collection which stand on the borderline between compound words and word-combinations: *burh folc* (OE Homilies, IV, A; cf. MoE *townsfolk*, *townspeople*, *city inhabitants*); *godspel boc* (OE Homilies, IV, C); *chapel belle* (Ch., Prol., 1. 171); *abbey orlogge* (Ch., NP'sT, 1. 4044; cf. MoE *churchbell*, *chapel bell*); *gyde ropes* (Patience, 1. 105); *burpe tonge* (Trevisa, I, cf. MoE *mother tongue*); *side langages* (Trevisa, I); *gos eye* (P. Ploughman's Crede, 1. 225; cf. MoE *goose egg*), etc.

It is hoped that the results of this investigation will have contributed to our knowledge of the ways in which substantives in the common case singular came to be used as prepositive attributes in Middle English.

One could sum up what has been said in the preceding sections of the present paper as follows:

- (1) The tendency to use substantives as prepositive attributes in ME was reinforced by (a) the disintegration of the old substantival and adjectival declensions, which led to a blurring of the formal distinctions between the two parts of speech, (b) the establishment of a fixed word-order where an adjective

⁵¹ See above, pp. 45—47.

normally precedes its headword; (c) the break-up of many old nominal compounds, (d) an increase in the number of adjectives homonymous with substantives, (e) various minor factors such as the accidental similarity of some substantival and adjectival endings, a possible French influence, the frequent appositional and predicative use of substantives.

(2) The earliest types of attributive relations expressed by this means are those denoting (a) the material or substance from which something is made or of which it consists; (b) the possession of a colour or consistency characteristic of a material or substance; (c) some simple temporal and spatial relations.

In addition to these discernible types of relations which are quite commonly expressed by means of substantives used as prepositive attributes, there are some other minor groups occurring sporadically.

(3) The bulk of early prepositive substantival attributes express simple relations directly. Figurative and metaphorical use is rare, occurring at first only in the case of substantives that denote colour and consistency (*silver, coral, rose*, etc.). Qualitative connotations are likewise exceptional in the ME use of such attributes.

(4) Although the types and incidence of prepositive substantival attributes in ME are still very limited in comparison with the position in present-day English, the relevant cases clearly represent the nuclei of a beginning shift in the direction of a large-scale use of such attributes. By the end of the 15th century it is obvious that the use of prepositive substantival attributes is well launched on its way to becoming the widespread and important feature of the English language that it is today.

Abbreviated Titles of Some Early English Texts Excerpted and Various Publications Referred to

(Note: — The letters given in parentheses after some of the texts listed below refer to the following sources from which these texts have been taken:

- (A. S.) = A. I. Smirnitsky, *Specimens of English from the 7th to the 17th Century*, Moscow 1939.
(H. S.) = H. Sweet, *Second Middle English Primer*, Oxford 1927.
(M. K.) = Max Kaluza, *Chaucer-Handbuch für Studierende*, Leipzig 1919.
(R. M.) = Richard Morris, *Specimens of Early English, Part I, from Old English Homilies to King Horn* (A. D. 1150 — A. D. 1300), Oxford 1885.

- (W. S.) = W. W. Skeat, Specimens of English Literature, from the "Ploughmans Crede" to the "Shepheardes Calender" (A. D. 1394 to A. D. 1579), Oxford 1880.
- ASC = The Anglo-Saxon Chronicle (ed. B. Thorpe, London 1861)
- Brut = Layamon's "Brut" (R. M.)
- Caxton = W. Caxton, Recuyell of the Historyes of Troye (W. S.)
- Ch., CT = Geoffrey Chaucer, Canterbury Tales
- Ch., H = — " —, The Canterbury Tales, Gruppe H (M. K.)
- Ch., HF = — " —, House of Fame (M. K.)
- Ch., KT = — " —, Knight's Tale (M. K.)
- Ch., Lak = — " —, Lak of Stedfastnesse (M. K.)
- Ch., LGW = — " —, Legend of Good Women (M. K.)
- Ch., NP's T = — " —, Nun's Priest's Tale (M. K.)
- Ch., Pard. T = — " —, Pardoner's Tale
- Ch., PF = — " —, Parlement of Foules (M. K.)
- Ch., Prol. = — " —, Prologue to the Canterbury Tales (H. S.)
- Ch., RR. = — " —, Romaunt of the Rose (M. K.)
- Ch., T. of Th. = — " —, Tale of Thopas (M. K.)
- Ch., Troilus = — " —, Troilus and Criseyde (M. K.)
- Ch., WB = — " —, Wife of Bath's Tale (M. K.)
- Gen.-Ex. = English Version of Genesis and Exodus (R. M.)
- Havelok = Story of Havelok the Dane (W. S.)
- Иявш = Иностранные языки в школе
- K. Horn = King Horn (R. M.)
- K. Q. = Kingis Quhair (W. S.)
- Lydgate, L. L. = J. Lydgate, London Lyckpenny (W. S.)
- Lydgate, S. T. = — " —, The Story of Thebes (W. S.)
- MA = Th. Malory, Le Morte Darthur (ed. H. Oskar Sommer, Vols. I—II, London 1889—1890)
- Occleve = Th. Occleve, De Regimine Principum (W. S.)
- OED = The Oxford English Dictionary (ed. J. Murray, Oxford 1884—1933)
- OE Homilies = Old English Homilies (W. S.)
- Orison = A Good Orison of Our Lady (R. M.)
- Orm. = The Ormulum (A. S.)
- Pecock = R. Pecock, The Repressor (W. S.)
- ShOD = The Shorter Oxford Dictionary on Historical Principles (ed. W. Craigie, Oxford 1932)
- Trevisa = J. de Trevisa's Translation of the "Polychronicon" of R. Higden (Book 1) (A. S.)
- TRUT = Tartu Riikliku Ülikooli Toimetised (Transactions of Tartu State University)
- ВЯ = Вопросы языкознания
- ZAA = Zeitschrift für Anglistik und Amerikanistik
- (For some other abbreviations used in this paper see above, Footnote 5, p. 44)

ПРЕПОЗИТИВНО-АТРИБУТИВНОЕ УПОТРЕБЛЕНИЕ СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫХ В НЕЙТРАЛЬНОЙ К ПАДЕЖУ ФОРМЕ В СРЕДНЕАНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

О. В. Мутт

Резюме

Характерное для современного английского языка препозитивно-атрибутивное употребление существительных в нейтральной к падежу форме (образования вроде возникло и развилось в среднеанглийский период (1100—1500)). В статье рассматривается развитие данного явления на фоне тех коренных изменений, которые произошли в структуре английского языка в среднеанглийский период. Особое внимание обращается на следующие вопросы: 1) распад старой системы склонения существительных и прилагательных, который привел к почти полному отсутствию морфологических различий между этими двумя частями речи; 2) установление прямого порядка слов, согласно которому прилагательное стоит обыкновенно перед определяемым словом; 3) распад ряда старых именных сложных слов; 4) случайное или генетическое сходство некоторых деривационных суффиксов имен существительных в функции приложения или предикативного члена; 6) возможное англонормандское влияние на развитие английского литературного языка. Статья кончается классификацией и семантическим анализом существительных, употреблявшихся в функции препозитивных определений в среднеанглийский период.

KÄÄNDETUNNUSETA NIMISÕNADE KASUTAMISEST PREPOSITIIVSE TÄIENDI FUNKTSIOONIS KESKINGLISE KEELES

O. Mutt

Resümee

Tänapäeva inglise keelele nii iseloomulik käändetunnuseta nimisõna kasutamine prepositiivse täiendina (näit. *stone wall, morning walk, London newspaper*) tekkis ja arenes keskinglelise perioodil (1100—1500). Kirjutises vaadeldakse konstruktsiooni kujunemist ning levikut keskinglelise perioodil toimunud oluliste muutuste taustal. Erilist tähelepanu pööratakse järgmistele nimisõnade atributiivset kasutamist soodustanud teguritele: 1) nimi- ja omadussõna vana deklinaerimissüsteemi lagunemine ja vormiliste erinevuste tuhmumine mõlema sõnaliigi vahel; 2) kindla sõnajärjestuse väljakujunemine, mille kohaselt omadussõna eelneb põhisõnale; 3) mitmete varasemast keelest pärinevate liit-sõnade lagunemine sõnaühenditeks; 4) rea nimi- ja omadussõna tuletusliidete juhuslik või geneetilistest põhjustest tingitud sarnasus; 5) sagedane nimisõnade tarvitamine lisandi või öeldistäite funktsioonis; 6) anglonormanni eeskujude võimalik mõju keskinglelise kirjakeelele. Artikkel lõpeb ülevaatega keskinglelise perioodil prepositiivse täiendina kasutatud nimisõnadest ja nende abil väljendatud atributiivsete suhete liikidest.

PRANTSUSMAA ENDISE PROVINTSI *NORMANDIE* JA TEMA ELANIKE NIMETUSE PÄRITOLUST NING ARENGUST

P. Nurmekund

Saksa keele kateeder

Skandinaavlaste röövdružiinade esimese mereretkega Inglismaale aastal 793 algas uue etnilise elemendi valgumine Euroopa põhjaosast mandri muudele aladele. Skandinaavia ajaloos tunatakse seda ajastut «viikingite ajastu» nime all. Skandinaavlaste röövretked etendasid tookord tähtsat osa Euroopa ajaloos. 10. sajandi algul vaibus nende hoog mõnevõrra, kuid tõusis taas sajandi lõpupoolel. 11. sajandi keskpaigas lakkasid viikingite retked täiesti.

Pole huvituseta teada põhjusi, miks just Skandinaavia osutus selleks koldeks, kust tehti niipalju röövretki ja territoriaalseid vallutusrünnakuid, mis enam kui kaks sajandit hoidsid hirmul mitte üksnes terve Euroopa, vaid ulatusid ka muudesse maailmajagudesse. Seks tuleb läbi uurida vastavad andmed antiikning hilisematelt autoritelt, samuti marksismi klassikute sellekohased avaldused.

Mitmete autorite andmetel asustasid juba muistset Skandinaaviat väga paljud rahvad.¹ Nii nimetab 6. sajandil elanud gooti ajaloolane Jordanes ehk Jornandes Skandinaaviat «paljude rahvaste viljakaks emaks» (tot populorum *fœcunda mater*)²,

¹ Historia Gotthorum, Vandalorum, & Langobardorum: Ab Hugone Grotio partim versa, partim in ordinem digesta. Praemissa sunt ejusdem Prolegomena. Vbi Regum Gotthorum Ordo & Chronologia, cum Elogiis. Accedunt Nomina Appellativa & verba Gotthica. Vandalica, Langobardica, cum Explicatione. Auctorum omnium ordinem Tabula Contentorum indicat. Amstelodami, 1655. Iornandes Episcopus Ravennas De Getarum Sive Gothorum origine, & rebus gestis. Ex recognitione Bon. Volcanii Brogensis. Cap. III. De Scanziae insulae situ & nationibus. P. 611.

² Eri Pontoppidani Gesta et vestigia Danorum extra Daniam praecipue in Oriente, Italia, Hispania, Gallia, Anglia, Scotia, Hibernia, Belgia, Germania et Sclavonia. Maximam partem ipsis scriptorum, non exoticorum minus, quam domesticorum, verbis adumbrata. In tres tomos distincta. Tomus I. Lipsiae et Hafniae, 1740. Cap. IV. De Danorum in Gallia gestis et vestigiis. P. 203.

«rahvaste üsaks» (vagina nationum) ning «rahvaste laboratooriumiks» (officina gentium)³.

Võrdlust «rahvaste üsk» (vagina gentium) kasutab veel 9. sajandil elanud ajaloolane Freculphus ehk Radulphus.⁴ Jordanes'il ning 10. ja 11. sajandi vahetusel elanud ajaloolasel Dudo de Saint-Quentin'il esineb Skandinaavia kohta veel väljend «mesilaste sülem, mesilaste taru» (examen sive canistrum apum).⁵

Tähendatagu, et Jordanes peab silmas neid rahvaid, kes elasid Skandinaavias enne «viikingite ajastut.» Tema järglaste poolt kirjeldatavad rahvad seevastu elavad juba «viikingite ajastu» täieliku õitsengu perioodil.

Anglosaksi ajaloolane Asserius Menevensis (9. saj. lõpp ja 10. saj. algus), ajaloolased Dudo de Saint-Quentin ja Villelmus Gemmeticensis (alias: Guillaume de Jumièges, 11. saj. teine pool) ning inglise ajaloolane Walsingamius (15. saj.) jt. peavad muistse Skandinaavia rahvarohkuse põhjuseks asjaolu, et toorkordsed skandinaavilased andunud meelsasti ulaelule ja liigsele lihahimude nautimisele, mistõttu esinenud neil tohtu suur sündide arv.⁶

Eelnevalt esitatud vanade ajaloolaste töödes leiduva andmestiku sisuliseks lahtimõtestamiseks juhitagu tähelepanu seigale, et kõnesolev «viikingite ajastu» kajastab Skandinaaviat barbaarsuse ülemastme tingimustes. Selle ajaloolise etapi iseloomulikuks jooneks oli raudhõlmalise saha ning koduloomade veojõu kasutamine. See soodustas suurpõllundust ja tähendas tolleaegsetes tingimustes tegelikult elatusvarude piiramatut kasvu. Ühenduses sellega toimus ka tihedate massidena väikesel pindalal paikneva rahvastiku kiire paljunemine.⁷ Mis puutub perekonnasuhetesse vaadeldaval ajastul, siis olgu tähendatud, et meie ajaarvamise I. sajandil asendus emaoigus isaõigusega. Ometi polnud «viikingite ajastul» mälestus temast Skandinaavias veel täiesti kustunud. Abielu vormiks oli barbaarsuse ülemastmele vastav kestvalt monogaamiale lähenev paarabielu. Ranget monogaamiat siiski veel polnud. Esines mitmenaisepidamist.

³ Historia Gotthorum, Vandalorum, & Langobardorum etc. etc. Cap. IV. Gothi unde primum egressi. P. 613.

⁴ Scriptores rerum Danicarum medii aevi, partim hactenus inediti, partim emendatus editi, quos collegit, adornavit, et publici juris fecit Jacobus Langebek, Sact. Reg. Maj. a consiliis status et tabularii Sanctjoris praefectus. Iomus I. Hafniae 1722. P. 400 (i).

⁵ Sealsamas. Cap. I. De totius orbis terrarum divisione. P. 609. — Eriki Pontoppidani Gesta et vestigia Danorum extra Daniam. Cap. IV. P. 203.

⁶ Histoire des expéditions maritimes des Normands, et de leur établissement en France au dixième siècle. Par G.-B. Depping. Tome deuxième. Paris 1826. Notes, éclaircissemens et pièces justificatives. P. 272. Gale, Histor. brittan., saxon., anglo-danicae scriptores, p. 633. — Eriki Pontoppidani Gesta et vestigia Danorum extra Daniam. Cap. IV. Paginae 203, 221.

⁷ Ф. Энгельс, Происхождение семьи, частной собственности и государства в связи с исследованиями Л. Г. Моргана. Москва, 1949, lk. 25.

Eriti levinud oli see ülikutel ning suguharupealikutel. Sellise olukorra tulemusena oli Skandinaavias igal aastal määratu hulk vastsündinuid. Ajaloolaste teateil tekitas suur juurdekasv ajapikku küllaltki keeruka olukorra maal väljakujunenud sugukondliku ülemkihi hulgas.⁸ Sugunesid arusaamatused ja ägedad tülid (obiurgationes) isadega ja vanaisadega (contra patres avosque), hoopis sagedamini aga omavahel (saepius inter se) omndiõiguse ning varanduslike vahekordade pärast (de rerum possessionibus), samuti ka poliitilised lahkkelid.

Skandinaavia ajaloos saavutasid need tülid oma haripunkti just «viikingite ajastu» künnisel, mis lisaks tähistas siiret ürgkogukondlikult korralt feodaalsele. Toimus ürgkogukondlike suhete lõplik lagunemine. Samuti toimus kihistumine klassideks. Skandinaavias algas feodaliseerumisprotsess. Ent arenedes siin tunduvalt hiljem kui enamikus Euroopa maades, kulges see protsess Skandinaavia territooriumil ebaühtlaselt. Varemini kõigest hakkasid feodaalsed suhted välja kujunema Taanis, kus nad saavutasid oma kõrgeima arengu.⁹ Seepärast on küllaldaselt põhjust eeldamiseks, et just Taanis pidid ülalkäsitletud lahkkelid omama eriti ägedat iseloomu.

K. Marxi teoste järgi on niisugune olukord «viikingite ajastu» Skandinaavias seletatav sellega, et tootlike jõudude ebapiisav areng asetas inimesed sõltuvusse teatud kvantitatiivsest korrelatsioonist, mida ei tohtinud murda. Inimeste arvu suurenedes ahenes vastavalt nende tootmispindala. Ainukeseks väljapääsuks ummikust osutus seepärast sundemigratsioon.¹⁰ Rahvastiku ülekülluse surve tootmisjõududele sundis K. Marxi sõnade järgi liigset elanikkonda asuma rännuteele ning võõrsil looma võimalusi uute rahvaste kujunemiseks.¹¹

Ajaloolaste andmeil toimus sundemigratsioon «viikingite ajastu» Skandinaavias väga mitmesugustel seesmistel ajenditel. Eelkõige nimetavad ajaloolased Guillaume de Jumiège ning Asserius Menevensis mingisugust «esiisade seadust» (priscorum patrum lex).¹²

⁸ Sealsamas, lk. 62, 69, 142, 143. — Erici Pontoppidani *Gesta et vestigia Danorum extra Daniam*. Cap. IV. P. 203.

⁹ М. И. Стеблин-Каменский, *История скандинавских языков*. Москва—Ленинград 1953, lk. 27 ja 49.

¹⁰ К. Маркс и Ф. Энгельс, *Сочинения*. Том. IX, Под редакцией В. Адоратского. — Статьи и корреспонденции 1852—1854. Москва 1932. — Вынужденная эмиграция. — Кошут и Мадзини. Вопрос об эмигрантах. — Избирательные подкупы в Англии. — Господин Кобден. Лондон, 4 марта 1853 г., lk. 278.

¹¹ Sealsamas, lk. 278 ja 279.

¹² G.-B. Depping, *Histoire des expéditions maritimes des Normands*. Tome deuxième, lk. 218. Guill. de Jumièges. *Ibid.*, lk. 221. Erici Pontoppidani *Gesta et vestigia Danorum extra Daniam*. Cap. IV, lk. 308. — Sealsamas, lk. 272. Gale, *Histor, brittan, saxon., anglodanicae scriptores*, lk. 633.

«Viikingite ajastul» hakkas Skandinaavias kujunema feodaalseid riike. Nimetatud protsess saavutas jällegi oma täiuslikema arenguastme Taanis. Ajaloolaste teateil sekkus ka sealne kuningavõim riigis valitsevatesse lahkkelidesse. Seega sai sundemigratsiooni teiseks seemiseks ajendiks kuninga seadus, mida ürikuis tähistatakse nimetusega «kuningate poolt kinnitatud seadus (lex sancita per reges või a regibus), olles antud eesmärgil seadusandlikus korras sundida «elanikkonna liigset osa» maha jätma sünnimaad ning siirduma võõrsile. Selle kohta leidub ajaloolaste töödes küllalt tõendeid. Nii kehtis kõnesolev seadus inglise ajaloolase Walsingamiuse järgi Skandinaavias paljude kuningate ajal.¹³

Mõnikord nimetavad ajaloolased kõnesoleva sundemigratsiooni seemise ajendava põhjusena tava, kommet, harjumust (mos, consuetudo, ritus), mistõttu skandinaavlased siirdusid võõrsile soetama endile võitluse (praeliando) ja röövimise (spoliando) teel uut kodumaad. Võib pidada vaieldamatuks, et selline ajaloolaste arvamus johtub otseselt ülalesitatud nn. «kuningate ja eisiisade seadustest.»¹⁴

«Viikingite ajastu» on Skandinaavia ajaloos suurte seemiste murrangute ajastu. Eespool käsitletud põhjustel asusid skandinaavlased tollal rännuteele. Sünnimaalt lahkusid nad peamiselt üksikute jõukudena. Sellekohaseid teateid on 8. saj. elanud langobardi ajaloolasel Paulus Diaconusel,¹⁵ muinasskandinaavia saagades (näiteks Harald Kaunisjuukse saagas [Harald Harfager saga], kus leidub ühe sellise retke kirjeldus)¹⁶ jne.

Kuidas need skandinaavlaste retked tegelikult toimusid ja milline oli nende eesmärk, selgub kõige paremini Fr. Engelsi teostest. Engelsi sõnade järgi kogus kuulsuse omandanud sõjaline juht enda ümber saagihimuliste noorukite salga, kes olid seotud temaga isikliku ustavuse kaudu, nagu tema nendega. Juht pidas

¹³ Erici Pontoppidani Gesta et vestigia Danorum extra Daniam. Cap. IV. Lk. 221, 203. — G.-B. Depping, Histoire des expéditions maritimes des Normands. Tome deuxième. Lk. 258. Guill. de Jumièges. Ibid., lk. 221.

¹⁴ G.-B. Depping, Histoire des expéditions maritimes des normands. Tome deuxième. Lk. 267, 268. De gestis consulum andegav., dans Dachery, Spicileg., t. III; et par extrait, dans Langebek, Scriptor. Rer. Danic., t. II. — Lk. 268. Dudon de Saint-Quentin, dans Duchesne, Scriptor. norm. p. 62. — Lk. 272. Gale, Histor. brittan., saxon., anglo-danicae scriptores, p. 633. — Erici Pontoppidani Gesta et vestigia Danorum extra Daniam. Cap. IV. P. 203. — P. 204. Dudo, Rerum Aquitanicarum scriptor, ut Saxoni audit, lib. I, pag. 65.

¹⁵ G.-B. Depping, op. cit. Tome deuxième. Lk. 272. Pauli Diac. Historia Langobard., lib. I, chap. II; voy. aussi Mathieu de Westminster.

¹⁶ Heimskringla. Noregs konunga sǫgur af Snorri Sturluson. I. Udgivne for Samfund til Udgivelse af gammel nordisk Litteratur ved Finnur Jónsson. København, 1893—1900. Haraldz saga ins harfagra. K. 24. Gǫngu-Hrólfur utlaegr gǫrr. Lk. 130—135. — G.-B. Depping, op. cit. lk. 316—319. Tome deuxième: § IV. — Histoire de l'expatriation de Rollon, Extraite de la Saga de Harald Harfager, par. Snorro, chap. XXIV.

neid ülal ja autasustas neid, kehtestades nende vahel teatud hierarhia. Ent sellist organisatsiooni oli võimalik säilitada üksnes kestvate sõdade ja röövretkede varal. Röövimine muutus eesmärgiks. Polnud družiina pealikul lähimas ümbruskonnas mingit tegevust, siirdus ta oma salgaga teiste rahvaste juurde, kes seisid parajasti sõjajalal ja kust seepärast oli loota sõjasaaki. Sõda peetakse nüüd ainult röövimise eesmärgiga ja ta muutub püsivaks elatusvahendiks. Röövsõjad tugevdavad kõrgeima väepealiku võimu, samuti ka alluvate ülemate oma...»¹⁷ Skandinaavilased mitte ainult ei sooritanud röövrünnakuid, vaid real juhtumeil anastasid terveid territooriume.¹⁸ Oeldu kohta leidub küllaldaselt teateid vanade ajaloolaste teostes.¹⁹ Skandinaavlaste anastuste loetelu aga leidub Steblin-Kamenskil.²⁰

Lõpuks märgitagu, et eespool kirjeldatud röövrünnakute ning territoriaalsete vallutuste teostajad, kes lähtusid Skandinaaviast «viikingite ajastu» kestel ja suundusid nii lähedastesse kui kaugesse maadesse, on ajaloos tuntud nimetuse all «normannid».

Edasi tekib küsimus normannide kitsamast rahvuslikust päritolust.

Skandinaavia ajaloos on «viikingite ajastu» veel seeläbi tuntud, et tollal algas üksikute skandinaavia rahvaste väljakujunemine kaasaegses mõttes. Nimetatud protsess kulges territoriaal-poliitilise tervikluse ning hõimudialektide lähedase suguluse baasil üksikute Skandinaavia maade piirides. Ometi polnud erinevused kujunevate Skandinaavia keelte vahel tollal veel kuigi olulised. Need arenesid välja tunduvalt hiljem. Üksikute rahvaste äramärkimist kaasaegses mõttes aga esineb Skandinaavias juba eelkirjanduslikel aegadel.

Pikkamööda väljakujunevate rahvaste olemasolu meieaegses mõttes «viikingite ajastu» Skandinaavias seadis ajaloolased paratamatult küsimuse ette normannide identsusest kõnesolevate rahvastega. Tõepoolest tegelevadki vanemad ja hilisemad autorid nimetatud küsimusega üpris tihti, jõudes seejuures vägagi erinevatele tulemustele. Järgnevalt käsitletakse võimalikult üksikasjaliselt tervet rida ajaloolaste vaateid.

Kõigepealt need juhud, kus normanne samastatakse taanlastega.

Anonüümne Ravenna geograaf seitsmendast sajandist on esimesi ladina autoreid, kes nendib normanne ja samastab neid taanlastega. Tema teosest «Cosmographia» (lib. IV, Cap. 11)

¹⁷ Ф. Энгельс, Происхождение семьи, частной собственности и государства. Lk. 149, 150, 170.

¹⁸ М. И. Стеблин-Каменский, История скандинавских языков. Lk. 28.

¹⁹ Erici Pontoppidani Gesta et vestigia Danorum extra Daniam. Cap. IV. P. 268. Vetus Chronicon incerti Auctoris, sed qui Monachus Floriancensis fuisse videtur Mss. in Collect. Quercetan., pag. 32. — Samuti lk. 257, 298.

²⁰ М. И. Стеблин-Каменский, История скандинавских языков. Lk. 28.

loeme: «Quarta ut hora noctis Northomanorum est patria, quae et Dania ab antiquis dicitur» ning (lib. IV, Cap. 13) «... Quae Dania modo Nordomanorum dicitur patria.»²¹ Sama teose teistes redaktsioonides esineb erinevusi pärisnimele kirjutamises.²² Kõnesolev Dania asetatakse autorist Serdefennide (resp. Scerdefennide) rajale.

Esitatuist varasemate ürikute puududes pole teada, kas normannide nimetust tunti Euroopas ka enne 7. sajandit.²³

Piisavamaid teateid normannide kohta leidub üheksanda sajandi autoritel, kelledest esimesena mainiksime abt Eginhardi (ladina kujud: Eginhardus, Aeginhardus, Eginhartus, Einhartus abbas), kes oma tuntud teoses «De vita Caroli Magni» samastab normanne taanlastega.²⁴

Taanlastega samastab normanne veel teine 9. sajandi autor Ermoldus Nigellus oma töös «De rebus gestis Ludovici Pii imperatoris. Carminis elegiaci lib. IV», milles muu hulgas antakse ka normannide nimetuse etümoloogiline seletus:²⁵

Hi populi porro veteri cognomine Deni
Ante vocabantur, & vocitantur adhuc.
Nort quoque francisco dicuntur nomine Manni,
Veloces, agiles, armigerique nimis.*

²¹ Ravennatis Anonymi Cosmographia et Guidonis Geographica. Ex libris manu scriptis ediderunt M. Pinder et G. Parthey. Accedit tabula. Berolini 1860. Ravennatis Anonymi Cosmographia. Liber I, cap. .11. Liber IV, cap. 13.

²² Pomponii Melae libri tres de situ orbis, nummis antiquis & notis illustrati ab Jacobo Gronovio. Julii Honorii Oratoris Excerpta Cosmographiae ab eodem nunc primum ex MS. edita. Cosmographia, falso Aethicum auctorem praeferens, cum Variis Lectionibus e MS. Ravennas Geographus ex MS. Lugdunensi suppletus. Lugd. Batavorum. 1696.

Ravennatis Anonymi qui circa saeculum VII. vixit Geographiae libri quinque. Liber I, cap. XI. Liber IV, cap. XIII.

²³ G.-B. Depping, Histoire des expéditions maritimes des Normands. Tome deuxième. Lk. 256. Notes, éclaircissement et pièces justificatives. § 1. Du nom et de la patrie des Normands.

²⁴ Patrologiae cursus completus. Series secunda. Accurante J. P. Migne. 1851.

Eginharti De vita Caroli Magni commentarius. Cum annotationibus ger. Nicolai Heerkens. Groningae, 1755.

Vita et gesta Caroli cognomento Magni Francorum Regis forlissimi, & Germaniae suae Illustratoris Auctorisque optime meriti, per Eginhartum illius quandoque alumnum atque scribam adjuratum, Germanum, conscripta. — Erci Pontoppidani Gesta et vestigia Danorum extra Daniam. Cap. IV. P. 204. — G.-B. Depping, Histoire des expéditions maritimes des Normands. Tome deuxième. Lk. 257.

* Tõlkes:

Neid rahvaid hüiti koguni
varem muistse nimetusega taanlasteks
ja hüütakse tänaseni.

Frangi nimetusega aga hüütakse (neid)
normannideks: väledad, teotahtelised,
liialt võitlushimulised.

²⁵ Scriptorum rerum Danicarum aevi, partim hactenus inediti, partim emendatius editi, quos collegit, adornavit, et publici juris fecit Jacobus Lange-

Lisaks eelmainituile samastab normanne taanlastega veel rida teisi autoreid. Need on anglosaksi ajaloolane Asserius Menevensis (9. saj. lõpp ja 10. saj. algus) teoses «Vita Ailfredi Anglo-Saxonum Regis»²⁶; prantsuse ajaloolane Dudo de Saint-Quentin (10. saj. lõpp ja 11. saj. algus;²⁷ inglise ajaloolane Ordericus Vitalis (11. saj. lõpp ja 12. saj. algus) oma mahukas teoses «Orderici Vitalis Historiae ecclesiasticae libri tredecim»;²⁸ prantsuse riigitegelane, Saint-Denis abt, riigiminister Suger (1081–1151) oma ladinakeelses teoses «Historia gloriosi regis Ludovici» ning keegi tundmatu sama valitseja biograaf;²⁹ 12. sajandi esimesel poolel elanud ja tegutsenud tuntud prantsuse geograaf ja ajaloolane André Duchesne (latiniseeritult Chesneus, Duchenius, Querceanus, Querneus, Quercetanus) (1584–1640), keda tavaliselt peetakse Prantsusmaa ajalooteaduste isaks, oma suures töös «Historiae Normannorum scriptores antiqui» (1619), mis on muide paljude kaasajale kaduma läinud ajalooteoste ning -tekstide ainukeseks allikaks ja teatmeteoseks.³⁰

Ent normanne taanlastega samastavate autorite loetelu ei piirdu sugugi ülalmainitutega. Selliselt toimivad veel paljud teised ajaloolased, kelle nimed esinevad Duchesne'i ja Bouquet' koguteostes.³¹

Mõned ajaloolased eraldavad taanlasi normannidest, käsitledes neid eri rahvastena, kuid samastamata seejuures otseselt

bek, Sacr. Reg. Maj. a consiliis status et tabularii Sanctioris praefectus. Tomus I. Hafniae 1772. Lk. 396. XXVIII. Ermoldi Nigelli narratio de Baptismo Haraldi Danorum Regis An. 826. Lk. 400. Incipit Liber Quartus. Nigellus de Baptismo Haraldi Regis. — Erci Pontoppidani, Vestigia Danorum extra Daniam. Cap. IV. P. 206. — G.-B. Depping, Histoire des expéditions maritimes des Normands. Tome deuxième. Lk. 257.

²⁶ Erci Pontoppidani Gesta et vestigia Danorum extra Daniam. cap. IV. P. 250. Asser Menuensis in vita Ailfredi Anglo-Saxonum Regis apud Quercetan. p. 22. — G.-B. Depping, Histoire des expéditions maritimes des Normands. Tome deuxième. Cap. 257. «Asserii Annales, dans le Recueil de Gale, Histor. Brittan., Saxon., Anglo-Danicae Script.»

²⁷ Erci Pontoppidani Gesta et vestigia extra Daniam. Cap. IV. P. 207.
²⁸ Orderici Vitalis Angligenae, coenobii uticensis monachi, Historiae ecclesiasticae libri tredecim; ex veteris codicis uticensis collatione emendavit, et suas animadversiones adiecit Augustus Le Prevost. Parisiis. T. I, 1833, T. II, 1840. T. III, 1845. — Tome II. Lib. III. Prologus. Lk. 2.

²⁹ G.-B. Depping, Histoire des expéditions maritimes des Normands. Tome deuxième. Lk. 258. I. Histor. Ludov., dans le Recueil de Pithocus. — Lk. 260. I. Dans. le Recueil des Histor. de France.

³⁰ Erci Pontoppidani Gesta et vestigia Danorum extra Daniam. Cap. IV. P. 207. Andreas Duchesne s. Quercetanus in praefat. ad Histor. Normann. scriptores ab ipso editos Lutetiae 1619.

³¹ G.-B. Depping, Histoire des expéditions maritimes des Normands. Tome deuxième. Lk. 258: Beaucoup de chroniques insérées dans les recueils de Duchesne et de D. Bouquet, disent positivement: Dani sive Normanni, ou Normanni sive Dani.²

² Chroniques de saint Benigne de Dijon, de Sithieu, etc.

normanne norralastega. (Nii näiteks Breemeni Adam 11. sajandist).³²

Pontoppidani väitmisel pidasid ajaloolased Dudo de Saint-Quentin ning Guillaume de Jumiège taanlasi Norra elanikeks. Kuid gallialaste kujutluses ei hõlmanud Norra mõiste mitte üksnes taanlaste maad (Daniam), vaid ka gootide ja hunnide alasid (Gothiam et Hunniam). Teose «Gesta Normannorum in Francia ab anno Christi 837 usque ad annum 846» tundmatu koostaja alustab järgmiselt: «Northmanni procedentes de Scanzia insula, quae Northvega dicitur, in qua habitant Gothi & Hunni atque Daci...». Teisal nenditakse «piratae Danorum ex insula Scanzia, quae Northuega dicitur...»

Inglise ajaloolase Ordericus Vitalis'e töös «Historia ecclesiastica» (1120—1141) loeme IV raamatus mitmel puhul «Dacia sive Norregavia».³³

Vääratuste ja segiajamiste põhjust näeb Pontoppidan tolleaegsete autorite võhikluses geograafia küsimustes.

Pontoppidan samastab Scanzia Lõuna-Rootsis Öresundi väina ääres asuva Skåne maakonnaga, mis keeleliselt liitub Taaniga ja kuulus «viikingite ajastul» ka administratiivselt Taani valdusse. Vanade autorite poolt Norrasse paigutatud taanlastes aga näeb Pontoppidan muinaspõhja keelt kõnelevaid rahvaid.³⁴

Tuntud frangi ajaloolane Einhard (Eginhard), kes elas 8. saj. lõpus ja 9. saj. esimesel poolel, suvatseb mõnel puhul kirjutada «Dani siquidem & Sueones, quos Nordmannos vocamus.»³⁵ Väljaannetes esineb erinevusi ortograafias, nagu «Dani siquidem ac Sueones, quos Nortmannos vocamus.»³⁶

Ülaltoodust erinevalt väidab Depping, et rootslaste osatähtsus skandinaavlaste mereretkeil Prantsusmaale oli tõenäoliselt üpris väike, kuigi Lagerbring püüab tõestada vastupidist.³⁷ Vanad ajaloolased nendivad kõnesolevas seoses rootslasi vaid korda kaks või kolm. Depping muidugi ei eita laevameeskondade koosseisus ka teiste Skandinaavia rahvaste olemasolu võimalust, ent taanlased ja norralased moodustasid tema arvates ikkagi lääne-viikingite peamassi. Väga tihti sooritasid mereretke üheainsa rahva esindajad.³⁸

³² G.-B. Depping, op. cit., lk. 260. — Ericus Pontoppidanus, op. cit., lk. 206; 314. — Jacobus Langebek, op. cit., lk. 400 (h, i).

³³ Ericus Pontoppidanus, op. cit., lk. 205, 210, 309. — G.-B. Depping op. cit., lk. 257.

³⁴ Ericus Pontoppidanus, op. cit., lk. 310.

³⁵ Eginharti de vita Caroli Magni Commentarius. Cum annotationibus Ger. Nicolai Heerkens. Groningae 1755. — G.-B. Depping, op. cit., lk. 257.

³⁶ Patrologiae Cursus completus. Series secunda. Accurante J. P. Migne 1851. Saeculum IX. S. Agobardi Lugdunensis Abbatis opera omnia. Tome XCVII. B. Caroli Magni Imperatoris vita, auctore Einhardo.

³⁷ Histoire de Suède, t. I, p. 580 et suiv.

³⁸ Ericus Pontoppidanus, op. cit., lk. 206. — G.-B. Depping, op. cit., lk. 267.

Ilmselt vääriti tõlgitsevad Depping ja Langebek 10. sajandil elanud langobardist itaalia ajaloolasel Liutprandil (ehk Luitprandil) esinevat rahvanimetust «russi», omistades selle vene-lastele (russidele) praeguses mõttes.³⁹ Tõeliselt on tegu rootsi idaviikingitega (vene allikais varjaagid), kes 8. ja 9. sajandil teostasid ida suunas ekspansionistlikku poliitikat, mis eriti intensiivistus 9. saj. keskpaigas. Lähtudes Kesk-Rootsi rannikualadelt, võtsid nad endi võimusesse läbi Karjala ning idaslaavi hõimude maa kulgeva veetee Soome lahest mööda Neevat, Laadogat, Volhovit ja Ilmenit Lovatisse, sealt Väina jõe ülemjooksu kaudu Dneprisse ning edasi Musta merre, nn. «tee varjaagide juurest kreeklasteni», s. o. Bütantsi.¹⁰

Need Skandinaavia varjaagid rajasid kõnesoleva suure kaubatee äärde terve rea kaubanduslikke keskusi. Asunud esmalt karjala hõimude maile, avardasid nad oma valdusi pidevalt lõuna suunas slaavlaste aladele. Nendest Skandinaavia (rootsi) varjaagidest ongi kõne ülaltoodud vanus ürikuis, kuigi nad 10. sajandil suuremal või vähemal määral võisid juba olla slaavistunud.

Nagu eelnevast nähtub, on pikki aegu toimunud arutelu normannide ja nende pealiku Rolfi (alias: Rollo) esialgse kodumaa asjus. Kui 10. sajandil elanud normanni ajaloolase Dudo kinnitusel pärinenud Rolf ühest Taani ülikute soost,⁴¹ kuulutab 12. sajandi ja hilisem norrööne traditsioon tema Ganger-Rolfiks (Göngu-Hrólf) Ragnvald Mörejarli pojaks.⁴² Kuigi norra autorid mõönavad taanlaste tugevat osavõttu retkedest Normandiasse, mis lõppesid nimetatud ala anastamisega ja koloniseerimisega, ei suvatse nad samaaegselt eitada ka norralaste juuresolekut.⁴³ Kuid uurijate enamik on siiski arvamusel, et Normandia koloniseerimine teostati peaaegu eranditult taanlaste poolt, kes enamikus tulid Jüütimaalt ja vähem Lõuna-Rootsist.⁴⁴ Lisaks tavatseb

³⁹ G.-B. Depping, op. cit., lk. 262, 263. Luitprand., *Histor.*, I. V, ch. VI; et I. I, ch. I; voy. aussi la chronique de l'anonyme de Barri, publ. par Muratori, *Antiquit. Italic.*, t. I, Dissert. I. — Jacobus Langebek, op. cit., lk. 400 (f): *Liuthrandus Seculi X. Scriptor ap. Duchesne T. III, p. 565, 617...*

⁴⁰ A. M. Pankratova, *NSVL ajalugu, I osa*, Tallinn 1941. Lk. 49, 50. — Ericus Pontoppidanus, op. cit. lk. 313.

⁴¹ Joh. H. R. Steenstrup, *Normannerne, I, Kap. 7* (lk. 129—131). — Jean Adigard des Gautries (raamatus «*Les noms de personnes scandinaves en Normandie de 911 à 1066*» Lund 1954) jätab küsimuse lahtiseks (lk. 112).

⁴² H. Shetelig, *Det norske Folks Liv og Historie*. Lk. 361, 362. — Saga Oláfs konungs ins Helga, kap. 20. (Frá Rúdu þjrlum). Haraldz saga ins hárfagra. Kap. 24. — G. F. Maclear, *The Northmen*. Lk. 39—40. — Kopenhaageni ülikooli kohanime komisjoni juhataja prof. Anders Bjerrum peab Ganger-Rolfi norralaseks (isiklik kiri 16. III 1965. a.).

⁴³ H. Shetelig, *Det norske Folks Liv og Historie*. Lk. 180—181, 361—362. — Anders Bjerrumi arvates koloniseerisid Normandia taanlased ja norralased ühiselt (kiri 16. III 1965. a.).

⁴⁴ Gröbers Grundriss, B. I, lk. 509. Vaata: *Die Normannen*. — Ferdinand Brunot, *La pensée et la langue*. Paris 1922. Lk. 41. — Hermann Köhler, *Über Ursprung und Bedeutung der franz. Ortsnamen*. II Teil. Lk. 10—11. — Joh.

osa norra teadlasi kahelda, et taanlasi oleks kunagi nimetatud normannideks (norðmenn, normanni), kuna see nimetus juba algusest peale olevat kuulunud Norrale ning norralastele.⁴⁵ Ent sellele vaidleb vastu terve rida teadlasi, väites, et nimetus tähistas algselt Saksamaast põhjas elavaid rahvaid ja oli kõikide põhja-germaanlaste ühisnimetus,⁴⁶ täpselt samuti nagu nimetust dõnsk tunga (dansk Tunge, taani keel) tarvitati kõikide põhja-germaani keelte kohta.⁴⁷

Joh. Steenstrup suvatseb väita, et nimetus «normannid» polevat põhja-germaani päritolu, vaid tekkinud lõunas. Ta ei teadvat ühtki näidet, et viikingid kunagi oleksid enestest öelnud «meie oleme normannid.»⁴⁸ Samas aga nendib Steenstrup, et normannid polevat iialgi pidanud päevikut oma vallutuste kohta, mistõttu oldavat sunnitud hankima nende kohta teateid võõraste kirjutatud annaalidest ja kroonikatest.⁴⁹ Samuti asjatu olevat Steenstrupi arvates otsida näiteid, et mõni rahvas oleks end kunagi nimetanud mõne ilmakaare järgi. Küll aga leiduvat ajaloos ja geograafias rikkalikult juhtumeid, et rahvad olevat saanud oma nime geograafilise asukoha järgi võõrastelt.⁵⁰ Ent vastupidi Steenstrupi väidetele on just skandinaavia rahvastel nimetuste andmine ilmakaare järgi väga silmatorkav.⁵¹ Sama võib nentida ka Soome kohta, kus esinevad nimetused, nagu Pohjanmaa, Pohjois-Pohjanmaa, pohjolaiset, pohjan pojat jne. Nii on küllalt alust väita, et nimetus «normannid» pole põhja-germaanlastele üle kantud väljastpoolt, vaid on kohalikku algupära, kuna skandinaavia rahvad nimetasid endid juba algusest

Steenstrup, Normannerne. I, Kap. 4 (lk. 58); Kap. 7 (lk. 128—164); Kap. 8. (lk. 164—192). II, Kap. 2 (lk. 14—22). — P. Wace, Le roman de Rou, v. 762—764.

⁴⁵ H. Shetelig, Det norske Folks Liv og Historie. Lk. 180—181.

⁴⁶ H. S. Falk. u. Alf Torp, Norwegisch-dänisches etymologisches Wb. Heidelberg 1910. Vaata: «Normand». — Elof Hellquist, Svensk etymologisk ordbok. Lund 1922. Vaata: «Norrmann». — Johan Fritzner, Ordbog over det gamle norske sprog. Kristiania 1831. Vaata: «norðmaðr, norðrland, suðrmaðr, suðrriki, suðrlönd». — «Mariu saga». Legender om Jomfru Maria og hendes Jertegn; udgivne af C. R. Unger. Kristiania 1871. Vaata 923: 24. 26; 924: 2. 3. — E. Lavissee, Histoire de la France. II 3. Lk. 374. — Joh. Steenstrup, Normannerne, I, Kap. 4 (lk. 49—67). — G. F. Maclear, The Northmen. London. Lk. 2.

⁴⁷ Joh. Steenstrup, Normannerne, II, kap. 13 (lk. 319—324); I, kap. 4 (lk. 56). — Kopenhaageni ülikooli kohanimede komisjoni juhataja prof. Anders Bjerrumi teatel (16. III 1965. a.) puudub Skandinaavia maades kõnesoleva küsimuse suhtes ühtne seisukoht.

⁴⁸ Sealsamas, kap. 4 (lk. 58).

⁴⁹ Sealsamas, Kap. 1. lk. 2.

⁵⁰ Sealsamas, Kap. 4, lk. 51.

⁵¹ J. Fritzner, Ordbog over det gamle norske Sprog. Vaata: Norðrmaðr (lk. 831, 832).

peale selliselt.⁵² Alles hilisemal ajal omistati kõnesolev nimetus ainuüksi Norra elanikkudele.

Normandia ja tema elanike kaasaegse nimetuse päritolu küsimust käsitletakse paljudes ajaloolistes grammatikates ning etümoloogilistes sõnaraamatutes. Vanimad etümoloogilised vihjed esinevad 9. sajandi ajaloolasel Ermoldus Nigellusel («De rebus gestis Ludovici Pii imperatoris. Carminis elegiaci lib. IV», millest oli juttu juba eespool), 12. sajandi normanni poeedil Robert Wace'l («Le Roman de Rou»)⁵³ ning 12. sajandi anglonormanni poeedil Benoit'l (Chronique des Ducs de Normandie).⁵⁴

Etümoloogilistes sõnaraamatutes esineb kõnesoleva nimetuse lähtevorm mitmel eri kujul. Selleks on: Weekley'l⁵⁵ germaani (saksa) northman; Scheleril⁵⁶ germaani nordman; Tacchella'l⁵⁷ inglise north-man; Dauzat'l,⁵⁸ Blochil⁵⁹ ja Wartburgil⁵⁹ frangi nortman 'homme du Nord', millest olevat 9. sajandi rahvuslikus ladina keeles sügenenud vorm nortmannus; teisel aga esitab Dauzat⁶⁰ samuti nimekuju Northman. Nyrop⁶¹ annab vormi Normanna. Oxfordi sõnaraamatus (The Oxford Dictionary)⁶² leidub germaani (saksa)—skandinaavia Northman. Ka Skeat⁶³ eeldab nimetuse pärinemist Skandinaaviast ja esitab näiteid mitmest skandinaavia keelest.

Ka nimetuse areng kaasaegse kujuni on olnud grammatikutele raske küsimus, ja nad on püüdnud leida lahendust väga mitmesugusel viisil. Eelkõige on osutatud tähelepanu analoogiale. Nii

⁵² H. Shetelig, Det norske Folks Liv og Historie. Lk. 181. — Joh. Fritzner, Ordbog over det gamle norske sprog. Vaata: «norðmaðr, norðrland». — Joh. Steenstrup, Normannerne, I, kap. 4 (lk. 51, 52). — R. Wace, Le Roman de Rou, värsid 95—144 ja 5208—5245. — Vilhelmus Gemmeticensis, I, kap. 4. (tema tööde asjus v. Joh. Steenstrup, Normannerne, I, lk. 45). — Benoit, Chronique des Ducs de Normandie, värsid 663—672.

⁵³ Le Roman de Rou et des Ducs de Normandie, par Robert Wace (poète normand du XIIe siècle) publ. par Frédéric Pluquet. I. II. Rouen 1827.

I partie: vers 95—144, 747—750, 1180—1192.

II partie: vers 5208—5245.

⁵⁴ Chronique des Ducs de Normandie par Benoit (Trouvère anglo-normand du XIIe siècle), publ. par Francisque Michel. I—III. Paris 1836. I partie: vers 663—672.

⁵⁵ Ernest Weekley, An Etymological Dictionary of Modern English. London 1921.

⁵⁶ Auguste Scheler, Dictionnaire d'étymologie française. Bruxelles 1888.

⁵⁷ Paul Tacchella, Dict. étymologique français-russe. St. Petersburg 1913.

⁵⁸ Albert Dauzat, Dict. étymologique de la langue française. Paris 1938.

⁵⁹ Oscar Bloch — W. v. Wartburg, Dict. étymologique de la langue française. Paris 1932.

⁶⁰ A. Dauzat, Les noms de lieux. Paris 1928. Lk. 146.

⁶¹ Kr. Nyrop, Grammaire historique de la langue française. Copenhague 1908. III, § 174 ja § 177.

⁶² A. Croncise Etymological Dictionary of the English Language. Oxford. 1911.

⁶³ W. Skeat, An Etymological Dictionary of the English Language. Oxford 1910.

kujutab Kr. Nyropi järgi kogu areng endast üpris keerulist analoogianähet. Ta püstitab arvamuse adjektiivigranz grant grant grant ja substantiivi normanz norman normañ normanz vastastikusest analoogiamõjustusest, kusjuures üldistus t-line lõpp.⁶⁴

Sellise arvamuse usutavust aga tumestab tunduvalt seik, et adjektiivgranz on ise läbi teinud analoogilise ümberkujundamise. Nimelt lisati 11. sajandil tema kirjapildile d ladina keele eeskujul ja seejärel moodustati e-lõpuline naissoo vorm vastavalt 1. käändkonna adjektiividele. Feminiinne kuju grande esineb 12. sajandi keelemälestistes, nagu Aleksiuslegend 122^e, Karli retk 675, 788 ning Rolandi laulus 302, 3656, 3795. Ent selle kõrval püsib grant tavalise käibevormina kuni 16. sajandini. Lisaks tekitab võõrastust eeldada adjektiiv sellist tugevat mõju substantiivile, eriti aga rahvanimetusele. Tähendatagu, et ajal, mil adjektiivgranz läbis olulise analoogilise ümbermoodustamise, polnud substantiivi normanz juures märgata midagi niisugust.⁶⁵ Küll aga esineb 12. sajandi anglonormanni poedil Benoit'l adjektiiv naissoo vorm normande teoses «Chronique des Ducs de Normandie» I, v. 1933—34, kus grande riimub sõnaga (la genz) normande, ning v. 3953—54, kus (la gent) normande riimub sõnaga s'espande.

Oma grammatika II osas (§ 176 ja § 177) esitab Nyrop veel teisegi analoogiavõimaluse, nimelt selliste sõnade eeskujul, milledes lõpp *-ant* pärineb ladina akusatiivi lõpust *-antem* nii substantiivides kui 1. pöördkonna oleviku kesksõnades, kust see hiljem romaani keelte perioodil kandus kõikide pöördkondade oleviku kesksõnadesse. Selles ühtib Nyrop suuris joonis Meyer-Lübkega.⁶⁶ Ka G. Körting⁶⁷ kaldub mõnema *ant*-lõpuliste oleviku kesksõnade analoogia mõju substantiividele, välja arvatud rahvanimetused, nagu allemand, normand jne. Viimaste puhul soovitab ta suuremat reserveeritust.

Ajaloo andmeil astus Prantsusmaa romaniseerunud rahvastik juba 9. sajandi algul kokkupuutesse skandinaavia meriviikingitega, kui viimased üritasid sissetunge nende maale.⁶⁸ Seepärast oleks loomulik oletada ka mingi nimetuse olemasolu ründajate tähistamiseks kohaliku romaani rahvastiku keeles, mille rahvaladina kuju võinuks olla kas nort(h)mannus, nor(d)mannus või

⁶⁴ Kr. Nyrop, Grammaire historique, II, § 271.

⁶⁵ Vt. Kr. Nyrop, Grammaire historique, I, § 395, 2°; III, § 173, § 174 § 177, 2°.

⁶⁶ W. Meyer-Lübke, Historische Grammatik der französischen Sprache. I Teil. Heidelberg 1914. § 252 (lk. 185).

⁶⁷ Gustav Körting, Der Formenbau des französischen Nomens. Paderborn 1898. Lk. 69.

⁶⁸ Ernest Lavisse, Histoire de la France. Paris 1903. T. II, 3, lk. 374 jj. — Johannes C. H. R. Steenstrup, Normannerne. Kjöbenhavn 1876. I, lk. 11.

midagi taolist.⁶⁹ Nimelt tähistatakse Karolingide ajastu ladina-keelsetes dokumentides normanni hertsogeid sageli kui Comites Normannorum, duces et marchiones Normannorum jne.⁷⁰

Ka itaalia normanno ja hispaania normano (adj. normano, normana), juhul kui nad on rahvasõnad ja mitte uusmoodustised hilisemast ladina keelest, näivad kinnitavat sellise oletuse paikapidavust.⁷¹

Kui 9. sajandi prantsuse keeles oli tõepoolest olemas nimetus normanz norman jne.⁷² (kuigi *t*-ta kujud pole säilinud), siis esitatagu järgnevas mõningaid kõhklevaid mõtteid grammatikute muidu nii kindla veende kohta rühma *-nn+s* häälikuseaduslikust arengust.

Tavaliselt väidetakse, et rühm *-nn+s* andis vana-prantsuse keeles *-nts* (kirjas *-nz*) seetõttu, et häälikufüsioloogilistel põhjustel arenes nn. siirdehäälik *t*.⁷³ Paraadnäitena tuuakse sõna annus (mitmuse akus. annos), mis üle vahevormi *anns olevat andnud vana-prantsuse keeles ants (kirjas anz)⁷⁴. Ometi esineb kõnesoleva sõna puhul kõrvalekaldumisi, mis ei tule kasuks erandituse reeglile. On nimelt juhtumeid, et käsitledava sõna puhul esineb vana-prantsuse keeles rööbiti ka siirdehäälikuta vorme. Nii leidub 12. sajandi algusest pärinevas anglonormanni psalmidetõlkes mitmuse obliikvakäändeid kujul ans (Canticum Habacuc 2 ja 3)⁷⁵. See asjaolu sunnib loobuma eeldamast rühma *-nn+s* eriseisundlikku arengut ning paigutama tema ühte sõnadesga, kus esineb rühm konsonant *+n+s*. Nimetatud rühmas esineb rööbiti vorme siirdehäälikuga *t* ja ilma, näit. vana pr. corz ja cors (<rahvalad. *cornu-s), jorz ja jors (<rahvalad. *dūrnu-s) jne.⁷⁶ Tekib küsimus, kuidas seletada selliste paralleelvormide olemasolu? Schwan-Behrensi järgi võib nasaal rühmas *rn's* ka kaduda, mistõttu nominatiivvorm jurs on täiesti hääliku-

⁶⁹ Haakon Shetelig, Det norske Folks Liv og Historie fra Oldtiden til omkring 1000 e. Kr. Oslo 1930. Lk. 180, 181. — Joh. Steenstrup, Normannerne, I, Kap. 3 (lk. 23—48), Kap. 4 (lk. 49—67) ja Kap. 10 (lk. 214—217). — Didrik Arup Seip, Norsk språkhistorie til omkring 1370. Oslo 1931. Lk. 42.

⁷⁰ E. Lavissee, Histoire de la France. T. II 3, lk. 402.

⁷¹ Gustav Gröber, Grundriss der romanischen Philologie. B. I, lk. 509 pealkirjaga «Die Normannen». — E. Lavissee, Histoire de la France. II 3, lk. 381. — R. Wace, Le roman de Rou. I, v. 462—740. — Benoit, Chronique des Ducs de Normandie. I, v. 1289—1885.

⁷² Kr. Nyrop, Gr. Hist. II, § 271.

⁷³ Kr. Nyrop, Gr. hist. I, § 336, 2° (la nasale mouillée devant une consonne).

⁷⁴ H. Rheinfelder, Altfranzösische Grammatik. I. Teil. München 1937. Lk. 263. — Schwan-Behrens, Grammatik des Altfranzösischen. Leipzig 1925. § 103, c. b.

⁷⁵ Karl Bartsch, Chrestomathie de l'ancien français. Leipzig 1884. Lk. 54.

⁷⁶ H. Rheinfelder, Altfranz. Grammatik. Lk. 276. — Leo Jordan, Altfranzösisches Elementarbuch. Bielefeld u. Leipzig 1923. Lk. 176.

seaduslik.⁷⁷ Ka Rheinfelder näib pidavat mõlemaid võimalusi häälikuseaduslikeks.⁷⁸

Ent hoopiski loogilisem oleks eeldada siirdehäälikuga kujudes tugevat analoogiamõjutust just tolle suure sõnaderühma eskujul, milles arengu väljel ladina keelest vanaprantsuse keelde sattus *t(d)*-häälik kontakti sõnalõpulise *s*-ga ning andis häälikuseaduslikult afrikaadi *-ts* (kirjas *-z*).⁷⁹

Ettehaaravalt tähendatagu, et kui teatud tõenäolisusega võib eeldada normannide nimetuse olemasolu 9. sajandi vanaprantsuse keeles, siis ei saa juttugi olla nende poolt hiljem anastatava maa-ala nimetamisest anastajate järgi enne aastat 911. Toorkordses rahvaladina keeles pidanuks provintsi nimetus esinema kujul *Normannia ja sõltuvalt sõnarõhu asetusest andma vanaprantsuse keeles kas *Normannie või Normaigne, *Normaine, *Normagne, nagu rahvaladina Alamannia andis Alemaigne (Alemaine, Allemagne). Sellenimeline provints moodustati alles Saint-Clair-sur-Epte'i sobinguga aastal 911 ning läänistati normannide pealikule Rollole.

Järgnevas käsitletakse üksikasjaliselt sõna «mann» kõikides «viikingite ajastu» skandinaavia murderühmades kui hilisemate skandinaavia erikeelte eelkäijais.⁸⁰

Muinaspõhja keeles areneb rühmast *nn+r > dr*. Paralleelkujud ühendiga *nnr* on analoogilised uusmoodustised.⁸¹ Sama areng esineb ka vana-rootsi keeles. Seevastu pole kõnesolev areng toimunud vana- ehk ruunitaani keeles, kus juba ühistaani keeleperioodil ilmus *nn* ja *r* vahele siirdehäälik *d*.⁸² Seda muidu reeglipäraselt arengut katkestavad kohati analoogilised ümbermoodustamised, mis on eriti kaugeleküündivad Lääne-Taani keelealal. Nii esinevad taani ruunikeeles *d*-siirdehäälikut omavad reeglipärased kujud (mis on kahtlemata vanad ja algupärased) kõrvu hilisemast ajast pärinevate *d*-siirdehäälikut mitteomavate

⁷⁷ Schwan-Behrens, Gram. des Altfranz. § 189.

⁷⁸ H. Rheinfelder, Altfranz. Grammatik. Lk. 276.

⁷⁹ Ernst Gamillscheg, Etymol. Wörterbuch der franz. Sprache. Heidelberg 1928. Lk. 28, veerg 2: allemand. — G. Körting, Der Formenbau des franz. Nomens. Paderborn 1898. Lk. 69 (romanz < roman(i)ce). — A. Dauzat, Dict. étymol. de la langue française. Paris 1938. Vt. «allemand». — F. Godesfroy, Dict. de l'ancienne langue française (Complément). Vt. «aleman» ja «normand». — Schwan-Behrens, Gr. des Altfranzösischen. § 5, 2.

⁸⁰ Johs. Brøndum-Nielsen, Gammeldansk Grammatik i sproghistorisk Fremstilling. I—III. København 1928—35. Vt. I, § 1. — Adolf Noreen, Altschwedische Grammatik. Halle 1904. § 1. — Adolf Noreen, Altsländische und altnorwegische Grammatik. Halle 1923. § 3. — Didrik Arup Seip, Norsk språkhistorie til omkring 1370. Oslo 1931. Lk. 38.

⁸¹ A. Noreen, Altsländ. und altnorw. Gramm. § 261. — Ragnvald Iversen, Norrón Grammatik. Oslo 1928. § 44, 5. — D. A. Seip, Norsk språkhistorie til omkring 1370. Lk. 68.

⁸² Festschrift til Finnur Jónsson. 25 Mai 1928. København 1928. Lk. 352, 353.

vormidega. Niisiis esinevad ainsuse nimetavas rööbiti mann ja mandr, akusatiiv mann; viimase eeskujul ka nimetav mann, arvatavasti assimilatsioonitõttu.

Siirdehäälikut *d* omavaid vorme on ainsuse nimetav sturi: matr = stýri-mandr 'tüürimees, laevajuht' (Hedebykivi aastaist 955—96; I₂, lk. 112);⁸³ mitmuse (nimetav) akusatiiv lanmitr = lan(d)maendr 'maarahvas, maainimised' (Lundagård-kivi 11. saj. algusest (1000—1025); III, lk. 131—139).⁸⁴ Samuti on siirdehäälik *d* reeglipärane käskkirjade keeles, kuivõrd teda pole asendanud analoogiavormid.

On täiesti tõenäoline, et *nnr* on arhaismina kogu aeg piiratud ulatuses esinenud tavalisemate *d*-siirdehäälikuga kujude kõrval.⁸⁵

Et taastada normannide nimetuse algkjuju tervikuna nende keeles kannakinnitamise ajal Põhja-Prantsusmaal, selleks käsitletagu lühidalt nimetuse esimest koostisosa tookordses ruunitaani keeles. Selles esineb näiteks: nurviak = Norweg (Jaellinge-kivi aastast 980; I₂, lk. 28); afnur = hafnorr (Saeddinge-kivi ajavahe-
mikust 950—80; III lk. 426; XXX); nur = norr (Strö-kivi I, umbes aastast 1000; III, lk. 110).⁸⁶ Tsiteeritud allikate järgi pidi sõna häälduma kas nur või norr. Nimetust tervikuna aga võiks taastada ainsuses kujul *nur (norr-) mandr, mitmuses kujul *nur (norr-) maendr.

Rolf ja tema kaasmaalased asusid elama Põhja-Prantsusmaa romaniseeritud rahva hulka. Sellest peale algab ka ruunitaani laensõnade vahetu vool vana-prantsuse keelde. Ajaloolaste tead-
detel nimetati kogu maa-ala tema uute asukate järgi.⁸⁷ Loogi-

⁸³ Ludv. F. A. Wimmer, De danske Runemindesmaerker. I—IV. København. 1893—1908.

Võrdle samuti sutrsuia = Sundrsuia (Sydsveer), Saeddinge — kivi aastaist 950—980 (Wimmer III, lk. 415—429); sutr = m. — põhja sudr (Syd), vt. A. Walde, Vergl. Wb. der indog. Sprachen II, lk. 446—447, ja H. S. Falk — Alf Torp, Norwegisch-dänisches etymol. Wb., lk. 1224—1225: Syd. Häälikuühendit *nd* reprodutseeritakse ruunikirjas *t* või *nt* abil, vt. Wimmer, I, lk. LIX ja LX (§ 19) ning lk. LXIV ja LXV (§ 30, 2). Edasisi näiteid: Kuþmutr (II, lk. 152—157), Kuþmut (III, lk. 348), Kuþmt (IV, 320), Kuþmuntr (I 1, lk. CLV; II, lk. 30), Kuþmunt (III, lk. 296), KuþmutaR (II, lk. 261) = Godmundr või Guðmundr; GuðmundaR; lat: hirpiR = landhirðiR (mõisavalitseja) (II, lk. 137); a kutlati — a Gotlandi (III, lk. 122) jne. jne.

⁸⁴ Johs. Brøndum-Nielsen, Gammeld. Gram. II, § 350. III, § 480, 5. 6.

⁸⁵ Wimmer, IV₂, lk. III ja XII (sõnade kogu). Sama nähe võis esineda ka muinaspõhja keeles, vt. D. A. Seip, Norsk språkhistorie til omkring 1370. Lk. 66 ja 119. — Brøndum-Nielsen, Gammeldansk Grammatik, II § 352: Siirdehäälik *d* ilmub eelkirjanduslikul perioodil seetõttu, et ühendid *lls* ja *nns* arenesid ühendeiks *l(l)ts* ja *n(n)ts*, mida tavaliselt kirjutatakse kujul *lz*, *nz*. Vt. veel samas III, § 420, 1; I, § 93.

Ruunikirjade vanuse kohta vt. Wimmer, I, lk. CLXXVIII—CLXXXV (kap. 11).

⁸⁶ Ludv. Wimmer, De danske Runemindesmaerker. — Johs. Brøndum-Nielsen, Gammeldansk Grammatik, II, § 263.

liselt tähendaks see: nimetusega, mida viimased ise kasutasid endi kohta. Sufiks *-ie* esines juba sellistes vanades nimekujudes, nagu Neustr-*ie* (umbes 384—911), Austras-*ie* (511—843),⁸⁸ Toxandr-*ie*. Nii tekkis ka kohanimetus Normand-*ie* (või Normend-*ie*; an ja en on sama hääliku erinevad kirjutusviisid).⁸⁹ Siirdehäälik *d* aga viitab tema ruunitaani lähtekujule. Muudel juhtudel pidanuks ta esinema kujul *Normannie või *Normaigne (võrdle ingl Germany, vana-pr. Germanie [vt. Benoit, Chronique, I, v. 275] < lad. Germania). Võrdluseks esitatagu inglise Normandy (13. sajandi algusest peale ka Normandy(e)).⁹⁰ hisp. Normandia, port. Normandia, it. Normandia, uusprov. Nourmandio, mis kõik pärinevad prantsuse keelest ja viitavad seal *d*-lise vormi ainumaksvusele, mitte aga ladinakeelsele lähtevormile Normannia, mida Mistral näikse eeldavat.⁹¹ Seda viimast ei leidu üheski romaani keeles.

Ka teistes seda tüüpi nimedes on *d* etümoloogiline. Näiteid: Picardie (< alamfrangi piekaard, picaert, pickaert 'een piekeling')⁹² esineb mõnedes vana-prants. sangarilauludes, nagu «Enfances Vivien», «Girart de Roussillon» (Rohlf's) 12. ja 13. sajandil. R. Wace teoses «Le Roman de Rou», v. 265—325, kus kirjeldatakse normannide retki kaasaegsesse Pikardiasse, kõnesolev nimetus ei esine.

Lombardie < it. Lombardia (< germ. langobardi, 6. saj.). Vana-prantsuse keeles esinevad: lumbart (12. saj.), lombart (13. saj.).⁹³ Nimetus esineb 12. sajandil nii R. Wace'i teoses «Le Roman de Rou» kujul Lumbardie (värsid 89, 7141, 7147, 8133 jne.) kui Benoit teoses «Chronique des Ducs de Normandie» kujul Lumbardie (I, v. 1291), Lombardie (II, v. 26216 ja III, v. 35135 jne.).

⁸⁷ E. Lavisse, Histoire de la France, II₃, lk. 402. — Dictionnaire de géographie ancienne et moderne. Paris 1870. Veerg 939.

⁸⁸ On niisiis vanem kui Dauzat näikse arvavat. Vt. tema «Les noms de lieux», lk. 130.

⁸⁹ Frédéric Godefroy, Dict. de l'ancienne langue française. Paris 1888. Vt. «normandus, normandus». — 'Chanson de Roland' par Bédier. Värs 2324. — Wace, Le Roman de Rou, värsid 114, 119, 380, 1148, 2074, 2265, 8783, 15250 jne. jne. — Benoit, Chronique, I v. 997 jne.; men (Normandie) I, v. 11309; (Normondie) III, lk. 367, märkus 1; (Normundie) III, lk. 558, märkus 4.

⁹⁰ Sir Ferumbras (MS about 1380) ed. by Sidney J. Herrtage. London 1879. Värsid 5280, 5643 jt.

⁹¹ Frédéric Mistral, Lou tresor dóu felibrige ou dict. provençal-français. Aix-en-Provence. Vt. Nourmandio. — Dict. de géographie ancienne et moderne a l'usage du libraire et de l'amateur de livres. Paris 1870. Vt. Normannia, Nortmannia, veerg 939.

⁹² G. J. Boekenoogen en J. H. van Lessen, Woordenboek der nederlandsche Taal. 's-Gravenhage- Leiden 1931. Vt. Piekenier. Andere benamingen zijn piekaard en piekeling. — J. Verdam, Middelnederlandsch Handwoordenboek. 's Gravenhage 1908—11.

⁹³ E. Littré, Dict. de la langue française. 1885. Lk. 338—339.

Ajaloolaste teateil said lombardlased Prantsusmaal alles 12. sajandil üldisemalt tuntuks.⁹⁴

Arvestades mõlema viimati käsitletud nimetuse hilist ilmumist vana-prantsuse keelde, langeb iseenesest ära nendepoolne analoogiamõjustus nimetusele Normandie.

Ka vanemad ning kaasaegsed skandinaavia keeled tunnevad viimase puhul ainult *d*-list kaju (sõna on laen prantsuse keelest).⁹⁵

Mõned keeleteadlased suhtuvad kahtlusega kõnesoleva nimetuse tulenemise võimalusse ruunitaani nimetava kujust ja mitte harilikust tüvest (prof. Kr. Sandfeld-Jensen). Ent nad unustavad seejuures tõsiasja, et normannide asumise ajal Põhja-Prantsusmaale oli selle sõna algne tüvekaju läbinud üksikutes skandinaavia keeltes juba tunduvaid muutusi.⁹⁶ Kuna vana-prantsuse keeles kehtis tollal veel kahe kaasuse süsteem (casus rectus = nomin.; casus obliquus = akusatiiv), siis on täiesti loogiline eeldada paljude teiste ruunitaani nominatiivist lähtunud kohanimede kõrval ka kõnesoleva nimekaju tulenemist nimetavalisest vormist.⁹⁷

Samuti problemaatiline on väita nimetuse Normandie teket mingist eelnormanni-aegsest vana-prantsuse nimetavast (alias

⁹⁴ A. Scheler, Dict. d'étymologie française. Vt. lombard. — La grande encyclopédie. Vt. lombards. — Verner Dahlerup, Ordbog over det danske Sprog. København 1933. Veerud 1365, 1366.

⁹⁵ Vana-islandi Norðmandi, uus-isl. Normandie. rootsi Normandie, taani Normandi, norra Normandi.

⁹⁶ Vrdl. A. Walde, Vergl. Wb. der indog. Spr. II, lk. 266. — Falk-Torp, Norw.-dän. etymol. Wb., lk. 699.

⁹⁷ Auguste Longnon, Les noms de lieu de la France. Leur origine, leur signification, leurs transformations. Paris 1922—23. Kap. 2 LV. Lk. 279—300: bekk (mpõhj.), budh (mpõhj. búð), bu (mp. bú), dal (mp. dalr), gard (mp. garðr), grunn (mp. grunn, grunnr), holm (mp. holmi, holmr), hus (mp. hús), klif (mp. klif, kleif), lundr (mp.), mar (mp. mara), thorp (mp. þorp), thveit (mp. þveit, þveiti), toft (mp. toft, tuft, topt, tupt), vik (mp. vík) jne. viitavad selgesti lähtekeele nimetavale (muidugi ilma r-lõputa) ja mitte algele ajaloolisele tüvekajule. Vt. ka selliseid juhte, kus skandinaavia element moodustab liitkohanimetuse esimese koostisosa (lk. 290—300). Ülalesitatud näiteid muinaspõhja kohanimedena vt. Joh. Fritzner, Ordbog over det gamle norske Sprog. — Albert Dauzat, Les noms de lieux, lk. 146—148. Bekk- (taani baek 'oja'): Bolbec; -budh- > -boeuf, -beuf (viibimiskoht, peatuskoht): Bolbeuf; dal (taani dal 'org'): Dieppedalle; -flodh- > -fleur (taani vand, flod 'vesi, jõgi'): Barfleur; -lund- (taani lund 'salu, metsatukk, hiis'): Jaquelon; -mar- (taani mare 'viirastus'): Bellemare; thorp (parv, hulk, kari, sülem; õu, talund): le Torp(t), le Tourp, Clitourps; -thveit (mp. þveit, þveiti): le Thuit, Vautuit; -toft- (taani toft 'talü lähedal asuv põld', tomt 'tühi väljak'): Ivetot, Martot jne.

Vrdl. taani kohanimede moodustamist: Joh. Steenstrup, De danske Stednavne. København 1918. Lk. 18 jj. (3. Kohanimede ehitus ja koostamine). — Joh. Steenstrup, Indledende Studier over de ældste danske Stednavnes Bygning. København 1909. Lk. 259—294. — Les noms de personnes scandinaves en Normandie de 911 à 1066 par Jean Adigard des Gautries. Lund 1954. Lihtnimedes esineb enamasti nominatiiv.

mitmuse akusatiivist) normanz (< *nort(h)mannus, -os) = norman + t + s. Selle juurde kuuluvad ainsuse akusatiivi ja mitmuse nominatiivi vormid pidanuksid olema normān, normān, mis aga vanemates vana-prantsuse keelemälestistes kunagi ei esine. Kehtivaks vormiks on alati ja kõikjal normant.

10. sajandil Põhja-Prantsusmaale asunud normannid romaniseerusid väga kiiresti. Järgneval, 11. sajandil olid nad juba mineetanud oma keele ja rahvuse. Ainult Bayeux's kõneldi taani keelt veel ka 12. sajandil. Kui aga normannide hertsog Guillaume le Bâtard (ingl. keeles: William the Conqueror) aastal 1066 vallutas Inglismaa, lõi ta endaga kaasa mitte enam taani keele, vaid romaani idioomi nn. normanni-prantsuse murde näol. See kõik aina kinnitab oletust skandinaavia laenude vahetust ja kiirest kohandumisest vastomandatud keele grammatika reeglitele. Nii andis ruunitaani lähtevorm *nur(norr-)mand(r)+s tookordses vana-prantsuse keeles ainsuse nimetavas normanz ning lähtevorm *nur(norr-)mand(r) ainsuse akusatiivis normant, s. o. kooskõlas tookordse vana-prantsuse keele kahe käände süsteemiga. Samuti sugeneb vana-prantsuse keele grammatika reeglitele vastavalt mitmuse nimetavas normant < ruunitaani lähtevormist *nur(norr-)mand(r) [pro norment < *nur(norr-)maend(r)] ning mitmuse akusatiivis normanz < ruunitaani lähtevormist *nur(norr-)mand(r)s [pro normenz < *nur(norr-)maend(r)+s]. Keele arengus tuntud süsteemitungist ajendatuna asendus mitmuses ruunitaani e-vokaal a-vokaaliga.

Ometi ei esine 12. sajandist pärinevas «Rolandi laulu» Oxfordi käsikirjas kõnesolevas rahvanimetuses kusagil z-lõpulisi vorme. Areng z (s. o. ts) > s on kaheldav, kuna see ei esine muudel juhtudel (z püsib sõnas anz jt.). On tõenäoline, et kõnesoleva rahvanimetuse puhul asendati lääne-germaani (anglo-saksi)⁹⁸ ning norra⁹⁹ keelele võõrad kujud kohalike man-lõpuliste vormidega. Et aga z-lõpulised vormid tõepoolest siirdusid Inglismaale koos normanni anastajatega, selle kohta leidub piisavalt tõendeid anglonormanni kirjanduses.¹⁰⁰

Seevastu esinevad mandril juba varakult z- ning t-lõpulised vormid.¹⁰¹ Näiteina esitatagu: R. Wace, «Le Roman de Rou» (12. sajand) — ainsuse nimet. Normant (värsid 4415, 9136, 9152 jne.). Benoit, «Chronique des Ducs de Normandie» I (v. 9425) [le Normant], värsid 10170, 12435 jne.), II (v. 15972,

⁹⁸ John R. Clark Hall, A Concise Anglo-Saxon Dictionary. Cambridge 1931. — Joseph Bosworth, An Anglo-Saxon Dictionary. Oxford 1898. Vt. «Norðmann», «Norþ-mann».

⁹⁹ D. A. Seip, Norsk Språkhistorie. Lk. 42.

¹⁰⁰ Vt. Johan Vissing, Anglo-Norman Language and Literature. London 1923. F. E. Lk. 9: Miracles of Mary of Egypt; 22 Legend: Li reis amat mult ses Normanz.

¹⁰¹ Juhtumisi ka anglonormanni keeles, nagu näiteks Benoit, Chronique des Ducs de Normandie.

16971 jne.). «Chanson de Richard I d'Angleterre», lk. 237 (v. 19).¹⁰² Ainsuse nimet. Normanz esineb Wace'l (värsid 2130, 12935), Benoit'l (I, v. 7566, 7675; II, v. 29502, 29527 jne.; III, v. 33591). Ainsuse oblikvavorm Normant esineb Wace'l (v. 14032), Benoit'l (II, v. 16789, 29533; III, v. 34254, 36504); samuti teoses «Li coronemenz Loois» (käsikiri C, v. 1544, 1563, 1573).¹⁰³ Mitmuse nimet. Normant esineb Wace'l (v. 6321, 8650, 12150 jne.), Benoit'l (I, v. 664, 669, 8375, 10406 jne. (Norman, I v. 11800); II, v. 15319, 16302, 17037 jne.; III, v. 32296, 34774 jne.). Teoses «Li coronemenz Loois» (v. 198; XIII). Normanz esineb Wace'l (v. 95, 96, 134, 749 jne.), Benoit'l (I, v. 12452, 13605, 14360 jne.; II, v. 15387, 18544, 19100 jne.; III v. 33581, 33647, 34621 jne. Mitmuse oblikvavorm Normant leidub Wace'l (v. 10118, 12239), Benoit'l (II, v. 16342; III, v. 35180). Normanz leidub Wace'l (v. 114, 1227, 1577 jne.), Benoit'l (I, v. 1901, 5025, 8928 jne., II, v. 16465, 17095, 17246, jne.; III, v. 32201, 33299, 34480 jne.; lisaks esineb men Normans, I, v. 14618 ja Normantz, III, v. 38561). Ka poeemis Erec (v. 6646 jne. jne.). Samuti esinevad «Chanson de Roland» mitmesugustes töötlustes mandril (esmajoones käsikirjas C; varem Vs) *t*-lised vormid, näit. dans Ricart (Richer) le Normant (3022) V⁷C; mitmuse nimetavad li Normant (3555) V⁷C, Normanz (3406 jj.) CV⁷.¹⁰⁴

Lisaks eelpool esitatuile võib leida sēdalaadi näiteid küllalt ka teistest allikatest.

Esitatud näidetes ilmneb kahekaasussüsteemi mōranemist, mis seisneb casus rectus'e funktsioonide pidevas siirdumises obliikvavormidele.

Normandia võimsuse varstine tõus, eriti aga see tohutusuur osatāhtsus, mida omasid Normandia hertsogid Prantsusmaa sise- ja välispoliitikas, ajendasid igati ka temaga seostuvate nimetuste levikut nende algsel taanipārasel kujul. Vōrreldagu siinjuures hispaania normando ja normano «normann', hisp. ja port. omadussōna normando, -da, uus-prov. nourmand, lourmand, -ando jne., millised omavad silmnāhtavat seost ruunitaani lāhtevormist -mandr sugenenud *d*-liste sõnakujudega.

Rōõbiti laenamisega mitmesse romaani keelde on kõnesolev rahvanimetus mōnevōrra analoogiliselt mōjustanud selliseid rahvanimetusi, mis lõppesid silbiga *-an*, lisades viimasele lõppu analoogilise *-t*, näiteks persant, aufricant, parisant jne., samuti

¹⁰² Tsitaadid raamatust K. Bartsch, Chrestomathie de l'ancien français. Leipzig 1884.

¹⁰³ Le couronnement de Louis, Chanson de geste — par E. Langlois. Paris 1888.

¹⁰⁴ E. Stengel, Das altfranz. Rolandslied (Kritische Ausgabe). B. I. Leipzig 1900. 'La chanson de Roland, poēme de Theroulde', publ. par Fr. Genin.

alemant, mis veel 12. (13.) sajandil esineb kujul aleman, fem. *-ane*.¹⁰⁵ Selliselt leidub nimetus juba Chrestiiens de Troyes'il (vt. Cligés, värsid 2965, 3557, 3634 jne.). Samuti «Chanson de Roland», v. 3124 (käsikiri CV77).¹⁰⁶ Benoit, Chronique II, v. 18731 esineb mitmuse nimetav alemanz, mis on moodustatud analoogiliselt vormile normanz.

Ent ka sõna normant ise pole jäänud seisma oma esialgse kuju juurde. Juba ammu vankuma löönud kahekaasusüsteem likvideerus täielikult 13. sajandi lõpuks¹⁰⁷ obliikvavormide üldistamisega nii ainsuses kui mitmuses. Samal ajal kadus ka konsonandijärgne *-t* sõna lõpus (vokaalijärgne *-t* rõhuta silbi lõpus oli juba 11. sajandil kadunud).¹⁰⁸ Sõnalõpulise *-t* kadumise järel hääldusest on igati mõisteta, miks kirjapildis hakati vorme normanz~normant kujundama kohanimetuse Normandie järgi, kuna erineva kirjutusviisi vajadus polnud enam läbipaistev. Sel viisil sugenes ainsuses normand ja mitmuses normands. Kuid analoogia mõjus veelgi kaugemale: eeskuju järgi normant → normand moodustati ainsuses alemant → allemand,¹⁰⁹ mitmuses allemands (kohanimetus Alemaigne, praegu Allemagne). Sõnas flamenc¹¹⁰ asendati kogu sufiks *-enc* sufiksiga *-and*, mistõttu sugenes vormi flandrin kõrvale täiesti uus kuju flamand.

Märkus : Eustache Deschamps (14. sajandi teine pool ja 15. sajandi esimene veerand) tarvitab ainsuses normant (VI, 74), alemant (V, 272), flamant (III, 41), mitmuses normans (II, 330; III, 70, 101 jne.), alemans (VIII, 175; V, 269), flamens (IV, 330;

¹⁰⁵ A. Dauzat, Dict. de la langue française. Paris 1938. — E. Littré, Dict. de la langue française. Lk. 110. — Ernst Gamillscheg, Etymol. Wb. der franz. Sprache. Heidelberg 1928.

¹⁰⁶ E. Stengel, Das altfranz. Rolandslied (Kritische Ausgabe). Vt. ka A. Longnon, Les noms de lieu de la France. Paris 1922. Lk. 261. Nr. 1114, 1115.

¹⁰⁷ F. Brunot — Ch. Bruneau, Précis de gramm. hist. de la langue française. Paris 1933. Lk. 271 (§ 437). — H. Riefelder, Altfranz. Grammatik. Lk. 302. Märkus.

¹⁰⁸ H. Riefelder, Altfranz. Grammatik. Lk. 301.

¹⁰⁹ G. Bloch — W. v. Wartburg, Dict. étymologique de la langue française. Paris 1932. Vt. «allemand».

Vrdl. «Dict. de la langue française par E. Littré», lk. 110 (allemand): «... Le d qui se trouve dans mand provient de la forme danoise mand (homme) pour mann...» Littré arvamus ei pea paika. Kaasaegne taani «mand» on akusatiivi mann jätkaja ning *nd* tähistab palataliseeritud *n*-häälikut (mis sõnas esines varem ja veelgi esineb jüüti murdes. Kaasaegne «mand» omab niisiis puhtortograafilist *d*-d.

Paikapidamatu on ka Wendelin Förateri arvamus tema töös «Kristian von Troyes Wb. zu seinen sämtlichen Werken» (Halle a. S., 1914): alemant (alammann+u, nn > nd) (12 jh.) deutsch C 39600.

¹¹⁰ E. Gamillscheg, Etymol. Wb. der franz. Sprache. Heidelberg 1928.

I, 95, 135 jne.), picars (VII, 352) ja picards (IV, 330).¹¹¹ Esitatu kujutab endast kahekaasussüsteemi likvideerumisprotsessi hilist järellainetust.

Rahvanimetust võidakse aga kasutada ka omaduste tähistamiseks, mis antud rahva juures on eriti silmatorkavad. Nii hakati tähistama sõnaga normand peale rahvusliku kuuluvuse veel osavat, kärmast, nõtket ja taiplikku, aga ka nutikat, kavalat, salakavalat, rebaslikku, õelat, kelmi ja riukalist inimest (pr. keeles homme adroit, rusé, madré jne.).¹¹² Samuti omab sõna flamand (või flandrin) peale otsese rahvanimetuse veel tähendust «sale, pikakasuline nooruk.» Sõnaga picard tähistatakse peale rahvusliku kuuluvuse ka ausat, avameelset, veidi ägedaloomulist noorukit ning sõnaga lombard — liigkasuvõtjat (vana-prantsuse keeles lombart, lumbart 'prêteur à intérêts, usurier; adj. rapace, avide, dur').¹¹³

Arvestades öeldut, on tõenäoline eeldada sufiksi *-and* siirdumist praegu käsitletud sõnadest ka teistesse sõnadesse, mis samuti tähistavad mõnd omadust. Näiteks gourmand 'ablas, täitmatu, ülinäljane, ahne, himukas, maias; aga ka maiustaja, maiasmokk', mis tekkis alles 14. sajandil algupärase gourmet kõrvale.¹¹⁴

Lisaks on võimalik teha veelgi laiemaid üldistusi ja eeldada, et ka mitmesugused kutsenimetused, nagu marchand (vana-prantsuse marcheant), brigand (< it. brigante) jne. on saanud oma kaasaegse sufiksi eelkäsitlud sõnade otsesel mõjutusel.¹¹⁵

О ПРОИСХОЖДЕНИИ И РАЗВИТИИ НАЗВАНИЯ БЫВШЕЙ ФРАНЦУЗСКОЙ ПРОВИНЦИИ «НОРМАНДИЯ» И ЕЕ ЖИТЕЛЕЙ

П. П. Нурмекунд

Резюме

Уже несколько веков существует постоянный интерес к вопросу о происхождении названия норманнов и об их первоначальной родине. Автор настоящей статьи склонен считать, что в данном случае мы имеем дело с собственно скандинавским названием, под которым скандинавцы были известны своим южным и западным соседям как чрезвычайно воинствующие мореходцы.

¹¹¹ «Le couronnement de Louis» (Coronement Loois, rédigé dans sa forme actuelle par un français dans les premières années du XII-e siècle, au plus tard vers 1130; — E. Langlois' järgi) sisaldab ains. nimet. li alemans (v. 2458, 2470) ja l'alemant (v. 2435, 2453). Käsikirjas C (aastal 1295) esineb mitmuse nimetav Normans (v. 1684). Sõnastikus seevastu kasutab ta vormi Normands.

¹¹² Dictionnaire de l'academie française.

¹¹³ Fr. Godefroy, Dict. de l'ancienne langue française. Vt. «lombart» all.

¹¹⁴ E. Gamillscheg, Etymol. Wb. der franz. Sprache. — A. Dauzat, Dict. étymol. de la langue française.

¹¹⁵ Vt. K. Nyrop, Grammaire historique de la langue française. III, § 174.

Как известно, в Северной Франции одна из бывших провинций носит это историческое название, современная звуковая форма которого причинила исследователям немало хлопот. И до сих пор не достигнуто единства взглядов.

На основе обильного историко-источниковедческого материала и языковых фактов автор настоящей статьи полагает, что в этом можно усмотреть руническо-датскую форму слова «Манн» (человек, мужчина). Общескандинавская звуковая группа nnR развилась, как известно, через промежуточную форму nnðR (т. е. со вставкой переходного звука ð) в nnðg в руническо-датском языке в отличие от других скандинавских языков, где появилось ðg. Таким образом, mannR дает mannðg и maðg. К этой руническо-датской форме на французской почве был присоединен старофранцузский суффикс -ie (из греко-латинского -ia), который известен нам из топонимических названий. Дальнейший подробный языковой анализ доказывает, что после исчезновения во французском языке двухпадежной системы, исходившее из того же слова название жителей normant — normanz было преобразовано под влиянием названия страны в normand — normands. От этого вновь возникшего слова в качестве словообразовательного суффикса позже было отделено -mand(s) и присоединено к другим словам. Таким путем возникли формы вроде allemand, flamand, gourmand и т. д., которые не могли бы быть иначе объяснены.

ÜBER DIE HERKUNFT UND ENTWICKLUNG DES NAMENS DER EHEMALIGEN FRANZÖSISCHEN PROVINZ «NORMANDIE» UND DEREN EINWOHNER.

P. Nurmekund

Zusammenfassung.

Schon seit Jahrhunderten zeigt sich ein anhaltendes Interesse für die Frage nach der Herkunft des Namens der Normannen und nach ihrem eigenen Heimatsort. Der Verfasser der vorliegenden Abhandlung ist geneigt anzunehmen, dass es sich gegebenenfalls um eine einheimisch-nordische Benennung handelt, unter welcher die Skandinavier hauptsächlich ihren südlichen und westlichen Nachbarn als berüchtigte Seefahrer bekannt wären.

In Nordfrankreich trägt bekanntlich eine ehemalige Provinz diesen historischen Namen, dessen gegenwärtige lautliche Form den Forschern viel Kopferbrechen verursacht hat. Und man ist bis heute zu keiner einheitlichen Auffassung gelangt. Auf Grund reichlichen historischen Quellenmaterials und sprachlicher Tatsachen ist der Verfasser der Ansicht, darin die runendänische d-haltige Form des Wortes für «Mann» erblicken zu dürfen. Die gemeinnordische Lautgruppe nnR entwickelte sich bekanntlich über eine Zwischenform nnðR (d. h. mit einem ð-Einschub) in Runendänischen zu nnð gegenüber anderen nordische Sprachen, wo ðr erscheint (also mannR ergibt manndr und maðr). Daran trat das Suffix der Ortsnamenbildung altfranz. -ie (aus griech. -lat. ía). Weiterhin bahnt eine eingehende sprachliche Analyse den Weg für die Annahme, dass nach dem Abklingen des Zweikasussystems im Französischen die aus dem umsprochenen Worte herstammende Volksbezeichnung normant — normanz in der Endung nach der Landesbenennung zu normand — normands umgemodelt wurde. Von dem neuentstandenen Worte wurde späterhin als Bildungssuffix -mand(s) losgelöst und an andere Worte gehängt. Dadurch entstanden Formen wie allemand, flamand, gourmand usw., die anders nicht zu erklären wären.

METAFOONIA ESINEMISEST JA TÄHISTAMISVIISIDEST RUSSOWI KROONIKAS

L. Otsmaa

Saksa keele kateeder

Germaani keelte vokalisti iseloomustab rida kombinatoorseid muutusi. Need muutused ilmnevad erineva intensiivsusega kas üksikuis või kõigis germaani keeltes. Üheks selliseks kombinatoorseks muutuseks on kõigis germaani keeltes esinev metafoonia (umlaut).

Metafooniaks nimetatakse tugevamini rõhutatud silbis asetseva vokaali osalist assimileerumist järgsilbi vokaaliga. Saksa keelele on omane *i*-metafoonia (*i*-umlaut), assimilatsiooninähtus, kus järgsilbis asetsev *i(j)* kutsub esile pearõhulises silbis asetseva vokaali palatalisatsiooni. *i*-metafoonia puhul *a*, *o*, *u* artikulatsioon läheneb järgneva *i(j)* artikulatsioonile: *a* kõrgeneb keskkõrgeks vokaaliks *e*, tagavokaalid *o* ja *u* muutuvad *ö*-ks ja *ü*-ks, s. o. asendatakse sama kõrgusega eesvokaalidega, kusjuures nad säilitavad tagavokaalidele omase labialisatsiooni. Seega on siin tegemist vokaalide osalise regressiivse assimilatsiooniga, kuna assimilatsioon läheb vaid *e*, *ö*, *ü*-ni, mitte *i*-ni ja suund on tagasi — sõna lõpust sõna alguse poole.

Metafooniad tunnevad kõik germaani keeled. Germaani keelte arengu vanimal perioodil kujutas umlaut endast kõigile germaani keeltele ühist sisemist seadust, mis tekkis ja arenes sõltumatult igas üksikus keeles. Metafooniad ei tundnud vaid Wulfila-aegne gooti keel ja vanimad skandinaavia ruunikirjad (4. saj.), kuid hilisemad keelelised mälestusmärgid osutavad umlaudi olemasolule juba ka läänegootide juures (7. saj.), samuti vanaislandi keeles¹.

Arenenud kõigis germaani keeltes eri aegadel ja üksteisest sõltumatult, on metafoonial igas keeles oma spetsiifilised iseärasused ja erinev levikufaar. Näiteks vanaülemsaksa keeles, mis kõige kauem pani vastu metafoonia sissetungile (ca 8. saj.

¹ В. М. Жирмунский, История немецкого языка. Издание четвертое, переработанное и дополненное, Москва 1956, lk. 158.

lõpuni), haarab lõpuks nn. «primaarne» metafoonia vaid lühikese *a*, vrd. vüs. *gäst* «Gast» — *gësti* «Gäste», kuid *korb* «Korb» — *korbi* «Körbe», *würf* «Wurf» — *würfi* «Würfe», kusjuures ka siin mõjub takistavalt rida konsonantühendeid; näit. *ht*, *hs*, *rw*, vrd. vüs. *lämb* «Lamm» — *lëmbir* «Lämmer», kuid *mäht* «Macht» — *mähti* «Mächte», *wähsit* «wächst», *gärwen* (germ. **garwjan*) «gerben». Peale selle puudub metafoonia ka pika *i* ja ülejäärgmises silbis asetseva lühikese *i* ees, näit. *smali* (tuletus sõnast *smal* «schmal»), *magadi* (pl. sõnast *magad* «Magd») ². Vanainglise keeles seevastu esineb *i*-metafoonia kõigi tagavokaalide juures, kusjuures metafooniat takistavaid konsonantühendeid ei ole, vrd. vi. *nemnan*; < **namnian* (vrd. *nama* «Name»), *fyllan* < **fullian* (vrd. *full* «voll»), *efstan* < **ofstian* (vrd. *ofst* «Eifer») ³.

Alamsaksa keeles arenes metafoonia üldjoontes sarnaselt ülemsaksa keelega. Vanasaksi tekstides tähistatakse aga metafooniat mitte üksnes lühikese *a*, vaid üksikjuhtudel ka pika *a* puhul: vrd. vs. *gäst* «Gast» — mitm. *gësti*, *färan* «fahren» — *fërid* «fährt», *äld* — komp. *ëldiro* «älter», *gidëdi* «täte», *gëfi* «gäbe» (tavaliselt: *gidädin* «täten», *gäbi* «gäbe», *märi* «berühmt») ⁴. Tüvevokaali palataliseerumist järgneva *i* (*j*) mõjul takistavad konsonantühendid *hl*, *hn*, *ht*, *hs*, mõnikord ka *rw*, *rd*: vrd. vs. *mahlian* «sprechen», *trahni* «Tränen», *mahtig* «mächtig», *nahtigala* «Nachtigall», *fardi* ~ *fërdi* (ains. daat. sõnast *fard* «Fahrt»), *awardian* ~ *awërdian* «verderben», *garwian* ~ *gerwian* «bereiten».

Metafoonia puudub ka sõnades, kus *i* (*j*) asetseb, arvestades tüvevokaalist, kolmandas silbis, vrd. vs. *magadi* «Maid», *dragari* «Träger», *karkari* «Kerker», *agastria* «Elster» jne. Sageli puudub metafoonia analoogia tõttu antud sõna metafooniata vormide järgi, vrd. vs. *handi* pro *hendi* «Hände», *gastion* pro *gestion* «Gästen», *habbiad* pro *hebbiad* «sie haben», *fällid* pro *fëllid* «fällt», *kraftig* pro *krëftig* «kräftig», *mannisko* pro *mënnisko* «Mensch» jne. ⁵

Võib öelda, et kuigi vanasaksi periood oma redutseerimata järgsilpide vokalismiga (*i* või *j* olemasoluga järgsilbis) pani foneetilise aluse metafoonia tekkimisele, on metafoonia esinemissfäär vanasaksi perioodil siiski veel väga piiratud, kuna see haarab põhiliselt vaid lühikese *a*, kusjuures ka siin esineb terve rida erandeid.

² W. Braune, Althochdeutsche Grammatik, Halle a. S. 1911, lk. 18; V. M. Schirmunski, Deutsche Mundartkunde. Vergleichende Laut- und Formenlehre der deutschen Mundarten, Berlin 1962, lk. 195—196.

³ Б. А. Ильиш, История английского языка, Ленинград—Москва 1938, lk. 23 jj.

⁴ V. M. Schirmunski, Deutsche Mundartkunde, lk. 196.

⁵ F. Holthausen, Altsächsisches Elementarbuch, Heidelberg 1921, lk. 31.

Keskalamsaksa perioodil, millal metafoonia tekkimise põhjus vokaali *i* (*j*) rõhuta järgsipides asendus *e*-ga, säilis metafoonia nii traditsiooni kui ka selle tõttu, et ta oli aja jooksul omandanud grammatilise funktsiooni, s. o. oli muutunud nende grammatiliste kategooriate tunnuseks, milles ta esines. Lühikese *a* metafooniale lisandus sel perioodil metafoonia ka pika *a* (nn. «sekundaarne» metafoonia) ja kõigi teiste tagavokaalide juures. Metafoonia levis eelkõige seal, kus varem oli lõppudes esinenud *i* (*j*), vrd. kas. *sēlig*, vs. *sālig* «selig»; kas. *körbe*, vs. *korbi* «Körbe»; kas. *lösen*, vs. *lösian* «lösen»; kas. *küssen*, vs. *küssian* «küssen»; kas. *rümen*, vs. *rūmian* «räumen». Kuivõrd sõnades nagu *lösen*, *küssen*, *rümen* oli sõnalõpuline *i* keskalamsaksa perioodil juba redutseerunud ja ei võinud metafooniast esile kutsuda, tuleb oletada, et ka antud juhtudel oli metafoonia juba vanasaksi perioodil olemas, kuigi teda kirjas veel ei tähistatud⁶. Kuid ka keskalamsaksa tekstides oli metafoonia tähistamine väga ebajärjekindel. Ainult *a* metafooniast tähistati keskalamsaksa nagu vanasaksi tekstideski võrdlemisi järjekindlalt *e* abil. Teisiti oli aga lugu *o* ja *u* puhul. Siin oli metafoonia tähistamise viis keskalamsaksa perioodil äärmiselt mitmekesine. *u* metafooniast tähistasid näit. märgid: *y*, *iu*, *ui*, *uⁱ*, *u^o*, *u^e*, metafooniast *o* juures: *ø*, *œ*, *oe*, *ó*, *ō*, *ö* *č*, *δ⁷*, kusjuures enamik märke olid mitmetähenduslikud, mis omakorda veelgi raskendas otsustamist, millisel juhul oli tegemist metafoonia tähistamisega, millal muude diakriitiliste märkidega. Tavaliselt (eriti keskalamsaksa kirjanduse õitseajal kuni 15. sajandini) jäeti aga *o* ja *u* metafoonia hoopiski tähistamata. See kõik viis mitmed 19. sajandi saksa keeleteadlased (näiteks J. Grimm, A. Lübben)⁸ arvamisele, et keskalamsaksa perioodil *o* ja *u* juures metafoonia üldse veel ei esinenud. Metafoonia olemasolu uusalamsaksa dialektides seletati ülemsaksa mõjuga reformatsioonijärgsel perioodil, millal Põhja-Saksamaal hakkas koos protestantlusega levima ka ülemsaksa keel ja kirjandus.

Need väited lükati ümber teiste germanistide poolt (K. Schröder, J. Franck, F. Holthausen, A. Lasch jt.)⁹, kes tõendasid veenvate argumentide varal metafoonia olemasolu ka *o* ja *u* juures keskalamsaksa perioodil, näidates, et metafoonia tähistamata jätmine või ebajärjekindel tähistamine arvukais keskalamsaksa tekstides ei tõenda metafoonia puudumist vastaval perioodil.

⁶ A. Heusler, Zur Lautform des Alemannischen.-Germania. Neue Reihe. 34 (1889), lk. 115. V. M. Schirmunski, Deutsche Mundartkunde, lk. 196—197.

⁷ A. Lasch, Mittelniederdeutsche Grammatik, Halle a.S. 1914, lk. 41—46.

⁸ A. Lasch, Mittelniederdeutsche Grammatik, lk. 39.

⁹ Sealsamas, lk. 39—42; vrd. ka F. Holthausen, Die Soester Mundart, Norden und Leipzig, 1886, lk. 13.

dil, vaid näitab ainult toleaege ortograafia puudulikkust. Seega pidi metafoonia alamsaksa nagu ülemsaksa keeleski toimima pideva protsessina. Järelikult — kui vanasaksi sõnas on järgsilbis *i* (*j*), mis eeldab metafoonia tekkimist, uusalamsaksa sõnas aga esineb metafoonia, siis pole kahtlust, et ka keskalamsaksa perioodil oli vastavas sõnas metafoonia olemas, kuigi seda pole kirjas alati tähistatud.

Kuid metafoonia ei levinud keskalamsaksa perioodil mitte ainult häälikuajalooliselt põhjendatud juhtudel. Mitmesuguste grammatiliste kategooriate tunnuseks hakkas metafoonia nüüd analoogia põhjal levima ka väljaspool oma esialgseid foneetilisi piire. Näiteks tungis metafoonia mitmuse tunnuseks *i*-tüvede mitmusest ka nende tüvede mitmusesse, mille lõppudes pole kunagi esinenud metafooniast põhjustavat *i*-d, vrd. kas. sg. *hof* — pl. *höve* (vs. *hobos*) nagu kas. sg. *gast* — pl. *geste* (vs. *gesti*).

Teiselt poolt võis aga ajalooliselt põhjendatud metafoonia kaduda, kui ta sattus vastuollu oma uue, grammatilise funktsiooniga. Näiteks kõrvaldati keskalamsaksa perioodil metafoonia naissugu *i*-tüvede ainsuse genitiivist ja daativist, kus ta esineb takistas ainsuse ja mitmuse vormide eraldamist, vrd. vs. ains. nom., ak. *fard* «Fahrt», ains. gen. daat. *ferdi*; kas. kõigis ainsuse käänetes metafooniata vorm: *vart* «Fahrt», mitmuses metafooniaga vormid: *verde*, *verden*.

Küsimuse metafoonia esinemise või puudumise kohta keskalamsaksa sõnades ja vormides teeb veelgi keerulisemaks puhtanaloomiline metafoonia, mis ei olnud põhjendatud ei foneetiliselt ega grammatiliselt. Näiteks tekkis keskalamsaksas analoomiliselt lühisilbiliste *i*-tüvedega (vrd. sg. *bröke* «Bruch», *vlöge* «Flug», *vlöte* «Strömung» jne.) metafoonia ka lühisilbiliste *u*-tüvede hulka kuuluva sõna *sonē* «Sohn» ainsuses, mistõttu siin ainsuse ja mitmuse kategooriad langesid kokku (vrd. sg. *sōne* — pl. *sōne*)¹⁰. Selline puhtanaloomiline metafoonia levis keskalamsaksa perioodil, eriti verbivormides. Nii näiteks hakkas metafoonia tugevate verbide konjunktiiv preteeritumi vormidest tungima ka indikatiivi preteeritumi, kuigi see tõi kaasa konjunktiiv ja indikatiivi preteeritumi vormide kokkulangemise¹¹. Reas uusalamsaksa dialektides on analoomiline metafoonia verbivormides veelgi enam levinud, olles tunginud ka nõrkade verbide indikatiivi preteeritumi (vrd. ind. pret. verbist *legen* — ains. *lachte*, *lächtest*, *lachte*, mitm. *lächten*)¹². Analoomiliselt tugevate verbide 2., 3. pöördele, kus metafoonia on etümoloogiliselt põhjendatud, on mõnedes uusalamsaksa dialektides metafoonia tunginud ka nõrkade verbide preesensi ainsuse 2., 3. pöördesse, kuigi tal

¹⁰ A. Lasch, *Mittelniederdeutsche Grammatik*, lk. 196.

¹¹ Sealsamas, lk. 228.

¹² H. Grimme, *Plattdeutsche Mundarten*, Berlin und Leipzig 1922, lk. 104.

ei ole siin mingit grammatilist funktsiooni, kuna vastavad pöörded on juba küllaldaselt diferentseeritud pöördelõppudega, vrd. *köfst, köft* — 2., 3. pööre nõrgast verbist *koupm* «kaufen»¹³.

Näeme, et metafoonia kujutab endast alamsaksa keeles vägagi keerulist ja mitmepalgelist nähtust. Kuigi tänapäeval ei kahtle enam keegi umlaudi olemasolus keskalamsaksa perioodil, ei saa seda metafoonia puuduliku tähistamise tõttu siiski igal konkreetsel juhul kindlasti jaatada või eitada. Pealegi oli metafoonia levik teatud lõppude ja sufiksitate ees, samuti ta levik analoogia tõttu eri dialektides erinev¹⁴, mistõttu võib vaid vastavate üksikuurimuste najal kindlaks teha, milline oli metafoonia levikufäär teatud piirkonnas. Kuivõrd metafoonia oli levinud 16. sajandi Tallinna alamsaksas näitab mõningal määral Russovi kroonika, mis on üks vähestest balti alamsaksa mälestusmärkidest, kus metafoonia on tähistatud. Teiste keskalamsaksa (ka balti alamsaksa) trükiste hulgas paistab Russowi kroonika silma nii metafoonia märkimise ühtlase süsteemi kui ka metafoonia võrdlemisi järjekindla tähistamise poolest.

Alljärgnevas kirjuteses käsitletakse kõigepealt metafoonia tähistamise viise Russowi kroonikas ja püütakse välja selgitada metafoonia märkide häälikulist väärtust. Artikli teises osas analüüsitakse nii etümoloogiliselt põhjendatud kui ka analoogiale tugineva metafoonia esinemist või puudumist Russowi keeletarvites.

Kroonikas esinevate vormide keskalamsaksa vasted on võetud sõnaraamatust K. Schiller, A. Lübben. *Mittelniederdeutsches Wörterbuch*, Bremen 1875—1881. Keskalamsaksa vormide analüüsimiseks vajalikud vanasaksi, vanaülemsaksa, vanainglise ja gooti keele vasted on esitatud järgmistest sõnaraamatutest: Fr. Kluge, *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*, Berlin u. Leipzig 1921, E. H. Sehrt, *Vollständiges Wörterbuch zum Helland und zur altsächsischen Genesis*, Göttingen 1925 ja J. G. Gallée. *Vorstudien zu einem altniederdeutschen Wörterbuch*, Leiden 1903.

Nii sõnaraamatutest kui ka teistest teostest võetud vanasaksi uusalamsaksa jne. vastete ortograafilist süsteemi ei ole muudetud.

e

Vastavalt keskalamsaksa trükitavale tähistatakse Russowi kroonikas nii primaarset (= kinnine e) kui ka sekundaarset (= lahtine ä)¹⁵ metafooniat märgiga e: vrd. 1) *Beke* «Bach»,

¹³ Sealsamas, lk. 99.

¹⁴ A. Lasch, *Mittelniederdeutsche Grammatik*, lk. 45.

¹⁵ N. M. Schirmunski, *Deutsche Mundartkunde*, lk. 197, 198; A. Lasch, *Mittelniederdeutsche Grammatik*, lk. 39.

lk. 64-b, vs. *beki*, *Geste* «Gäste», lk. 64, vs. *gesti*, *hende* «Hände», lk. 69, vs. *hendi*; 2) *mechtich* «mächtig», lk. 9-b, vs. *mahtig*, *de gemelten* «die erwähnten», lk. 40, vrd. vs. *mahlian* «sprechen».

Häälduslik erinevus primaarse ja sekundaarse metafoonia vahel ilmneb veel mõningal määral keskalamsaksa vanemais tekstides, kus sekundaarse metafoonia puhul kirjutatakse *a*, tähistades sellega tõenäoliselt väga lahtist *ä*-d, näit.: kas. *trane* (vs. *trahni* «Tränen»), *vormalen* (vs. *mahlian* «sprechen»), *machtig* ~ *mechtich* (vs. *mahtig*), *drachtich* ~ *drechtich* «trächtig») jne.¹⁶

Russowi kroonika (nagu üldse hilisema keskalamsaksa tekstide) ortograafia ei võimalda *a* vanemat ja nooremat metafoonilist vastet häälikuliselt eristada. See erinevus peegeldub aga selgesti mõningais kaasaegseis alamsaksa murretes, eriti vestfaali murrakutes, kus primaarsele metafooniale vastab kinnine *e*, sekundaarsele metafooniale aga lahtine *e* (kirjas *ε*, *ä*, *a*)¹⁷.

Balti alamsaksa käsitletud häälduslikku erinevust arvatavasti siiski ei esinenud. Igatahes osutavad eesti keelde tulnud alamsaksa laened sellele, et igasugust metafoonia läbi kujunenud *ë* (*ē*)-d pidi balti-alamsaksas hääldatama väga lahtise *e*-na [ɛ], kuna seda eesti keeles on tavaliselt edasi antud *ä* (*ää*)-ga, vrd. *e*. (vanas kirjakeeles ja murretes) *rääskop* < kas. *rekenchop*¹⁸, vrd. ka vs. *rekkian* < *rakjan* «aufzählen, zusammenzählen, ordnen» ja *raka* «Rechenschaft, Sache, Rede», *e. äädikas* < kas. *etik*, goot. *akeit*, lad. *acētum*.

e *ä*

Russow teeb aga katsed tähistada keskalamsaksa *a* metafoonia kolmandat häälduslikku varianti. Nimelt kasutab Russow sõnades, kus *a* on tekkinud keskalamsaksa *o*-st rõhulises lahtises silbis¹⁹ metafoonia tähistamiseks märki *ä*²⁰. Järjekindlalt koh-

¹⁶ N. M. Schirmunski, Deutsche Mundartkunde, lk. 197; Chr. Sarauw, Niederdeutsche Forschungen I, Vergleichende Lautlehre der niederdeutschen Mundarten im Stammlande, — Det Kgl. Danske Videnskabernes Selskab. Historisk-filologiske Meddelelser V, 1, København 1921, lk. 264; A. Lasch, Mittelniederdeutsche Grammatik, lk. 48.

¹⁷ Chr. Sarauw, Niederdeutsche Forschungen I, lk. 265.

¹⁸ P. Ariste, Saksa laensõnad Heinrich Stahli eesti keeles, lk. 115; P. Ariste, Georg Mülleri saksa laensõnad, Tartu 1940, lk. 51.

¹⁹ A. Lasch, Mittelniederdeutsche Grammatik, lk. 64 jj.

²⁰ Põhjasaksa trükistes hakati märki *ä* suuremal määral kasutama alles 16. sajandi 80.—90. aastail, kusjuures *ä*-ga tähistati *a* metafooniat põhiliselt vaid etümoloogiliselt ilmselt kokkukuuluvais sõnades, harvem sekundaarse metafoonia läbi tekkinud lahtist *ä*-d. Vrd. V. Moser, Frühneuhochdeutsche Grammatik I, B. Lautlehre. 1. Hälfte. 1929, lk. 28, 119, 121—122.

tame Russowi ortograafias pilti (vs. *o* (*u*) \rangle) kas. *o* \rangle *a* \rangle *â*, vrd. *hoff* «Hof», lk. 3-b, *in synem Haue* lk. 42-b, pl. *hâue* lk. V, *in den Hâuen* lk. 123-b; *Schlot* «Schloß» lk. 49, *dem Schlate*, lk. 74-b, pl. *Schlâte* lk. III, X, 82, *Schlâter* lk. XI; *toch* «Zug», lk. 22, *im afftage* «im Abzuge», lk. 77, daat. pl. *tâgen*, lk. 158; *groff* «groß, gewaltig», lk. 125-b (R. 1584), *grauen* «großen» 183-b, sup. dat. *grâueste*, lk. II. Sama päritoluga on *â* veel terves reas sõnades, näit.: *âuel* «übel» lk. 46-b, 107, 116, vrd. kas. *ovel*, vs. *ubil*; *âpentlikem* «öffentlichem» lk. 47-b, vrd. kas. *opekeliken* adv. «öffentlich», vrd. ka R. *apen* «offen» lk. 2; *geâpent* «geöffnet» lk. 101-b, vrd. kas. *openen* «öffnen», vs. *opanon*, *oponon*, ags. *openian*; *auerdrâtich* «überdrüssig» lk. 58-b, vrd. kas. *overdrotich*; *frâmlick* «nützlich» lk. 114, vrd. kas. *vromelik*, vs. *fruma*, *froma* «Vorteil, Nutzen», vrd. ka R. *frame* «fromme» lk. I, 76; *hâpeninge* «Hoffnung» lk. 77, 185-b, 186, vrd. kas. *hopeninge*, *hopene*, *hapene* «Hoffnung», vrd. ka R. *vorhapeden* «hofften» lk. 5-b, 13; *in de kâken* «in die Küche», lk. 187-b, vrd. kas. *kokene*, *koke*, vüs. *kuchina*, vrd. ka uas. Holst. *kaken* «kochen», Mlb. *kaokn* «kochen»; *dâgede* «Tugenden» lk. II, vrd. kas. *doget*, *dogent*, vüs. *dugid*; *schâte* «Schuß», lk. 184, vrd. kas. *schote*, vrd. ka R. *erschaten* «erschossen» lk. 184; *spâren* «spüren», lk. II, vrd. kas. *sporen*, vs. **spurian*, vrd. ka kas. *spor* «Spur», *up dem spare*; *Vâgede* «Vögte», lk. V, vrd. kas. *voget*, *vaget* «Vogt», vrd. ka R. *Vaget* «Vogt», lk. V.

Et antud sõnades *â* pidi tähistama metafooniati, aga mitte pikka *a*-d (nagu näiteks sõnades *dâdt* lk. 52-b, *râdtsam* lk. 53-b, *mâl* lk. 64) näitavad 1) *â*-ga paralleelvormid Russowi kroonikas, näit.: *hâue* lk. 3, *Schlôte* lk. 16, 2, 8, 9-b, 10, *tâge* lk. 22, *grâuesten* lk. 190, *âuel* lk. 85, *dâgede* lk. II, IX, *undâgede* lk. IV, *schôte*, lk. 182-b, 190, *spâren* lk. 139, 188-b, 202-b, *Kyckindekâken*, lk. 192-b (vrd. ka e. köök), *Vâgede* lk. 2-b; 2) metafooniga vormid paljudes uusalamsaksa murretes, näit.:

Gött. *hâwe* «Höfe», Br. Wb. *Hâve*, Altm. *Hâow*; Gött. *slötere*, *slöte* «Schlösser», Br. Wb. *Slate*, *Slâte*, *Slöte*, Mklb. *Slör*, *Slötter*; Gött. *tâge* «Züge», Br. Wb. *Tâge*, Altm. *Tâog*; Gött. *âwel* «übel», Wald. *üâwel*, Br. Wb. *oewel*, Altm. *ââwel*; Wald. komp. *grâvêr*, Holst. sup. *grâuvosten* «größten», Altm. komp. *grâwôr*, Mklb. sup. *grâwvst*; Wald. *dâgent* «Tauglichkeit, Tugend», Br. Wb. *Dâgt*, Holst. *Dogt*, Altm. *Dâogt*; Wald. *shât* «Schuß», Soest. *scyât*, Br. Wb. *Schôte*, Holst. *Schôte*; Gött. *spâren* «spüren», Wald. *spâren*, Br. Wb. *spâren*, Altm. *spâor'n*, Mklb. *spâren*;

Gött. *köke*, Wald, *küke*, *kyökə*, Br. Wb. *Köke*, Holst. *Köke*, Altm. *Käök*, Mklb. *Käk'*; Br. Wb. *Hapenung*, *Häpenung*, *Häpje* «Hoffnung», vrd. ka Holst. *höpen* «hoffen» ja 1602. a. Hamburgis fikseeritud *höpninge* «Hoffnung»²¹.

Eraldi käsitlemist vajavad sõnad *auer* «über, ober», lk. 2, 12, 14-b, 21-b, 35, 49 ~ *äuer*²², lk. IV, VIII, IX, XII, 107-b, 114, 115, 131, 135, 176-b ja *auerst* «aber», lk. 9, 15, 20, 25, 29, 36, 62, 64, 75, 78 ~ *äuerst*, lk. 113, 114, 130, 138, 143, 178, 184, 185-b ~ *duerst*, lk. 50, 51, 52-b, 56-b, 62, 65-b, kus ilmselt on tegemist mitme eri päritoluga sõna kokkulangemisega. Juba keskalamsaksa keele õitsenguperioodil olid langenud kokku kaks sõna kas. *aver* < *over* < vs. *ōbar* ja kas. *over* [ȫver] < vs. **ubiri*²³, millest tingituna tekkisid metafooniaga ja metafooniata paralleelvormid (Russowil *auer* ja *äuer*, uas. Gött *öwer* ja *öwer*). Russowi kroonikas on aga kahe eespool käsitletud sõnaga liitunud veel kolmas: *auerst* ~ *äuerst* ~ *duerst* «aber», vrd. kas. *aver*, *avers*, *averst*²⁴, vüs. *abur*, *avur*, vs. **avur*, got. *afar* «nachher». Tuleb arvata, et käsitletud sõna peeti Russowi ajal nagu veel palju hiljemgi²⁵ sõna *auer* ~ *äuer* «über» superlatiiviks, millega ta nii vormilt kui ka häälduselt langes kokku, vrd. *thor äuersten Mölen* «zur obersten Mühle», lk. 102-b. Sellega seletub ühtlasi ka Russowi kroonikas esinev *ö*-ga paralleelvorm *duerst* kui oletatav superlatiiv keskalamsaksa sõnast *over* «über» < vs. *ōbar* ~ **ubiri*. Siinkohal olgu mainitud, et «aber» ja «über» kokkulangemine on kaasajal iseloomulik peamiselt alamsaksa murdeala idapoolsematele murretele, samuti mitmele põhja-alamsaksi murdele, vrd. näit.: Mklb. *äwer*, *äwerst*, *äwersten* «aber», *äwer*

²¹ G. Schambach, Wörterbuch der niederdeutschen Mundart der Fürstenthümer Göttingen und Grubenhagen oder Göttingisch-Grubenhagensches Idiotikon, Hannover, 1858, lk. 85.

²² *a* ~ *ä* vahelduvad täiesti reeglipäratult ka kõigis liitsõnades, näit.: *darauer* «darüber», lk. 32 ~ *daräuer*, lk. 180, 180-b, *auergeuen* «übergeben», lk. 65 ~ *äuergeuen*, lk. 66-b, 76-b, *auerwinninge* «Überwindung», Sieg», lk. 17-b, 20 ~ *äuerwinninge*, lk. 50, 56-b, *uertagen* «überzogen», lk. 20 ~ *ävertoch* «Oberfall», lk. 55-b, *Auericheit* «Obrigkeit», lk. II, 42-b, 43, 43-b ~ *äuericheit*, lk. 36-b. *ä* esineb järjekindlalt superlatiivis, näit. *der äuersten Mölen* «der obersten Mühle», lk. 103-b, *eren äuersten* «ihren Obersten», lk. 29, *dem äuersten* «dem obersten| lk. 55, *Krygesäuersten* «Kriegsöbersten» lk. 104, 142-b ja kahes tuletises suffiksiga *-ig* ja *-inge*, vrd. *äuerige* «übrige» lk. 20, *äuerigen*, lk. 33-b, 56, 61, 74, *eräueringe* «Eroberung», lk. 50, 62.

²³ A. Lasch, Mittelniederdeutsche Grammatik, lk. 67.

²⁴ Vormi *averst* tekkimise kohta vt. A. Lasch, Mittelniederdeutsche Grammatik, lk. 160. Lühem kuju *aver* esineb Russowil vaid liitsõnas, vrd. *auermals* «abermals», lk. 12, 14-b, 30, 32-b, *auermels*, lk. 55-b.

²⁵ Näiteks 1959. a., vrd. J. Fr. Danneil, Wörterbuch der altmärkisch-plattdeutschen Mundart, Salzwedel 1859, lk. 8, 254.

(sup. *äwerste*) «über, gegenüber», Altm. *äower*, *äow'r*, *äowerst* «aber», «über», «herüber», Holst. *aver*, *averst*, *overst*, *arst* «aber, über», Br. Wb. *aver*, *averst* «aber», *over*, *oever* (sagedamini) *aver* «über». Vestfaali ja ostfaali murdeis on aga käsitletud sõnades erinev vokalism säilinud, vrd. Soest *ova* «aber', *ovva* «über», Wald. *äwer*, *äwerst* «aber», *ü^öwer* «über». Gött. *äwer*, *äwerst* «aber», *öwer*, *öwer* «über».

Mis puutub *ä* häälikulisse väärtusesse, siis heidab viis, kuidas teda kasutatakse kroonikas ka sellele küsimusele mõningat valgust. Paistab silma, et *ä* vaheldub sageli metafoonia märgiga *ö*, mitte kordagi aga märgiga *e*, millega kroonikas tähistatakse nii primaarset kui ka sekundaarset metafooniat, näit.: *Beke* «Bach», lk. 64-b < vs. *beki*, *mechtich* «mächtig», lk. 9-b < vs. *mahtig*. Seetõttu tuleb oletada, et *ä* < *a* < *o* < vs. *o(u)* erines kvalitatiivselt tugevasti primaarse või sekundaarse metafoonia läbi tekkinud kinnisemast või lahtisemast *e*-häälikust. Sellele erinevusele osutavad ka kaasaegsed alamsaksa murded. Keskalamaksa *ā* (< kas. *ō* < vs. *o(u)*) vasteks on enamikus uusalamaksa murretes lahtine pikk *o*, mida vanemas kirjanduses tähistatakse märgiga *ao* (*oa*, *a*)²⁶, näit. Altm. *aop'n* «offen», *Aow'n* «Ofen», uuemal ajal aga enamasti märgiga *ā*, harvemini *ō*, vrd. O. *bāgn* «Bogen», *hāvə* «Hofe» (daat. sg.), *fāgl* «Vogel» (vs. *fugul*), *vānn* «wohnen» (vs. *wunon*). Antud hääliku (juba keskalamaksa perioodist pärinev) traditsiooniline tähistamine *a*-ga (as. *ā*) on ilmselt tingitud sellest, et pikk *ā* (< *ō* < *o* (*u*)) on kvalitatiivselt veelgi lahtisem häälik, kui lühike lahtine *o*, näit. O. *kop* «Kopf», kas. *kop*. Uusalamaksa murdesõnastikes kirjeldatakse ülalkäsitletud häälikut seetõttu kui kaksikvokaali (Doppelvokal), mis «hõljub *a* ja *o* vahel»²⁷, või teisiti sõnastatult — kui pika *a* ja pika *o* vahepealset häälikut (Mittellaut zwischen langem *a* und langem *o*), milles mõlemal on võrdne osa. Uusalamaksa *ā* metafooniliseks vasteks on seepärast reas uusalamaksa murretes *ā̄*, s. o. lahtine labialiseeritud *ā̄*,²⁹ mis alamsaksa hääldusega harjunud kõrvale kuulduv pika *ā* ja pika *ō* vahepealse häälikuna³⁰, vrd. näit.: Altm. *kaok'n* «kochen -- *Käök* «Küche»,

²⁶ J. Fr. Danneil, Wörterbuch der altmärkisch-plattdeutschen Mundart, lk. VIII.

²⁷ J. Fr. Danneil, Wörterbuch der altmärkisch-plattdeutschen Mundart, lk. VIII.

²⁸ K. Bauer, Waldeckisches Wörterbuch nebst Dialektproben, Hrg. von H. Collitz, Norden und Leipzig, 1902, lk. 25.

²⁹ V. M. Schirmunski, Deutsche Mundartkunde, lk. 254, mrk. 4.

³⁰ K. Bauer, Waldeckisches Wörterbuch lk. 25, vrd. ka J. Fr. Danneil, Wörterbuch der altmärkisch-plattdeutschen Mundart, lk. VIII; G. Schambach, Wörterbuch der niederdeutschen Mundart der Fürstenthümer Göttingen und Grubenhagen, lk. XII.

Spaor «Spur» — *späör'n* «spüren», Prgn. *fāgl* «Vogel» — *fā̄gl* «Vögel», O. *fā̄gl* — *fā̄gl*, *hāvə* «Hofe» — *hāvə* «Höfe». Seega tuleb arvata, et ka keskalamsaksa *ā* (< *ō* < *o(u)*) ei olnud puhas *a*, mis metafoneerudes oleks andnud *e*, vaid teda hääldati mingi *a* ja lahtise *o* vahepealse häälikuna, mis metafoneerudes andis vastavalt oma kvaliteedile *ā* ja *ō* vahepealse hääliku, s. o. lahtise kergelt labialiseeritud *ā̄*, mida Russow tähistab märgiga *ā*. Kuna *ā* häälikuline väärtus oli ilmselt võrdlemisi ebaselge, siis vaheldub *ā* Russowil tavaliselt *ō*-ga. Vrd. *Schlāte* lk. III ~ *Schlōte*, lk.16. Alamsaksa laen eesti keeles *köök* < kas. *koke*, *kokene* (vrd. ka R. *Kyck in de Kāken*, lk. 187-b) osutab igatahes sellele, et balti alamsaksas pidi *ā* hääldus lähema rohkem *ō*-le kui *ā*-le.

ō, ū

o ja *u* metafooniati tähistatakse Russowi kroonikas nii kinnises kui ka lahtises silbis keskalamsaksa trükistele tavaliste märkidega *ō* ja *ū*, näit.: *Bōrger* «Bürger», lk. XIII, *Dōpe* «Taufe», lk. XI, *bōβ* «böse», lk. 4, *kūnste*, lk. VI, *nūtte* «nützlich», lk. I, *Mūre* «Mauer», lk. 69. Võrreldes teiste 16. sajandi balti-alam-saksa ürikutega märgitakse Russowi kroonikas *o* ja *u* metafooniati võrdlemisi järjekindlalt.

ō ja *ū* häälikuliseks väärtuseks oli balti alamsaksas nagu mujalgi keskalamsaksa keelealal *ō* ja *ū*, vrd. e. *trōōstima* — R. *trōstede*, lk. 133, e. *krōōnima* (17. saj.) — R. *krōnen*, lk. 20-b, e. *kūūn* — R. *schūnen*, lk. 45-b, e. *kūūnima* (17. saj.)³¹ — R. *vorgūnnen*, lk. 98-b.

oe

Üksikjuhtudel näib *o* metafooniati tähistavat ka häälikumärgi järele kirjutatud *e*. Häälikuseaduslik on metafoonia näiteks sõna-des: *ermoerden* «ermorden», lk. 197 ~ *mōrden*, lk. 53-b; vrd. goot. *maurthrjan*, vūs. *murdrjan*, *murdjan*, kūs. *ermōrden*, uas. Gött. *mōrdern*, *mōdern*, Altm. *mōr'n*. Et aga uusalam-saksa murretes võib antud sõnas metafoonia ka puududa, vrd. Br. Wb. *moorden*, *afmoorden*, *vermoorden*, siis ei saa Russowi *ermoerden* puhul eitada ka metafooniata paralleelvormi esinemise võimalust, kusjuures *oe* tähistab *rd* ees pikenenud tüvevokaali *o-d*³².

Seevastu tähistab aga *oe* ilmselt metafooniati vormis *hoedt* «hütet», lk. 98 (prees. 3. i. ains.), vrd. vs. *hōdian*, kas. *hōden*³³,

³¹ P. Ariste, Georg Mülleri saksa laensõnad, lk. 8, 13.

³² A. Lasch, Mittelniederdeutsche Grammatik, lk. 51 jj.

³³ Sealsamas, lk. 269.

uas. D. *höⁿ*. Nimelt ei saa *e* sünkopeerumise tõttu tekkinud kahekordse konsonandiga vormis *hoedt* < kas. *hödet* ~ *hodet* *oe* tähistada pikka vokaali, kuna tekkinud geminaat *dt(t)* põhjustas juba keskajalamsaksa perioodil antud verbi (nagu rea teistegi jan-verbide) prees. 2., 3. i. ains. tüvevokaali lühenemise³⁴. Et *oe* vormis *hoedt* ei tähista pikka *o-d*, vaid metafooniati, osutavad ka kaasaegsed alamsaksa murded, kus *e* sünkopeerumine nõrkade verbide prees. 2., 3. i. ains. on laialt levinud, põhjustades tüvevokaali lühenemist, kusjuures metafoonia tavaliselt säilib³⁵, vrd. B. *hōe* «hüte» — *hös* «hütest», S. *hōtst* «hütest», *hōt* «hütet»³⁶, Altm. *hōd* «hütet», *hōtst* «hütest».

Suurema küsimärgi all seisab *oe* häälikuline väärtus sõnas *schnoer* «Schnur», lk. 121, kus metafoonia ei ole häälikuseaduslikult põhjendatud. Enamikus uusajalamsaksa murretes leiame see-tõttu antud sõnale vaid metafooniata vasteid, näit.: A *sna^{ur}*, B *sno^r*, D *sno^{ur}*, S *sno^{ur}*, Brm. Wb. *Snoor*, *Schnur*, Gött. *snōr*. Kohati esineb siiski ka metafooniaga paralleelvorme, näit. Holst. *Snoor*, *Snoer* (*oe* = *ö*), delabialiseerunult: *Sneer*. Et ka keskajalamsaksa keeles esines rida metafooniaga tüvesid ja vorme, mille metafoonia ei seletu häälikuseaduslikult, näit. kas. *sōne* (vs. *sunu*), *sünne* (vs. *sunna* ~ *sunno*)³⁷, siis pole võimatu metafoonia esinemine ka sõnas *schnoer* Russowil, vrd. Holst. *Snoer* (*oe* = *ö*), Kas. *snore* *ö*-line vaste *nōor* eesti keeles³⁸ näib osutavat igatahes lähtumisele balti alamsaksa metafoonilisest vormist **snōr(e)*, mis võis siin tekkida alamsaksa verbaaltüveliste liitsõnade (vrd. uas. Gött. *snōrstewel* «Schnürstiefel», Br., Wb. *Snōr-band* «Schnürriemen», *Snōrliefken* «Schnürbrust») ja verbi *snōren* «schnüren» (vrd. uas. B. *snō^rn*, Gött. *snōren*, Brm. Wb. *snōren*) eeskujul. Antud juhul võis mõju avaldada ka rootsi keel, vrd. rts. *snöre* «nōör». Kokkupuuted rootsi keelega olid tol ajal igatahes tihedad, kuna 15.—16. sajandil elas Tallinnas suurel arvul rootslasi, paljud alamsaksa kaupmehed aga elasid või peatusid pikemat aega rootsi linnades³⁹. Samuti võib sõnas *roef* «Raub», lk. 20 *oe* tähistada *ö-d*, kuna *e. rōöv* < kas. *rof*⁴⁰

³⁴ A. Lübben, Mittelniederdeutsche Grammatik, Nebst Chrestomatik und Glossar, Leipzig, 1882, lk. 81; Chr. Sarauw, Niederdeutsche Forschungen I, lk. 235.

³⁵ V. M. Schirmunski, Deutsche Mundartkunde, lk. 540.

³⁶ H. Grimme, Plattdeutsche Mundarten, lk. 100, 103.

³⁷ Chr. Sarauw, Niederdeutsche Forschungen I, lk. 283—284, 285.

³⁸ P. Ariste, Alamsaksa keel ja eesti keele uurimine. — Eesti Keel, nr. 4—5, 1933, lk. 131.

³⁹ V. Niitemaa, Der Binnenhandel in der Politik der livländischen Städte im Mittelalter — Suomalaisen Tiedeakatemia Toimituksia, Sarja B. Nide 76, 2, Helsinki, lk. 341; P. Johansen, Nordische Mission, Revals Gründung und die Schwedensiedlung in Estland — Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademiens Handlingar. Del 74, Stockholm 1951, lk. 25.

⁴⁰ P. Ariste, Saksa laensõnad 16. sajandi eesti kirjakeeles. — Eesti Keel, 1940, nr. 3—4, lk. 110.

näib osutavat lähtumist balti alamsaksa metafoonilisest vormist *rōf, mille aluseks võis olla mõni keskalamsaksa murrak. Russowi kroonikas esineb käsitletud sõna ka metafooniata kujul, vrd. *roff guds* «Raubgut», lk. 20. Arvestades balti sakslaste kirjut päritolu on sellise paralleelvormide esinemine balti-alamsaksa keeles täiesti ootuspärane. Neid leidub Russowi kroonikas teisigi, näit. *Erfflander* «Erbländer», lk. 93 ~ *Erfflander*, lk. 87, 88 (vrd. kas. *lender*, ka *lander*)⁴¹, *Möennick* «Mönch», lk. 14 ~ *Monnick*, lk. 5-b (vrd. kas. *mönik*⁴² ~ *monik*⁴³, uas. Gött. *mönek*, Br. Wb. *Monnik*, *Monnk*, *Munk*⁴⁴) *pröuen* «probieren, versuchen», lk. 83-b ~ *prouen*, lk. 94 (vrd. uas. Gött. *pröwen*, *prown*), *im Dörpe* «im Dorfe», lk. 171-b ~ *im Dorpe*, lk. 136 (vrd. kas. *dorp* ~ *dörp*⁴⁵, uas. A B *dʷarp* S *dōrp*, Gött. *dörp*). Käsitletud kõikuvus vokaaliesinduses peegeldub ka vanemas eesti keeles, kus rida alamsaksa laene osutavad metafooniaga ja metafooniata vokaalismi rööbiti, näit. *lood* ~ *lööd* «Kugel, Bleikugel, Lot, Senkblei, Uhrgewicht», *moor* ~ *möör* «Möhre, Pastinak», *proovima* ~ *pröövima* «versuchen, probieren, prüfen, examinieren, Probe anstellen», *vooder* «Futter, Unterfutter» ~ *ööder* «seeliku külge ömmeldud piha osa»⁴⁶.

Paralleelvormide kõrval, mis peegeldavad tegelikku hääldust, kohtame Russowi kroonikas küllaltki sageli lihtsalt ortograafilist ebajärjekindlust metafoonia tähistamisel. Esineb näiteks metafoonia tähistamata jätmise juhte sõnades, kus arvestades vana-saksi ja uusalamsaksa vorme, pole kahtlust metafoonia esinemises, näit. *ungeluckes* «Unglückes», lk. 90-b, tavaliselt metafooniaga, näit. *ungelücke*, lk. 90-b, *unglücke*, lk. 98, 193-b, *gelücke*, lk. IV, *gelücksame* «glücklich», lk. XIV, vrd. uas. Holst. *Glük*; *brugge* «Brücke», lk. 102, tavaliselt *brügge*, lk. 187, 198 jne., vrd. vs. *bruggia*, uas. A B *brüzze* D S *brüch*; *tho rugge* «zurück», lk. 78, tavaliselt *tho rügge*, lk. 185, 191, 201 jne., vrd. vs. *hruggi* «Rücken», uas. A B *rüzze* D S *rüch*.

Teiselpoolt esineb ka märkide *ö*, *ü*, *ä* kasutamist seal, kus metafoonia ei saa tulla arvesse, näit. *eren vōdt* «ihren Fuß», lk. 11-b, vrd. vs. *foi*, uas. A *faʷt*, B *föt* D *foʷt* S *Faʷt*; *dat Hūß* «das Haus», lk. 48-b, vrd. vs. *hus*, uas. A *heʷs* B D S *hūs*; *bāten*

⁴¹ Chr. Sarauw, Niederdeutsche Forschungen I, lk. 270.

⁴² Sealsamas, lk. 287.

⁴³ G. Schambach, Wörterbuch der niederdeutschen Mundart der Fürstenthümer Göttingen und Grubenhagen, lk. 138.

⁴⁴ *o* ~ *u* vaheldumise kohta nasaalide ees vt. A. Lasch, Mittelniederdeutsche Grammatik, lk. 104–105.

⁴⁵ Chr. Sarauw, Niederdeutsche Forschungen I, lk. 285.

⁴⁶ P. Ariste, Alamsaksa keel ja eesti keele uurimine, lk. 131; P. Ariste, Saksa laensõnad Heinrich Stahli eesti keeles. — Emakeele Seltsi Aastaraamat IX, 1963, Tallinn 1963, lk. 114.

«draußen», lk. 45-b, vrd. vs. *ūtan*, uas. A *be^utŋ* B *b^utŋ* D S *bu^un*; *dādt* «Tat', lk. 52-b, vrd. vs. *dād*, uas. Mkb. *Daht*, mit *Bischōppe* «mit Bischofe», lk. 21, vrd. vs. *biskop*, *des Klōsters* «des Klosters», lk. 45-b, vrd. vs. *kluster* «Verschluß», uas. Br. *Wb. Kloster*.

Peale vanasaksi ja uusalamaksa vormide aitavad sageli ka eesti keeles leiduvad alamsaksa laensõnad kindlaks teha metafoonia esinemist või puudumist vastavas balti-alamsaksa lähtekujus. Näiteks osutavad e. *müür* < kas. *mure*, *tükk* < kas. *stukke*, *pööning* < kas. *boning*, et *ū* ja *ō* sõnades *müre*, lk. 69, *stücke*, lk. 20-b, *Bōne* «Dachboden», lk. 181 tähistavad Russowil kahtlematult metafooniat, mitte aga vokaali pikkust. Sama kinnitavad ka uusalamaksa murded, vrd. näit. Holst *Müre*, *Stük*, *Bōn*. Rööpvormide *Schune* «Scheune», lk. 68-b ~ *schūnen*, lk. 45-b puhul ei jäta aga e. *küün* < kas. *schune*, vs. *scugina*, uas. D S *schūn*, Gött. *schūne* mingit kahtlust, et vormi *Schune* puhul on Russowi kroonikas ilmselt tegemist vaid metafoonia tähistamata jätmise juhuga, mitte hääldusliku paralleelvormiga. Seevastu näitab aga e. *tünn* < kas. *tunne*, et Russowi *Tunne* «Tonne», lk. 46-b (vrd. vs. *tunna*, uas. A *tunne*, S *tun*, Gött. *tunna*) kõrval pidi balti-alamsaksa keeles esinema või olema isegi ülekaalus (etümololoogiliselt põhjendamata) metafooniaga paralleelvorm **tunne*, mida kohtame ka üksikuis kaasaegseis alamsaksa murdeis, vrd. D *tün*, Holst *Tünne* ~ *Tunne*. Samuti osutab e. *röövima* < kas. *roven*, vrd. R. *roue* «raube», lk. 64-b, *rouet*, lk. 24-b, *gerouet*, lk. 22, *berouet*, lk. 20, et Eesti pinnal kõneldud alamsaksa keeles pidi olema kasutusel ka antud sõna metafooniaga kaju **röven*, mis võis lähtuda mõnest keskalamsaksa murdest. Näiteks Meklenburgi murdealal esineb veel tänapäevalgi metafooniaga vorm *räuwarn*, *röwarn* «rauben»⁴⁷. Tuginedes Russowi kroonika ortograafiaale, kus antud sõnas pole metafooniat korragi tähistatud ja Heinrich Stahli poolt juba 17. sajandi algul fikseeritud laenule eesti keeles vrd. *rohwin* < kas. *roven*⁴⁸, tuleb siiski arvata, et Tallinnas ja selle ümbruses kõneldud alamsaksa keeles antud sõnas metafooniat ei esinenud.

Mõnikord osutavad alamsaksa laensõnad eesti keeles ka sellele, et märke *ō* ja *ū* on kroonikas kasutatud ekslikult või et nad tähistavad pikka *o*-d ja *u*-d, vrd. näit. e. *piiskop*, < kas. *bischof*, R. mit *Bisschōppe*, lk. 21, *des Ertzbisschōppes*, lk. 23, e. *raatus* < kas. *rathus*, R. *dat Hûß*, lk. 48-b, e. *pruukima* < kas.

⁴⁷ Wörterbuch der Mecklenburgisch-Vorpommerschen Mundart, von Mi., Leipzig 1876, lk. 70.

⁴⁸ P. Ariste, Saksa laensõnad Heinrich Stahli eesti keeles, lk. 115.

bruken, vrd. R. *mißbrück* «Mißbrauch», e. *klooster* < kas. *kloster*, R. *des Klösters*, lk. 45-b.

Kokkuvõtteks võib öelda:

1. Võrreldes teiste 16. sajandi balti-alamsaksa keele ürikutega, näiteks Tallinna kantseleiraamatutega, kus metafooniati märgitakse vaid harvadel üksikjuhtudel, paistab Russowi kroonika silma metafoonia hoolika tähistamise poolest.

2. Metafoonia tähistamiseks kasutatakse märke *e*, *â*, *û*, *ô*, üksikjuhtudel ka *oe*.

3. Metafoonia läbi tekkinud *e* häälikuliseks väärtuseks balti alamsaksas oli väga lahtine *e*, vrd. e. *äädikas* < kas. *etik*, *ô* (*oe*) = *ö* vrd. e. *trööstima* < kas. *trosten*, *û* = *ü* vrd. e. *küün* < kas. *schune*. Erinevalt teistest toleaja alamsaksa ja ülemsaksa tekstidest ei tähista märk *â* Russowi kroonikas primaarse või sekundaarse metafoonia läbi tekkinud kinnisemat või lahtisemat *e*-d, vaid pika *ä* ja pika *ö* vahepealset häälikut (*ǟ*), mis oma kvaliteedilt lähenes siiski rohkem *ö*-le kui *ä*-le, vrd. e. *köök* — R. *kåke*.

4. Kuna kirjatähed *â*, *ô*, *û*, *oe* ei tähista kroonikas mitte üksnes metafooniati, vaid ka pikka *a*-d, *o*-d ja *u*-d, kusjuures esineb ka metafoonia märkide *â*, *ô*, *û*, ekslikku kasutamist, samuti ebajärjekindlust metafoonia tähistamisel samas sõnas, siis võib sageli vaid vanasaksi, uusalamsaksa ning paljudel juhtudel ka eesti keelde tulnud alamsaksa laensõnade abil kindlaks teha, kas metafoonia vastavas sõnas esines või mitte.

Metafoonia esinemisest Russowi kroonikas

Metafoonia esinemise suhtes Russowi kroonikas võib üldiselt lugeda kehtivaks, et tüvevokaalid *a*, *o*, *u* muutuvad *e*-ks, *ö*-ks ja *ü*-ks eelkõige igal pool seal, kus vanasaksi perioodil esines järgsilbis *i* (*j*). Sellise etümoloogiliselt põhjendatud metafoonia levikusfäär on Russowi kroonikas üldiselt sama, mis mujalgi keskalamsaksa keelealal.

Russowi kroonikas esineb metafoonia $\check{a} > \check{e}$, $\check{o} > \check{ö}$, $\check{u} > \check{ü}$ ⁴⁹: 1) *vanades i-, ja- ning jo-tüvedes*, näit.: *Beke* «Bach», lk. 64-b, vs. *beki*, m. *i*-tüvi; *eddel* «edel», lk. XIII, vs. *edili*, adj. *ja-tüvi*; *ende*, lk. IV, vs. *endi*, m. *ja-tüvi*; *Geste*, lk. 64, vrd. vs. *gast*, m. *i*-tüvi, mitm. *gesti*; *Fürbelle* «Feuerbälle», lk. 74-b, 178, vrd. vs. *ball*, m. *i*-tüvi, mitm. *belli*; *krefften* «Kräfte», lk. 121, vrd.

⁴⁹ Kuna Russowi kroonikas pole erinevusi metafoonia esinemises pikkade ja lühikeste vokaalide puhul, käsitletakse neid koos, vokaalide kvantiteedis vahet tegemata.

vs. *kraft*, f. *i-tüvi*, mitm. *krefti*; *Stede* «Städte», lk. 3, vrd. vs. *stad*, f. *i-tüvi*, mitm. *stedi*; *veste* «Festung», lk. 47-b, vrd. adj. *vast*, *vest* «fest». Kuigi vanasaksi keeles on tuntud vaid adj. *fast*, võib keskalamsaksa adj. *vast* ja subst. *veste* järgi oletada ka vanasaksi f. *i-tüve* **festi*; *böß* «böse», lk. 4, vs. *bōsi*, adj. *ja-tüvi*: *Dōpe* «Taufe», lk. XI, vs. *dōpi*, f. *i-tüvi*; *mōde* «müde», lk. 88-b, vs. **mōdi*, adj. *ja-tüvi*; *einen vthflōte* «einen Ausfluß», lk. 3-b, vrd. vs. *flūti* «Fluß», m. *i-tüvi*; *sprōke* «Spruch», lk. 50, vs. **spruki*, m. *i-tüvi*; *wōste* «wüst», lk. V, vs. *wōsti*, adj. *ja-tüvi*; *frūchte* «Früchte», lk. 46-b, vrd. vs. *fruht*, f. *i-tüvi*, mitm. *fruhti*; *Peerdehūde* «Pferdehäute», lk. 161-b, vrd. vs. *hūd*, f. *i-tüvi*, mitm. **hūdi*; *hūlde* «Huld», vs. *huldi*, f. *ī-tüvi*; *kūnste*, lk. VI, vrd. vs. *kunst*, f. *i-tüvi*, mitm. *kunsti*; *Mūre*, «Mauer», lk. 69, *Mūer*, lk. 132, 133, *Mūr*, lk. 77, vrd. vüs, *mūra* f. kõrval ka *mūri* f. *ī-tüvi*⁵⁰; *nūtte* «nützlich», tiitelleht, vs. *nutti*, adj. *ja-tüvi*, *stūke* «Stück», lk. 20-b, vs. *stukki*, n. *ja-tüvi* (vrd. ka eesti — *tükk*); *Sūnde*, lk. VIII, vs. *sundia*, f. *jō-tüvi*; *brūgge* «Brücke», lk. 187, vs. *bruggia*, f. *jō-tüvi*;

2) vanade *jan*-verbide preesensi tüves (vs. inf. lõpp *-ian*), näit.: *vorbernen* «verbrennen», lk. 68, vrd. vs. *brennian*; *bedenken*, lk. 19-b, *gedencken* «denken», lk. 197, 198, vrd. vs. *thenkian*; *bekennen*, lk. IX, *erkenne*, lk. I, vrd. vs. *kennian*; *erwecken*, lk. IX, vrd. vs. *wekkian*; *weren* «wehren», lk. 203, vs. *werian*; *setten* «Setzen», lk. 71, *vorsetten* «versetzen», lk. 71, vrd. vs. *settian*; *erwelen* «erwählen», lk. II (vrd. goot. *waljan*, vhol, *wellan*); *gebōren* «gebühren», lk. X, vrd. vs. *giburrian*; *vōren* «führen», lk. 38-b, 39, *nafōren* «nachführen», lk. V, vrd. vs. *forian*; *antōgen* «anzeigen», lk. VIII, 76-b, vrd. vs. *tōgian*; *dōpen* «taufen», lk. 6, vs. *dōpian*; *vorsōken* «versuchen», lk. 9-b, 187, *thouorsōken* «zu versuchen», lk. 9-b, *thouorsōkende* «zu versuchen», lk. 198-b, vrd. vs. *sōkian*; *kōpen* «kaufen», lk. 3-b, *tho vorkōpende* «zu verkaufen», lk. 4, kuid *kopen* «kaufen», lk. 4, 194, vrd. vs. *kōpian*, *kōpon*; uas. Bl. *kōbm*, D. *ko^{um}m*; *lōsen* «lösen», lk. 43-b, *vplōsen* «auflösen», lk. 39, vrd. vs. *lōsian*; *mōrden* «ermorden», lk. 53-b, vrd. goot. *maurthrjan*, vüs. *murdrjan*, *murdrjan*, küs. *ermörden*, uas. Gött. *mördern*, *mödern*; *spōren*

⁵⁰ Kuigi vs. **mūri* f. *ī-tüve* esinemise kohta näited puuduvad, ei jäta uas. Br. Wb. *Mūre*, Holst. *Mūre*, Gött. *mūer*, *mūere*, *mūre*, samuti tüvevokaali järjekindel tähistamine *ū*-ga Russowi kroonikas kui ka eesti keelde ülevõetud *müür* mingit kahtlust metafoonia esinemises antud sõna balti-alamsaksa lähtekujus.

«spüren», lk. 3, 188-b, 202-b, vs. **spūrian*, vi. *spyrian*, uas. Gött. *spōren*; *gelōuen* «glauben», lk. 195-b, vs. *gilōbian*; *dūlden* «dulden», lk. V, 199, vrd. vüs. *dulthjan*, *tuldjan*, *tuldan*. F. Kluge peab aluseks vanagermaani vormi **puldjan* (vi. *gepyldian*), mille järgi antud sõnas metafoonia on etümoloogiliselt õigustatud; *befrūchten* «befruchten», lk. 81-b, kuid: *befruchten*, lk. 88, vrd. vs. *forohtian*, uas. Gött. *fōrchten*, harva *forchten*, *frochten*.

Preteeritumis ja 2. partitsiibis peab enamikul *jan*-verbidest metafoonia häälikuseaduslikult puuduma (nn. «Rückumlaut'iga» verbid), kuna siin nõrkade verbide mineviku tunnus *-d(t)* liitus tüvele metafooniast põhjustava sidevokaali *i*-ta, või oli sidevokaal sünkopeerunud juba enne metafooniaperioodi, nii et tüvevokaal ei assimileerunud. Analoogiliselt preesens tüvega tekkis enamiku *jan*-verbide preteeritumis ja 2. partitsiibis siiskis metafoonia juba vanasaksi perioodil, näit. *settian* — *satta*, *setta* — *giset*, *leggian* — *lagda*, *legda*, *sendian* — *sanda*, *senda*.⁵¹ Keskalamaksa perioodil hakati ka *o* ja *u* puhul tähistama *jan*-verbide preteeritumis ja 2. partitsiibis analoogilist metafooniast. Metafooniaga ja metafooniata paralleelvorme esines isegi samas tekstis.⁵² Russowil on «Rückumlaut» säilinud vaid vähestes verbides, kuigi ka siin ei puudu metafooniaga paralleelvormid, vrd. pret. *branden* «brannten», lk. 188b, *vorbrande he* «verbrannte er», lk. 73 (inf. *vorbernen*, lk. 68), *brachte*, lk. 189, *brachten*, lk. 186 (kas. inf. nõrk: *brennen*, tugev: *bringen*), *gedachte* «dachte», lk. 185b, 196 (inf. *gedencken*, lk. 197, 198); 2. part. *gebracht*, lk. II, III, XI, *vpgebracht* «aufgebracht», lk. III, *gedacht*, lk. 71b, *erdacht*, lk. 38b, *vorbrandt*, lk. 40b, 41 ~ *vorbrendt*, lk. 79, *affgebrent*, lk. 194b, *genant*, lk. 185b (kas. inf. *nennen*), *vorkofft* «verkauft», lk. 4, 194 ~ *vorköfft*, lk. 76b (inf. *kōpen*, lk. 3b, *kopen*, lk. 4, 194), *gesocht* «gesucht», lk. 71, *vorsocht* «versucht», lk. 192b, *vpgesocht* «aufgesucht», lk. 79, *heimgesocht* «heimgesucht», lk. 70b ~ *vorsöcht*, lk. 12b (inf. *vorsōken*, lk. 9b, 187), *ermordet*, lk. 32, 36, 36b ~ *ermōrdet*, lk. 35b, 37b (inf. *mōrden*, lk. 53b). Kuivõrd sellised paralleelvormid peegeldavad balti-alamsaksa tegelikku hääldust, on kroonika ortograafia teatud ebajärjekindluse tõttu raske otsustada. Ka kaasaegsed alamsaksa murded ei aita küsimust lahendada, kuna siin on toimunud ühtlustumine kas metafooniaga või metafooniata vormi kasuks. Näit. Assinghauseni murdes muutub *e*, *ō*, *ū* preteeritumis ja 2. partitsiibis järjekindlalt *a*-ks, *o*-ks, *u*-ks, Stavenhageni murdes aga on nn. Rückumlaut peaaegu täielikult kõrvaldatud, esinedes vaid vormides *dacht* «dachte, gedacht» ja *hār* — *hat* «hatte — gehabt»⁵³.

⁵¹ F. Holthausen, Altsächsisches Elementarbuch, lk. 160—162.

⁵² A. Lasch, Mittelniederdeutsche Grammatik, lk. 240.

⁵³ H. Grimme, Plattdeutsche Mundarten, lk. 99.

II klassi nõrkadel verbidel sufiksiga *-igen* (vs. *-igon*) esineb etümoloogiliselt õigustatud metafoonia reeglipäraselt nii preesensi kui ka preteeritumi vormides, näit.: *bekrefftigen* «bekräftigen», lk. XII, *bekrefftiget*, lk. XII, *beuestiget* «befestigt», lk. 53-b, *metigen* «mäßigen», lk. V, *beschedigen* «beschädigen», lk. 11-b. Erandi moodustab *beangstiget* «beängstigt», lk. 50-b, kuna tavaliselt esineb siin metafooniaga vorm, näit.: *beengstiget*, lk. 9, 86; *gedemõdiget* «gedemütigt», lk. 119; *gehüldiget* «gehuldigt», lk. 71, *ankündigen*, lk. 18-b, *vorkündiget* «verkündigt», lk. IX, *erkündiget*, lk. 6, *beschüldiget* «beschuldigt», lk. 47, *getüchtiget* «gezüchtigt», lk. X.

3) sufiksaalse *i* ees.

Erinevalt metafooniast vanade *i-*, *ja-* ning *jo-*tüvede, samuti vanade *jan-*verbidel juures, kus metafoonia esines üldiselt reeglipäraselt, esineb metafoonia suhtes sufiksaalse *i* ees kaunis suuri kõikumusi, mis on tingitud peamiselt kas sufiksiste erinevast kujust vanasaksi perioodil (näit. komparatiivi sufiks *-ir*, *-or*, *-ist*, *-ost*) või erinevaist rõhuoludest (metafooniati põhjustasid vaid rõhuta järgsilbid, kuna rõhuliste või tugevalt kaasrõhuliste järgsilpide ees metafooniati ei tekkinud)⁵⁴. Arvesse võivad siin tulla ka murdelised erinevused.

Russowi kroonikas esineb metafoonia sufiksaalse *i* ees a) *n i m i s ò n a d e s* sufiksistega:

-ere (vs. *-ari*, *-eri*, *-iri*)

Kuna sufiks *-ere* võis olla kas rõhuta või rõhuline, esineb keskalamsaksa tekstides tavaliste metafooniaga vormide kõrval ka metafooniata paralleelvorme, näit. *sadeler*, *sedeler*, *wagener*, *wegener*. Metafoonia sage puudumine sufiks *-ere* ees on iseloomulik eriti vanematele keskalamsaksa tekstidele.⁵⁵ See ei ole aga täielikult kehtiv Tallinnas kõneldud balti alamsaksa keele kohta, kuna siin valitsesid väheste eranditega juba võrdlemisi varasel perioodil (14. saj.) sufiks *-ere* ees metafooniaga vormid (näit. *becker*, *platensleger*, *sedeler*, *massingmecker*).⁵⁶

Veelgi ühtlasem on pilt Russowi kroonikas, kus sufiks *-ere* ees paralleelvorme peaaegu üldse ei esine, vrd. *anfengers* «Anfänger» (mitm.), lk. 44b, *Dodtschleger*, lk. 42b, *dottschleger*, lk. 43b, *missteter* «Missetäter», lk. 43b, *Lyfflender* «Livländer», lk. 2, *vthlender* «Ausländer», lk. VII, *vorreder* «Verräter», lk. 10, *vorreders* (mitm.), lk. 179, *underhendelers* «Unterhändler» (mitm.), lk. 127; *Peerde kôper* «Pferdekäufer», lk. 150-b, *Bôrger* «Bürger», lk. XIII. Metafoonia esinemisele antud sõnas osutab muide ka Russowi järglase Georg Mülleri eestikeelsetes jutlustes

⁵⁴ A. Lasch, *Mittelniederdeutsche Grammatik*, lk. 50.

⁵⁵ Sealsamas, lk. 48.

⁵⁶ R. Lesthal, *Die Revaler Kanzleisprache im XIV. Jahrhundert*, Tartu 1931. Käsikirjaline magistratöö, lk. 2.

kasutatud alamsaksa laen *pörel*, *pöril* «kodanik»⁵⁷. Metafoonia puudub sufiks *-ere* ees sõnades *Korffmaker* «Korbmacher», lk. 187 ja *Kramers* «Krämer» (mitm.), lk. 151.

-inge (vs. *-unga*, *-inga*)

Verbaalsubstantiivides tugevalt kaasrõhulise sufiksiga *-inge* A. Laschi järgi metafooniati ei esinenud, vrd. *strafinge*, *betracht-inge*, *vastinge*⁵⁸. See ei saa olla kehtiv kõigil juhtudel. Chr. Sarauw näitab, et metafoonia võib esineda ka *-inge* ees, kuigi mitte esile kutsutuna sufiksi mõjust tüvele, vaid olenevalt sellest, kas tuletisele aluseks olevas verbis metafoonia esineb või puudub⁵⁹. Faktiline materjal Russowi kroonikast kinnitab täielikult viimase väite õigsust. Nii esineb aluseks oleva verbi metafoonia ka tuletistes, nagu *vestinge* «Festung», lk. 12-b, (vrd. *beuestiget* «befestigt», lk. 53-b), *besettinge* «Besetzung», lk. 8-b, (vrd. *setten* «setzen», lk. 62-b), *neringe* «Nahrung», lk. I (vrd. kas. *neren* «nähren»), *eräueringe* «Eroberung», lk. 50 (vrd. *eräuert* «erobert», lk. 51); *anfórderinge* «Anforderung», lk. XII, *befórderinge* «Beförderung», lk. I (vrd. *befórderern*, lk. III), *vortróstinge* «Vertröstung», lk. 85-b (vrd. *tróstede*, lk. 133), *vorstórninge* «Zerstörung» lk. IX (vrd. *vorstóret* «zerstört», lk. 13); *húldinge* «Huldigung», lk. 57 (vrd. *gehúldiget*, lk. 71), *entschúldinge* «Entschuldigung», lk. 47-b (vrd. *beschúldigen*, lk. 47), *beschútt-inge* «Beschützung», lk. II (vrd. *tho beschúttende* «zu beschützen», lk. 9b), *rústinge* «Rüstung», lk. 54 (vrd. *gerústet*, lk. 7). Seevastu puudub metafoonia tuletistes nagu: *waningen* «Wohnung», lk. 162b (vrd. *wanen* «wohnen», lk. 1b), *achtinge* «Achtung», lk. 56 (vrd. kas. *achten*), *betrachtinge* «Betrachtung», lk. 42 (vrd. kas. *betrachten*), *erfaringe* «Erfahrung», lk. I (vrd. *eruaren* «erfahren», lk. Vb), *ladinge* «Ladung», lk. 89 (vrd. kas. *laden*), *vorsammelinge* «Versammlung», lk. 48 (vrd. kas. *samelen*), *schlactinge* «Schlacht», lk. 7 (vrd. kas. *slachten*), *holdinge* «Haltung», lk. 128, *underholdinge* «Unterhaltung», lk. I, 89 (vrd. *holden* «halten», lk. 11b, *beholden* «behalten», lk. 18b).

-nisse (vs. *-nessi*)

Sufiks *-nisse* esineb Russovil suhteliselt harva. Enamasti esineb selle sufiksiga tuletistes metafoonia, vrd. *erkenenisse*, lk. II, IV, XI, *gedechtenisse*, lk. XIII, *gefenckenisse*, lk. 49, *gefenccknisse*, lk. 76; *bekümmernisse*, lk. 185b. kuid: *vorbuntenisse*, lk. 53b, *vorbundtnisse* «Bündnis», lk. 39.

⁵⁷ P. Ariste, Georg Mülleri saksa laensõnad, Tartu 1940, lk. 22.

⁵⁸ A. Lasch, Mittelniederdeutsche Grammatik, lk. 50.

⁵⁹ Chr. Sarauw, Niederdeutsche Forschungen I, lk. 270.

-ie, -erie

Harva esinevates tuletistes sufiksitega *-ie, -erie* on Russowil alati metafoonia, vrd. *vorrederye* «Verräterei», lk. 99, loob, *Vågedyen* «Vogteien», lk. VI; *affgöderye* «Abgöttereie», lk. 1b, VII, XI, *Dömeryen* lk. VI.

Ka deminutiivides esineb Russowil alati metafoonia, vrd. *Fenlin* «Fähnlein», lk. 124b, *Stedtlin* «Städtlein», lk. 65, 74b, *des Stedtlin*, lk. 74b, *Fröwlin* «Fräulein», lk. 92b, 110; *stedeken* «Städtchen», lk. 100b, *håpeken* «Häufchen», lk. 56b, *Fröwken* «Fräulein», lk. 48b.

b) Omadussõnades sufiksitega:

-ing (vs. *-ig, -ag, -og, -eg*)

Tingituna käsitletava sufiksi vanasaksiaegsest kujust (*-ig* kõrval ka *-ag, -og, -eg*) kohtame keskalamsaksa tekstides sufiksi *-ig* ees nii metafooniaga kui ka metafooniata vorme. Russowi kroonikas esineb antud juhul samas sõnas paralleelvorme siiski võrdlemisi harva, vrd. metafooniaga: *gnedich*, lk. IX, *gnedichliken*, lk. 92, *mechtich*, lk. 9b, *mechtigen*, lk. VI, *affelligen* «abfälligen», lk. 48, *eindrechtigen* «einträchtigen», lk. 84, *prechtich*, lk. 90, *vorstendige* «vertändige», lk. IX, *vnuorstendigen* «unverständigen», lk. II, *vordechtlich* «verdächtlich», lk. 78, *woldedich* «wohltätig», lk. 19b; *auerflödich* «überflüssig», lk. 3b, *vnndöich* «unnötig», lk. 55b, *vnndöige*, lk. III, *gehörich*, lk. I, *vnnelduigen* «ungläubigen», lk. III, 41b; *günstich*, lk. 5b, *grothgünstigen*, lk. I, *flüchtich*, lk. 19, *schöldich* «schuldig», lk. 48b, 76b, *vnschöldich*, lk. 94, *vngedöldich* «ungeduldig», lk. 187b, *eigennüttigen* «eigen-nützig», lk. 201b; metafooniata: *salich* «seelig», lk. 155, *salichmakende* «seeligmachende», lk. IV, *vnderdanich* «untertänig», lk. XIII, 18b; *einfoldege* «einfältige», lk. XIV, *velfoldiger* «vielfältiger», lk. VIII, *veelfoldigem*, lk. 85b; c) paralleelvormid: *mennich* «manch», lk. 19, 18b, 52 ~ *mannich*, lk. VII; *mennigerley* «mancherlei», lk. 4 ~ *mannigerley*, lk. 1b; *geweldich* «gewaltig», lk. 51 ~ *gewöldich*, lk. 41b; *vornünfftiger*, lk. 77 ~ *vorufftige*, lk. IX; *lüstige*, lk. 3b ~ *lustich*, lk. 41.

-lik (adverbisufiksina: *-liken*)

R. Lesthali järgi valitses sufiksi *-lik, -liken* ees kõikumine metafooniaga ja metafooniata vormide vahel Tallinna balti-alam-saksas juba 14. sajandil.⁶⁰ Russowi kroonika järgi otsustades ei ole pilt 16. sajandil oluliselt muutunud. Näib vaid esinevat vähem paralleelvorme samas sõnas, vrd. metafooniaga: *anfencklick* «anfänglich», lk. III, *anfenckliken*, lk. XIII, *gefenclick* «gefänglich», lk. 55, *vorreedtliker* «verrätlicher», lk. 100b,

⁶⁰ Vrd. R. Lesthal, Die Revaler Kanzleisprache im XIV. Jahrhundert, lk. 2.

beschwerlike «beschwerliche», lk. 89, *klechlick* «kläglich», lk. 73, *klegliken*, lk. 95b, *shedlick* «schädlich», lk. 88, 89, *thodrechliker* «zuträglicher», lk. 107b, *vederliken* «väterlichen», lk. 43; *Gödtliker*, lk. I, 198, *gödtliker*, lk. XI, *förstliken* «fürstlichen», tiitelleht, *frölick* «fröhlich», lk. 5, *köstlicke* «köstliche», lk. 20b, 21, *köstliken*, lk. V, *dödlick* «tödlisch», lk. 6b, *löffliken* «löblichen», lk. II, *hochlöffliken*, lk. V, *vnmdogelick*, lk. 55; *wünderlike* «wunderlich», lk. X, *mündlike* «mündliche», lk. 187b; *metafooniata: angestlike* «ängstliche», lk. XII, *valschlick* «fälschlich», lk. 52b, *erbarmlick*, lk. 55, *klarlick*, lk. XI, *manliken* «männlichen», lk. XIII, *dagelike* «täglich», lk. I, *dagelikes*, lk. 16, *varlikes* «jährliches», lk. 4, *jarlikem*, lk. 20, *vorachtlick*, lk. VII, *vorachtliker*, lk. VII, *sambtlick* «sämtlich», mk. 51, 55b, *sambtliken*, lk. 12b, 17b; *kortlick* «kürzlich», lk. X, *plotzliker* «plötzlich», lk. VIII; paralleelvormid: *gentzlick*, lk. 53b, 89b ~ *gantzlick*, lk. 55b, *geferlick*, lk. 87 ~ *gefarliken*, lk. V, *Bisschöplike*, lk. 50b ~ *Bisschoplike*, lk. 73; *grüwliker* «greulicher», lk. 49b ~ *gruwlike*, lk. 1b.

b) komparatsioonisufiksitate *-er*, *-est* (vs. *-ir*, *-or*, *-ist*, *-ost*) ees.

Tingituna komparatsioonisufiksitate vanasaksiaegsest kujust (*-ir*, *-or*, *-ist*, *-ost*) võib komparatsioonivormides metafoonia nii esineda kui ka puududa. Kui 14. sajandi Tallinna kantseleiraamatute keeles võib komparatsioonivormides kohata täiesti reegli-päraselt paralleelvorme, siis Russowi kroonikas ilmneb juba selgesti tendents paralleelvormidest hoidumiseks. Russovil esineb komparatsioonivormides enamasti metafoonia, näiteks: *erger* «ärger», lk. 89, *ergeren*, lk. IX, *neger* «näher», lk. 116, *negeste* «nächste», lk. 43b, 76b, *lesten* «letzten», lk. 66b (vrd. algvõrre: lat), *beter* «besser», lk. 190, *beste*, lk. XIII, 75b, *besten*, lk. 113 (vrd. goot. komp. *batiza*, superl *batists*), *högeste* «höchste» lk. IV, XII, *högesten*, lk. I; *jüngern*, lk. 67b, *jüngesten*, lk. III; Harvemini on võitnud metafooniata vormid: *vaster* «fester», lk. 52, *langeste* «längste», lk. 1, *starcker* «stärker», lk. 52, *schwarste* «schwerste», lk. II (vrd. vs. *swārost*, kasutusel ainult suf. *-ost*)⁶¹, *üterste* «äußerste», lk. 93. Vaid üksikjuhtudel kohtame samas sõnas paralleelvorme: *gröthern* «größereren», lk. IX, *grötteste* «größte», lk. 3b, 155b, 186, *grötesten*, lk. 187 ~ *grotesten*, lk. 3b, *groteste*, lk. 27; *öldern* «Eltern», lk. 32, *öldeste* «älteste», lk. III, *öldesten*, lk. IV, 95b ~ *oldesten*, lk. 196b.

Metafoonia puudumise korral võib mõnikord olla tegemist vaid ortograafilise ebajärjekindlusega, mida kroonikas esineb

⁶¹ F. Holthausen, *Altsächsisches Elementarbuch*, lk. 138.

muudelgi juhtudel.⁶² Võib aga ka oletada, et osa alamsaksa keele rääkijaist Tallinnas tarvitab (olenevalt nende päritolust erinevalt Põhja-Saksamaa murdealadelt) metafooniaga vorme, näit. *gröter*, *gröteste*, teine osa aga metafooniata vorme, näit. *groter*, *groteste*, mistõttu võis üksikisikul nagu Russow tekkida kahtlus, kumb vorm on õige, milline kahtlus peegeldubki kirjepildis paralleelvormide näol. Sama võib oletada ka kõigi teiste eespool käsitletud paralleelvormide kohta sufiksaalse *-i-* ees.

c) adverbides, prepositsioonides ja prefiksites.

Järgsilbis esinevast *i-*st on metafoonia tingitud ka reas adverbides, prepositsioonides ja prefiksites, näit.: *darûmme* «darum», lk. 43b, *wedderûmme* «wiederum», lk. X (vrd. vs. *umbi* «um»); *dôrch* «durch», tiitelleht, lk. 3b, *dadôrch*, lk. 137. Aluseks võib siin olla vs. **thurih*.⁶³ Russowi kroonikas valitsev paralleelvorm *dorch*, lk. I, 105, 126 jne., on aga samuti häälikuseaduslik, minnes tagasi vanasaksi vormile *thuruh*. Tänapäeval on *dorch* iseloomulik peamiselt ostfaali dialektile.⁶⁴ Mõnikord esineb Russowil metafoonia ka rõhulises eesliites *vor-*, samuti prepositsioonis *vor* (vs. *furi*, *fora*), vrd. *vôr* «vor», lk. 78b, 98, *davôr*, lk. 105b, *Vôrrede* «Vorrede», lk. II, III, IV jne., *Vôryar* «Frühjahr», lk. 61b, *vôr-nemesten* «vornehmsten», lk. 65b. Tavaliselt kirjutab Russow siiski nii prepositsioonis kui ka rõhulises eesliites *-o-*, vrd. *vor*, lk. 88, 96b, 106, *vorm*, lk. 97, *vorhen*, lk. 98, *vordele* «Vorteile», lk. 107b, *vorschlege* «Vorschläge», lk. 108, *vornemesten*, lk. 100b, *vorgebracht*, lk. 86b, *vor brochten*, lk. 107b, *vorkamen* «vorkommen», lk. 105. Rõhuta asendis esineb järjekindlalt *vor-*, vrd. *vorgûnnen* «gönnen», lk. 89b, *vorlaten* «verlassen», lk. 89b, *vorsocht* «versucht», lk. 90, *vortrôstinge*, lk. 85b, *voreret* «verehrt», lk. 92, *vorrasschet* «überrascht», lk. 100b, *vor by* «vörbei», lk. 98, *vorschonen* «schonen», lk. 101, *de voryageden* «die verjagten», lk. 98. A. Laschi järgi oli keskalamsaksa kirja-keeles prepositsiooni häälduseks *vör*, *vöre*, eesliite *-or-* häälduseks aga *vor-* rõhututes ja *vör-* rõhulistes eesliidetes.⁶⁵ Russowi kroonika näitab, et Tallinna alamsaksas on *vor-* küll reegliks rõhututes eessilbis, kuid *vör-* pole kaugeltki reegliks rõhulises eessilbis ja prepositsioonina. Näidismaterjal Russowi kroonikast osutab ilmselt kõikuvust *vor-* ja *vör-* tarvitamises 16. saj. Tallinna alamsaksas. Et siin pole tegemist ortograafilise ebajärjekindlusega, vaid tõeliste hääldussuhete peegeldusega kirjas, seda

⁶² Vrd. käesoleva töö lk. 101, 102.

⁶³ A. Lasch, *Mittelniederdeutsche Grammatik*, lk. 94.

⁶⁴ Chr. Sarauw, *Niederdeutsche Forschungen I.*, lk. 300.

⁶⁵ A. Lasch, *Mittelniederdeutsche Grammatik*, lk. 125.

tõendavad alamsaksa laenud eesti keeles, kus keskalamsaksa rõhulisele eesliitele *vor-*, mille vasteks eesti keeles on tavaliselt *vöör-*, võib mõnikord vastata ka *voor-*, vrd. *vöörrüütel* < kas. *vör-rüter*, *vöörkoda*, *vöörus* < kas. *vörhūs*, *vöölmölder* ~ *vööl-mönder* ~ *vöormünder* < kas. *vörmünder*, kuid: *voorrüütel* < kas. *vörrüter*.⁶⁶ Sama tõendavad ka vanemad uusalamsaksa sõnaraamatud, näit. «Versuch eines bremisch-niedersächsischen Wörterbuchs», Bremen, 1767, kus tehakse veel vahet *vor* ja *vör* tarvitamises.⁶⁷

Tänapäeva alamsaksa dialektides on selline kõikuvus *vor* ja *vör* tarvitamises kõrvaldatud kas esimese või teise vormi kasuks — *vör* valitseb näiteks Soestis, Ditmaršis ja Hamburgis, *vor* aga — Osnabrück-Ravensbergis, Ostfaalis ja Oldenburgis.⁶⁸

Analoogial põhinevast metafooniast

Nagu mujal keskalamsaksa keeles kohtame ka Russowi kroonikas peale etümoloogiliselt õigustatud metafoonia ka analoogial põhinevat, tavaliselt grammatilist funktsiooni omavat metafooniast. Kõige laialdasemalt on Russowil selline metafoonia levinud substantiivi mitmusevormides. Analoogiliselt *i*-tüvedega (kus metafooniaga mitmusevormid on häälikuseaduslikud) esineb Russowil metafoonia ilmeka mitmusetunnusena ka terve rea meessugu *a-*, *u-* ja konsonanttüvede mitmuses, näit. *a*-tüvedes: *Höue* «Höfe», lk. 42, *köppe* «Köpfe», lk. 161 b, *örde* «Orte», lk. 146 b, *ströme*, lk. 3 b, *Welle* «Wälle», lk. 69, *mit törnren* «mit Türmen», lk. 12; mitmesilbilistes *a*-tüvedes: *Vögel*, lk. 167 b, *Vogede* «Vögte», lk. 2 b, *Bisschoppe*, lk. 3; *u*-tüvedes: *sons* «Söne», lk. 42; konsonanttüvedes: *Vote* «Füße», lk. 110 b, *Ordensbroder*, lk. 7 b.

Vähemal määral levis keskalamsaksa perioodil analoogiline metafoonia naissugu sõnade mitmuses, esinedes siin vaid mõnede *u-* ja konsonanttüvede puhul, mis juba vanasaksi perioodil käändusid osaliselt *i*-tüvede järgi. Metafoonia grammatiline funktsioon ainult soodustas ja kiirendas nende mitmuse täielikku üleminekut *i*-deklinatatsiooni. Vrd. Russowi kroonikas: *hende* «Hände»; lk. 69 (*u*-tüvi); *Borge* «Burgen»; lk. 2, *Koye* «Kühe»; lk. 124, (kons.-tüved). Käsitletud sõnad käändusid juba vanasaksi perioodil osaliselt *i*-deklinatatsiooni järgi⁶⁹. Ainult vana *r*-tüve *dochter*

⁶⁶ P. Ariste, Georg Mülleri saksa laensõnad, lk. 49 jj.

⁶⁷ Versuch eines bremisch-niedersächsischen Wörterbuchs, I Teil, lk. 438.

⁶⁸ Chr. Sarauw, Niederdeutsche Forschungen I, lk. 299.

⁶⁹ F. Holthausen, Altsächsisches Elementarbuch, lk. 106, 111—112.

«Tochter» mitmuses, vrd. *Döchtere* lk. 42, on analoogiline metafoonia tekkinud grammatilisest vajadusest mitmuse eraldamiseks, kuna siin vanasaksi perioodil *i*-d sisaldavaid käändelõppe ei esinenud ⁷⁰.

Kesksugu sõnadest moodustavad Russowil mitmuse metafooniaga vaid mõned üksikud, näit.: *schlōte* «Schlösser» lk. 2, 2 b, *Schlāte* lk. III, IX, *Klōster* lk. 10, ükskord esineb *in den ... Jeren* «in den ... Jahren» lk. 4 ja *wōrde* «Worte» lk. 12 b. Kesksugu sõnade mitmuses ei levinud metafoonia ilmselt põhjusel, et kesksooist sõnades puudusid metafoonia analoogilist levikut soodustavad pikasilbilised (langsilbige) *i*-tüved, vrd. m. *gast* — *geste* (pikasilbiline *i-tüvi*), mille eeskujul võis tekkida metafoonia ka teiste tüvede mitmuses, näit. *a*-tüvedes, vrd. *wall* — *welle*.

Peale etümoloogiliselt põhjendatud või analoogial põhineva, grammatilist funktsiooni omava metafoonia esineb Russowi kroonikas üksikjuhtudel metafoonia ka seal, kus tal puudub nii grammatiline funktsioon kui ka etümoloogiline põhjendus, näit.: *im dōrpe* «im Dorfe» lk. 171 b (vs. *thorp*, *tharp*, n. *a*-tüvi, kas. *dorp*). Eeskujuks võisid olla siin metafooniaga mitmusevormid ⁷¹, vrd. *Dōrper* lk. 13 b, 42, 155 b, *Dōrperen* lk. 194 b; *sūnne* «Sonne» lk. 1 b (vs. *sunna* f. *n*-tüvi: *sunno* m. *n*-tüvi, kas. *sunne*); samuti võis *Tunne* «Tonne» lk. 46 b (vs. *tunna*, kas. *tunne*) tegelikuks häälduseks balti alamsaksa olla ka **tünne*, nagu viitavad alamsaksa päritoluga e. *tünn* ⁷² ja mõned põhja-alamsaksi murded, vrd. D *tün*, Holst. *Tunne* ~ *Tünne*.

Sõnas *stunde* aga, milles uusalamsaksa murretes samuti võib kohata nii metafooniata kui ka metafooniaga vokalisti (vrd. Holst. *Stünn* ~ *Stunn*, Hamb. *Stünde* (1602) ⁷³, Br. Wb. *Stunde*), valitses balti alamsaksa keeles ilmselt metafooniata vorm, nagu näitab Russowi järjekindel ortograafia *u*-ga, vrd. *stunde* lk. 153 b, 154, *morgenstunde* lk. 133 b ja alamsaksa päritoluga *tund* eesti keeles. *u* metafoneerumise põhjused nasaali ees sõnades *sünn(e)*, *tünn(e)*, *stünde* (*stünn*) jt. on ebaselged ⁷⁴. Mõningais põhja-alamsaksa murretes oli põhjuseks nasaali tugev palataliseeru-

⁷⁰ Sealsamas, lk. 110.

⁷¹ Chr. Sarauw, *Niederdeutsche Forschungen* I, lk. 285.

⁷² W. Schlüter, *Über die Beeinflussung des Estnischen durch das Deutsche, mit besonderer Berücksichtigung des Niederdeutschen*. — *Sitzungsberichte der Gelehrten Estnischen Gesellschaft*. 1909, lk. 26.

⁷³ A. Lasch, *Beiträge zur Geschichte des Neuniederdeutschen in Hamburg—Niederdeutsches Jahrbuch* XLIV, lk. 22.

⁷⁴ G. Grimme, *Plattdeutsche Mundarten*, lk. 22.

mine (mida mõnikord tähistati ka kirjas, vrd. *blinjdt*, *Banjd*, *Frñnjd*), mis reas sõnades kutsus esile u kõrgenemise ü-ks⁷⁵.

Analoogiliselt lühisilbiliste *i*-tüvedega, vrd. sg. *bröke* «Bruch», *vlöge* «Flug», *vlöte* «Strömung» — pl. *bröke*, *vlöge*, *vlöte* on metafoonia tunginud ka lühisilbilise *u*-tüve *sone* «Sohn» (vs. *sunu*) ainsusesse, vrd. sg. *söne*, lk. 73, *136-b*, *sön*, lk. 136-b, 151-b, 178-b, 179-b — pl. *Söne*, lk. 133-b.

Metafoonia korduv tähistamine sõnas *söne* Russowi kroonikas lükkab ümber A. Laschi väite, nagu ei tuleks antud sõnas metafoonia keskalamsaksa perioodil veel arvesse⁷⁶. Russowi *söne* (nagu ka *sünne*, *dörp*) näitavad, et puhtanaloogiline metafoonia, millel puudus igasugune grammatiline funktsioon või mis isegi segas ainsuse ja mitmuse vormide lahushoidmist, hakkas levima juba keskalamsaksa perioodil.

Eespool käsitletud, nii foneetiliselt kui ka grammatiliselt põhjendamata või raskesti põhjendatav metafoonia terves reas sõnades on tänapäeval iseloomulik eriti alamsaksa põhjapoolsetele (põhja-alamsaksi, meklenburgi) murretele, kuna vestfaali ja ostfaali murded säilitavad antud juhul tavaliselt metafooniata vokalisti⁷⁷. Seega osutavad Russowi *sünne*, *dörp* ja *sone* ning balti-alamsaksa **tünne* (> e. *tünn*) ilmselt balti-alamsaksa keele sidemetele põhja-alamsaksi ja meklenburgi murretega, vrd.:

Russow	põhja-alam- saksi Holst.	D	meklen- burgi S	vest- faali A	ost- faali gött
<i>dörp</i>	<i>Dörp</i>	<i>dörp</i>	<i>dörp</i>	<i>duqrp</i>	<i>dörp</i>
<i>sön(e)</i>	<i>Sön</i>	<i>fön</i>	<i>fön</i>	<i>sün</i>	<i>söne</i>
<i>sünne</i>	<i>Sünne</i>	<i>fün</i>	<i>fün</i>	<i>sunne</i>	<i>sunne</i>
<i>tünne</i> balti as.					
<i>*tünne</i>	<i>Tünne: Tünne</i>	<i>tün</i>	<i>tun</i>	<i>tunne</i>	<i>tunne</i>

Esitatud tabelist paistab eriti silma metafooniaga vormide täielik ühtivus Tallinnas kõneldud alamsaksa keeles ja Holšteini murdes. Arvestades balti sakslaste tihedaid majanduslikke, kultuurilisi ja perekondlikke sidemeid Lüübeki linnaga (Holšteini murdeala) on see ka täiesti ootuspärane.

Peale substantiivide esineb grammatilise funktsioonita analoogiline metafoonia Russowi kroonikas ka mõningais verbivor-

⁷⁵ A. Lasch, Beiträge zur Geschichte des Neuniederdeutschen in Hamburg, lk. 36—37, vt. ka lk. 22.

⁷⁶ A. Lasch, Mittelniederdeutsche Grammatik, lk. 47.

⁷⁷ Chr. Sarauw, Niederdeutsche Forschungen I, lk. 295—296; H. Grimme, Plattdeutsche Mundarten, lk. 22.

mides. Eriti iseloomulik on Russowi kroonikale puhtanalooilise metafoonia levik tugevate verbide konjunktiivi preteeritumi vormidest ka indikatiivi preteeritumi, mille tulemuseks on rea tugevate verbide preteeritumis konjunktiivi ja indikatiivi vormide kokkulangemine, näit.:

konj. pret.
fände «fände», lk. 88 b
queme «käme», lk. 11 b
weren «wären», lk. X, 191 b

ind. pret.
fänden «fanden» lk. 79 b, 194 b
quemen «kamen», lk. 37, 78 b
weren «waren» lk. III, 6 b, 33 b.

A. Laschi järgi hakkas selline metafoonia juba 14. sajandist alates tungima IV ja V klassi tugevate verbide indikatiivi preteeriumi, mitmusse, kuna II, III ja VI klassi verbide indikatiivi preteeritumis võivat uusalamsaksa murretele tuginedes analooilise metafoonia esinemist vaid oletada, mitte aga keskalamsaksa ürikute põhjal tõendada.⁷⁸

Russowi kroonikas väärrib seetõttu tähelepanu, et analoogiline metafoonia ei esine mitte üksnes IV ja V klassi tugevate verbide indikatiivi preteeritumi mitmuses, vrd. IV kl.: *quemen* «kamen», lk. 11, 37, 78 b, 67, *nemen* «nahmen», lk. 107 b; V kl.: *weren* «waren», lk. 11, *geuen* «gaben», lk. 171 b, *segen* «sahen», lk. 115 b, vaid ta on tunginud ka II, III ja VI klassi verbide indikatiivi preteeritumi mitmuse vormidesse, vrd. II kl.: *flögen* «flohen», lk. 11, 171 b, *schöten* «schossen», lk. 107 b, 115 b, *tögen* «zogen», lk. 11, *vorlören* «verloren», lk. 11; III kl.: *vunden* «fanden», lk. 67, *befunden* «befanden», lk. 54, *wörden* «wurden», lk. 11; VI kl.: *schlögen* «schlugen», lk. 107 b, 123.

Seega võib Russowi kroonikale tuginedes öelda, et analoogiline metafoonia levis juba keskalamsaksa perioodil ka II, III ja VI klassi tugevate verbide indikatiivi preteeritumi mitmuses.

* * *

Eespool toodud tähelepanekuid metafoonia esinemise kohta Russowi kroonikas võib lühidalt kokku võtta järgmisteks punktideks:

1. Metafooniast kohtame Russowi kroonikas esmajoones igal pool seal, kus vastavais vanasaksi vormides esines järgsilbis metafooniast põhjustav *i* (*j*). Sellise etümoloogiliselt põhjendatud umlauti levik on kroonikakirjutaja keeleususes üldjoontes sama, mis mujalgi keskalamsaksa keelealal.

2. Tingituna baltisaksa asukate kirjust päritolust esineb kroonikas rohkesti metafooniaga ja metafooniata rööpvorme, näit.:

⁷⁸ A. Lasch, *Mittelniederdeutsche Grammatik*, lk. 47, 228. Vrd. ka V. M. Schirmunski, *Deutsche Mundartkunde* lk. 526; H. Behrens, *Niederdeutsche Präteritalbildung*. — *Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur*, 1924, nr. 48, lk. 145 jj.

Erfflender ~ *Erfflander*, *beengstiget* ~ *beangstiget*, *Monnick* ~ *Monnick*, *dörch* ~ *dorch*, *vör* ~ *vor* jne. Võrreldes 14. sajandi balti-alamsaksa tekstidega võib Russowi kroonikas siiski juba tähele panna tendentsi samas sõnas paralleelvormidest hoidumise poole. Näiteks sufiks *-lik*, *-liken* ees esineb ühtedes sõnades järjekindlalt metafoonia (vrd. *anfencklick*, *shedlick*, *gōdtlik*, *kōstlick*, *mündlick*), teistes mitte (vrd. *angestlick*, *valschlick*, *kortlick*).

3. Laialdasemalt kui keskalamsaksa kirjakeeles on levinud analoogiline, nii foneetiliselt kui ka grammatiliselt põhjendamata või raskesti põhjendatav metafoonia (vrd. *schnoer*, *sünne*, *dōrp*, *sōne*), mis osutab balti-alamsaksa keele sidemetele põhjaalamsaksi ja meklenburgi murdealadega, kus selline nähtus oli eriti iseloomulik.

4. Russowi kroonikas tähistatakse metafooniat mitte üksnes IV ja V klassi, vaid ka II, III ja VI klassi tugevate verbide indikatiivi preteeritumi mitmuses, mis kinnitab mõningate germanistide poolt väljendatud oletust, et analoogiline metafoonia indikatiivi preteeritumi vormides haaras juba keskalamsaksa perioodil tugevate verbide kõik klassid, mille preteeritumis esines *a*, *o* või *u*.

KASUTATUD LÜHENDID

a) m u r d e d

- A.** = Assinghauseni murre (südwestfälisch),
teose järgi: H. Grimme, Plattdeutsche Mundarten, Berlin-Leipzig, 1922.
- Altm.** = Altmarki murre (brandenburgisch),
teose järgi: J. Fr. Danneil, Wörterbuch der altmärkisch-plattdeutschen Mundart, Salzwedel 1859.
- B.** = Ostbeveni murre (nordwestfälisch),
teose järgi: H. Grimme, Plattdeutsche Mundarten.
- Bl.** = Bleckede murre (nordostfälisch-nordsächsisch),
teose järgi: Th. Rabeler, Niederdeutscher Lautstand im Kreise Bleckede. — Zeitschrift für deutsche Philologie. H. 3, 1911.
- Brm.** = Breemeni murre (nordsächsisch),
teose järgi: W. Heymann, Die Mundart von Bremen, 1909.
- Br. Wb.** = Breemeni murre (nordsächsisch),
teose järgi: Bremisch-niedersächsisches Wörterbuch. Band I—VI, Bremen 1767—1791.
- D.** = Ditmarši murre Lääne-Holsteinis (nordsächsisch),
teose järgi: H. Grimme, Plattdeutsche Mundarten.
- Gött.** = Göttingeni ja Grubenhageni murre (ostfälisch),
teose järgi: G. Schambach, Wörterbuch der niederdeutschen Mundart der Fürstenthümer Göttingen und Gubenhagen, Hannover 1858.
- Holst.** = Holsteini murre (nordsächsisch),

- teose järgi: J. Fr. Schütze, Holsteinisches Idiotikon. Band I—IV Hamburg 1800—1806.
- Mklib.** = Meklenburgi murre (mecklenburgisch),
teose järgi: Wörterbuch der Mecklenburgisch-Vorpommerschen Mundart von Mi, Leipzig 1876.
- O.** = Oldenburgi murre (nordsächsisch),
teose järgi: A. von Mohr, Die Vokale der oldenburgischen Mundart. — Niederdeutsche Jahrbücher Nr. 30, 1904.
- Prgn.** = Prignitzi murre (nordbrandenburgisch-mecklenburgisch),
teose järgi: E. Mackel, Die Mundart der Prignitz. Niederdeutsche Jahrbücher Nr. 31—33, 1905/07.
- S.** = Stavenhageni murre (mecklenburgisch),
teose järgi: H. Grimme, Plattdeutsche Mundarten.
- Soest** = Soesti murre (westfälisch),
teose järgi: F. Holthausen, Die Soester Mundart, Norden und Leipzig, 1886.
- Wald.** = Waldecki murre (südwestfälisch),
teose järgi: K. Bauer, Waldeckisches Wörterbuch nebst Dialektproben, Norden und Leipzig, 1902.

b) muud lühendid

ags.	= anglosaksi	R.	= Russow
as.	= alamsaksa	rts.	= rootsi
e.	= eesti	uas.	= uusalamsaksa
est.	= estnisch	vhol.	= vanahollandi
germ.	= germaani	vi.	= vanainglise
got.	= gooti	vs.	= vanasaksi
kas.	= keskalamsaksa	vüs.	= vanäülemsaksa
küs.	= keskülemsaksa	üs.	= ülemsaksa
lad.	= ladina		

**ОБ УМЛАУТЕ И ЕГО ОБОЗНАЧЕНИИ В ЛИВОНСКОЙ ХРОНИКЕ
БАЛЬТАЗАРА РУССОВА**

Л. Отсмаа

Резюме

В настоящей статье рассматриваются наличие умлаута и способы его обозначения в хронике Балтазара Руссова — в одном из важнейших памятников балтийского нижненемецкого языка XVI столетия. Автор приходит к следующим выводам:

1. По сравнению с другими памятниками балтийского нижненемецкого языка 16 века, например с Таллинскими канцелярскими книгами, где умлаут обозначается только в единичных случаях, в хронике Руссова можно отметить тщательное обозначение умлаута.

2. Для обозначения умлаута используются знаки *e*, *ä*, *ü*, *ö* в отдельных случаях также *oe*.

3. На основе заимствований, перешедших из нижненемецкого языка в эстонский язык, можно установить звуковую ценность обозначений названного умлаута. Звуковой ценностью *e*, возникшего из умлаута, в балтийском нижненемецком языке было очень открытое *e* (в эстонском *ä*), ср. эст. *äädikas* < срнн. *etik*; *ö* (*oe*) = *ö*, ср. эст. *trööstima* < срнн. *trosten*; *ü* = *ü*, ср. эст. *küün* < срнн. *schune*.

В отличие от большинства других нижненемецких и верхненемецких текстов того времени знак *ä* обозначает в хронике Руссова не закрытое или

открытое *e*, возникшее из первичного или вторичного умлаута, а промежуточный звук *ä* между долгим *ā* и долгим *ō*, который по своему качеству все-таки больше приближается к *ō*, чем к *ā*; ср. эст. *kõõk* < срнн., *koke*, *kokenz*; у Руссова *kāke*.

4. При установлении наличия умлаута в хронике Руссова мы встречаемся с некоторыми трудностями. В соответствии со средненижнемецкой орфографией *ā*, *ō*, *ū* обозначают в хронике Руссова не только умлаут, но и долгое *a*, *o* и *u*. Довольно часто умлаут остается необозначенным по невнимательности, в единичных случаях имеет место даже ошибочное применение знаков умлаута. Несмотря на некоторую непоследовательность обозначения умлаута в хронике Руссова, произведение содержит все-таки достаточно достоверный материал о распространении умлаута в балтийском нижнемецком языке 16 столетия.

5. Как правило, умлаут отмечается в хронике Руссова во всех словах, в окончаниях которых встречается или встречался в период древнесаксонского языка обуславливающий умлаут. Распространение такого этимологического умлаута в языке хроники в общих чертах то же, что и в средненижнемецком письменном языке.

6. В связи с пестротой в происхождении балтийско-немецких поселенцев, в хронике имеет место много параллельных форм с умлаутом и без него. По сравнению с балтийско-нижнемецкими текстами 14 века, в хронике Руссова можно уже заметить тенденцию в сторону избежания параллельных форм в одном и том же слове. Например, перед суффиксом *-lik*, *-liken* в одних словах встречается последовательный умлаут (ср. *anfenclick*, *schedlick*, *g'dtlick*, *köstlick*, *mündlick*), а в других его нет (ср. *angestlick*, *valschlick*, *kortlick*).

7. Более обширно, чем в средненижнемецком письменном языке, в хронике Руссова как фонетически, так и грамматически распространен необоснованный или с трудом обоснованный аналогичный умлаут (ср. *schoere*, *sāne*, *sōne*, *dērp*), который указывает на связи балтийско-нижнемецкого языка с северносаксонскими и мекленбургскими диалектами, для которых это явление было особенно характерным.

8. В хронике Руссова обозначается умлаут, возникший по примеру форм опатива не только у сильных глаголов IV и V рядов, но и у глаголов II, III и VI рядов во множественном числе прошедшего времени индикатива, что подтверждает выраженное некоторыми германистами предположение, что аналогичный умлаут охватил в формах индикатива прошедшего времени уже в средненижнемецком периоде сильные глаголы всех рядов, у которых в прошедшем времени встречались *a*, *o* или *u*.

VOM UMLAUT UND DESSEN BEZEICHNUNG IN DER «CHRONICA DER PROUINTZ LYFFLANDT» VON BALTHASAR RUSSOW

L. Otsmaa

Zusammenfassung

Im vorliegenden Artikel behandelt man die Art der Umlautsbezeichnung und das Auftreten des Umlauts in Russows Livländischer Chronik — in einem der wichtigsten Sprachdenkmäler des baltischen Niederdeutschen des 16. Jahrhunderts.

Man kommt zu folgenden Schlußfolgerungen:

1) Im Vergleich zu den anderen Urkunden des baltischen Niederdeutschen, z. B. Tallinner Kanzleibüchern, in denen der Umlaut nur in Einzelfällen bezeichnet wird, fällt Russows Chronik durch ihre sorgfältige Umlautsbezeichnung auf.

2) Zur Bezeichnung des Umlauts dienen in der Chronik die Zeichen *e, ä, å, ö* (vereinzelt *oe*). Diese Umlautszeichen werden sowohl in offener als auch in geschlossener Silbe verwendet.

3) Auf Grund niederdeutscher Entlehnungen im Estnischen lassen sich die Lautwerte der genannten Umlautszeichen feststellen. Demnach entsprach dem durch den Umlaut entstandenen *e* im baltischen Niederdeutschen ein sehr offenes *e*, (estn. *ä*), vgl. estn. *äädikas* < mnd. *etik*; *ö* (*oe*) = *ö*, vgl. estn. *trööstima* < mnd. *trosten*; *å* = *ü*, vgl. estn. *küün* < mnd. *schune*. Zum Unterschied von den meisten niederdeutschen oder hochdeutschen Texten des 16. Jahrhunderts, in denen *ä* zur Bezeichnung eines durch Umlaut entstandenen offenen oder geschlossenen e-Lautes diente, bezeichnet *ä* in Russows Chronik einen Mittellaut zwischen langem *ä* und langem *ö*, wobei sein Lautwert sich doch mehr dem *ö* als dem *ä* näherte, vgl. estn. *kööök* < mnd. *koke, kokene*, Russow *k'ke*.

4) Bei der Bestimmung des Umlauts in Russows Chronik stößt man auf folgende Schwierigkeiten: Nach mittelniederdeutschen Schreibgewohnheiten werden auch in der Chronik die Umlautszeichen *ä, ö, å* zweideutig gebraucht, da das übergeschriebene *e* auch als Dehnungszeichen dient. Recht oft bleibt auch der Umlaut aus Unachtsamkeit des Chronisten unbezeichnet. In ganz vereinzelt Fällen kann man auch eine falsche Verwendung der Umlautszeichen beobachten. Von diesen Unzulänglichkeiten der Umlautsbezeichnung in der Chronik abgesehen, gibt uns das Werk doch einen recht zuverlässigen Aufschluß über die Verbreitung des Umlauts im baltischen Niederdeutschen.

5) Der Umlaut tritt in Russows Chronik regelmäßig in allen Wörtern ein, deren Endsilben jetzt oder früher ein *i(j)* enthielten. Die Verbreitung eines solchen, etymologisch begründeten Umlauts ist in Russows Chronik im großen ganzen dieselbe wie in der mittelniederdeutschen Schriftsprache.

6) Infolge der verschiedenen Herkunft der Deutschbalten gibt es im Sprachgebrauch des Chronisten reichlich Parallelförmigkeiten mit und ohne Umlaut. Im Vergleich zu den Schriften des baltischen Niederdeutschen aus dem 14. Jahrhundert zeigt sich in der Chronik doch schon die Tendenz, solche Parallelförmigkeiten in demselben Worte zu vermeiden. So tritt vor dem Suffix *-lik, -liken* in einigen Wörtern regelmäßig der Umlaut ein, z. B. *anfencklick, schedlick, g^hdtlick, köstlick, mändlick*, in anderen aber nicht, z. B. *angestlick, vatschlick, kortlick*.

7) Stärker als in der mittelniederdeutschen Schriftsprache greift in Russows Chronik der analogische, sowohl phonetisch als auch grammatisch unbegründete, oft schwer erklärbare Umlaut um sich, z. B. in Wörtern *schnoere, sänne, söne, dörp*. Diese Tatsache weist auf die Verbindung des baltischen Niederdeutschen mit den nordniedersächsischen und mecklenburgischen Mundarten hin, in denen die genannte Erscheinung besonders charakteristisch war.

8) In Russows Chronik bezeichnet man den Umlaut nicht nur im Plural des Indikativs Präteriti der starken Verben der Reihen 4 und 5, sondern auch bei den Verben der Reihen 2, 3 und 6. Die unzweideutige Bezeichnung des Umlauts in genannten Fällen bestätigt die Vermutung einiger Germanisten, daß der analogische Umlaut schon in der mittelniederdeutschen Periode nicht nur die Reihen 4 und 5, sondern auch die übrigen Reihen der starken Verben ergriffen hat.

СОЧЕТАНИЯ СОГЛАСНЫХ, ХАРАКТЕРИЗУЮЩИЕ НАЧАЛО СЛОВА В АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

Э. И. Ребане

Кафедра английского языка

Каждый язык имеет свои специфические законы сочетаемости фонем. Выявление этих законов и изучение отдельных типов сочетаний фонем имеет большое значение при решении ряда проблем. Изучение сочетаемости фонем данного языка является основой для определения фонетической структуры слов. Вопрос о сочетаемости фонем в слове связан также с вопросом о разграничительных признаках (пограничных сигналах) в речевом потоке.

Как указывает Н. С. Трубецкой¹, для всестороннего исследования сочетаемости фонем необходимо рассмотреть, с одной стороны, позиции фонемы внутри данной рамочной единицы — слова, морфемы — (начальная, срединная, конечная) и, с другой стороны, три основные формы сочетания фонем (сочетание гласных между собой, согласных между собой и гласных с согласными).

В настоящей статье рассматриваются лишь начальные сочетания двух согласных фонем в английском языке.

Н. С. Трубецкой² предлагает следующий метод для исследования форм сочетаемости фонем. Необходимо установить: 1) какие фонемы вообще сочетаются между собой в данной позиции, а какие исключают друг друга; 2) в какой последовательности эти фонемы следуют друг за другом; 3) число членов в тех сочетаниях, которые допускаются в данной позиции.

Вопросами сочетаемости фонем в английском языке занимались Б. Трнка, М. Ясуи, Л. Джоунз, Г. П. Торсуев³ и др.

¹ Н. С. Трубецкой, Основы фонологии, М. 1960, стр. 282.

² Н. С. Трубецкой, *op. cit.*, стр. 282.

³ В. Трнка, A Phonological Analysis of Present-day Standard English, Prague 1935; Minory Yasui, Utterance Initial Consonant Patterning in English, «Studies in English Grammar and Linguistics», Tokyo 1958; L. G. Jones, English Consonantal Distribution, "For Roman Jakobson", The Hague 1956; Г. П. Торсуев, Вопросы фонетической структуры слова, М.—Л. 1962.

Большинство фонетистов полагает, что система английских согласных включает в себе 24 фонемы. Следовательно, теоретически возможное число сочетаний двух согласных равно $24^2 = 576$. В действительности же это число значительно меньше. Авторы, занимающиеся исследованием этой проблемы, отмечают следующие числа сочетаний: Б. Трнка⁴ — 48, М. Ясуи⁵ — 51, Дж. Трэджер и Х. Смит⁶ — 46, Г. Глисон⁷ — 34, Б. Уорф⁸ — 35, Ц. Хэррис⁹ — 16, Г. П. Торсуев¹⁰ — 54.

В настоящей статье мы ограничимся изучением сочетаний, свойственных английскому литературному произношению. В рассмотренную нами лексику не входят имена собственные и редкие заимствованные слова. Рассматриваемые сочетания приведены в таблице 1.

На основе анализа таблицы можно прийти к следующим выводам.

Не встречаются сочетания, где первыми членами начальных сочетаний были бы:

- 1) аффрикаты [tʃ] и [dʒ];
- 2) звонкие шумные щелевые [z, ʒ, ʤ];
- 3) срединные щелевые сонанты [r, j, w];
- 4) носовой сонант [ŋ].

Следовательно, первым членом начального сочетания может быть:

- 1) любой шумный смычный: [p, t, k, b, d, g];
- 2) любой глухой шумный щелевой: [s, f, θ, ʃ, h];
- 3) звонкий шумный щелевой: [v];
- 4) носовые сонанты: [m, n];
- 5) боковой сонант [l].

В качестве вторых компонентов рассматриваемых сочетаний не встречаются:

- 1) звонкие смычные [b, d, g];
- 2) аффрикаты [tʃ, dʒ];
- 3) шумные щелевые, за исключением [f], т. е. [s, f, θ, h, z, ʒ, ʤ, v];
- 4) носовой сонант [ŋ].

Итак, можно отметить, что вторыми компонентами являются почти исключительно сонанты: [r, j, w, l, m, n]; лишь в сочетании с [s] вторыми компонентами могут быть [p, t, k, k, f].

⁴ В. Трнка, *op. cit.*

⁵ М. Yasui, *op. cit.*

⁶ George L. Trager and Henry Lee Smith, *An Outline of English Structure*, Oklahoma 1951.

⁷ H. A. Gleason, *An Introduction to Descriptive Linguistics*, New York 1956.

⁸ B. L. Whorf, *Linguistics as an Exact Science*, "Language, Thought and Reality", U. S. A. 1956.

⁹ Z. S. Harris, *Method in Structural Linguistics*, Chicago 1957.

¹⁰ Г. П. Торсуев, *op. cit.*, стр. 56.

ВТОРОЙ КОМПОНЕНТ СОЧЕТАНИЯ

		р	т	к	б	д	г	тс	дс	с	с	θ	ф	х	з	з	ж	в	ч	й	ш	л	м	н	г	
ПЕРВЫЙ КОМПОНЕНТ СОСТАВА	р																		рр	ри		рл				
	т																			тр	ти	тш				
	к																			кр	ки	кш	кл			
	б																			бр	би		бл			
	д																			др	ди	дш				
	г																			гр	ги		гл			
	тс																									
	дс																									
	с	сп	ст	ск										сф							сй	сш	сл	см	сн	сг
	с																			ср						
	θ																			θр	θи	θш				
	ф																			фр	фи		фл			
	х																				хи					
	з																									
	з																									
	ж																									
	в																				ви					
	ч																									
	й																									
	ш																									
	л																						лс			
	м																						мс			
	н																						нс			
	г																									

Исходя из анализа таблицы, можно согласиться с М. Ясуи¹¹, который в своей статье отмечает следующие факты.

В английском языке нет начальных сочетаний согласных, в которых следующие друг за другом фонемы были бы идентичными, напр. [pp-, bb-, ss-]. Нет также сочетаний гоморганных фонем, напр. [pb-, θð-, vf-, bm-]. Кроме того, сочетания не могут состоять из фонем, крайне отличающихся друг от друга, напр. [f/d-, ʒt-, tʃð-, kz-].

Число начальных двучленных сочетаний согласных, в которых первый компонент является глухим согласным, значительно больше, чем количество сочетаний со звонким первым компонентом. Если в группе согласных первый компонент звонкий, то он сочетается только со звонким.

Вопрос о происхождении сочетаний согласных изучен Б. Трнкой¹². Большинство начальных сочетаний согласных имелось уже в древнеанглийском языке. Сюда относятся:

1) все сочетания, первым членом которых является [s] (за исключением [sk-] и [sf-]);

2) все сочетания, имеющие [r] в качестве второго компонента (за исключением [f-r-]);

3) все сочетания, имеющие [w] вторым компонентом;

4) все сочетания, имеющие [l] вторым компонентом.

Сочетания [sk-] и [f-r-] встречаются в словах скандинавского происхождения.

В английском языке все сочетания, вторым компонентом которых является фонема [j], французского происхождения.

Сочетание [sf-] встречается в словах греческого происхождения.

Вышеупомянутые авторы занимались изучением сочетаний фонем английского языка с разных точек зрения. Б. Трнка разработал правила сочетаемости фонем в одноморфемных одно- или двухсложных словах. Он проделал также огромную работу в области фонологической статистики английского языка. Л. Джоунз дал классификацию начальных и конечных сочетаний согласных и описал правила сочетаемости. Г. П. Торсуев описал подробно артикуляции сочетаний фонем английского языка. Однако, никто из перечисленных авторов не остановился конкретно на экспериментальном исследовании сочетаний согласных с точки зрения их акустической характеристики.

Автор настоящей статьи, занимаясь изучением проблемы разграничительных признаков слов в английском языке на материале сочетаний согласных, поставил перед собой задачу провести экспериментально-акустическое исследование сочетаний

¹¹ М. Yasui, op. cit.

¹² В. Трнка, op. cit., стр. 31.

согласных. В статье отражены лишь материалы исследования начальных сочетаний, состоящих из двух согласных.

Материалом для исследования послужили предложения, содержащие слова со всеми начальными сочетаниями согласных английского языка. Эти слова находились внутри предложений, после слов, заканчивающихся на гласный. В качестве дикторов служили носители английского языка, владеющие литературным произношением. Подобранные предложения были записаны на магнитофонную ленту (скорость записи 770 мм/сек). При помощи осциллографа МПО-2 с этих записей были сняты осциллограммы, которые подверглись визуальному анализу.

Согласно анализу осциллограмм, мы можем разделить начальные сочетания согласных на две большие группы:

- 1) сочетания с глухим первым компонентом;
- 2) сочетания со звонким первым компонентом.

К первой группе принадлежат следующие типы сочетаний:

- а) глухой смычный + сонант;
- б) глухой щелевой + сонант;
- в) глухой щелевой [s] + глухой согласный [p, t, k, f].

При сочетаниях типа глухой смычный + сонант, взрыв смычного совпадает или с началом второго компонента сочетания (в данном случае сонанта) (см. рис. 1), или с целым вто-

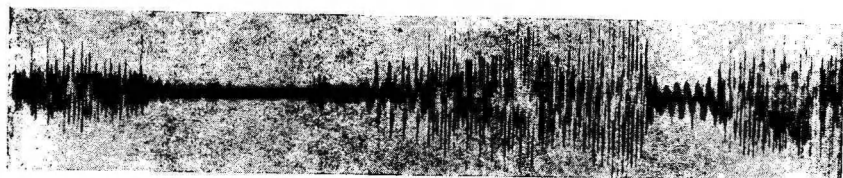

Рис. 1. Осциллограмма сочетания (pl-) из предложения — They played under the tree.

рым компонентом, причём последний является глухим (см. рис. 2).

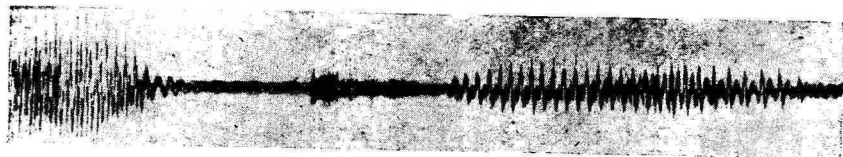

Рис. 2. Осциллограмма сочетания (sp-) из предложения — My speech is not long.

В сочетаниях типа глухой щелевой + сонант, начало второго компонента является в большей или меньшей степени глухим (см. рис. 3).

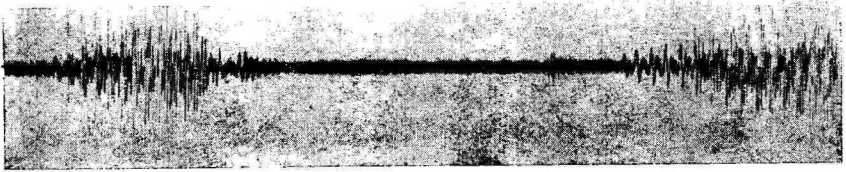

Рис. 3. Осциллограмма сочетания (kj-) из предложения — Follow my cue!

При сочетаниях типа глухой щелевой [s] + глухой смычный после смычки второго компонента отмечается очень короткий шум (см. рис. 4), что свидетельствует об отсутствии придыхания. В сочетании [sf-] между двумя глухими щелевыми зависимостями не отмечено.

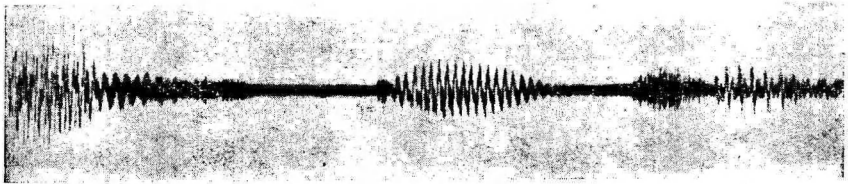

Рис. 4. Осциллограмма сочетания (sl-) из предложения — How slack it is!

Большинство сочетаний второй группы (со звонким первым компонентом) на всём протяжении звонкие (см. рис. 5). Причем, в сочетаниях типа сонант + [j] на осциллограмме визуально определить границу между компонентами трудно.

Рис. 5. Осциллограмма сочетания (bl-) из предложения — I have four black pencils.

В сочетаниях [dr-, dw-, bj-] между звонким смычным и звонкой частью сонанта обнаружился короткий шум (см. рис. 6).

Рис. 6. Осциллограмма сочетания (dr-) из предложения — This summer is too dry.

Проведенный эксперимент дает предпосылки для предварительных выводов. Однако, нужно иметь в виду, что предстоят ещё дальнейшие исследования, результаты которых могут несколько изменить эти выводы.

Итак, автор приходит к выводу, что начальные группы согласных связаны прогрессивной ассимиляцией по глухости — звонкости. В типах сочетаний глухой смычный (глухой щелевой) + сонант второй компонент частично или полностью оглушается. Сочетания со звонким первым компонентом являются полностью звонкими. Исключение составляют сочетания [dr-, dw-, bj-], в которых обнаружен отрезок глухого шума. Чтобы выяснить причины этого явления, необходимы дальнейшие эксперименты.

SÕNA ALGUSELE ISELOOMULIKUD KONSONANTÜHENDID INGLISE KEELES

E. Rebane

Resümee

Igal keelel on oma spetsiifilised foneemide ühendamise seadused. Nende seaduste ja foneemiühendite tüüpide uurimisel on tähtis koht sõna foneetilise struktuuri ning sõnade piirisignaalide kindlaksmääramisel. Käesolevas artiklis vaadeldakse sõna algust iseloomustavaid kaheliikmelisi konsonantühendeid inglise keeles. Uurimise käigus oli aluseks inglise kirjakeele hääldamine, nn. Received pronunciation, kõrvale jäeti pärisnimed ja harvemini esinevad laensõnad.

Vaadeldavate konsonantühendite esimeseks komponendiks võivad olla kõik sulghäälikud /p, k, t, b, g, d/, kõik helitud ahtushäälikud /s, ʃ, θ, f, h/, heliline ahtushäälik /v/ ja sonandid /l, m, n/; teise komponendina esinevad põhiliselt sonandid /r, j, w, ɹ, m, n/ ning ühenduses foneemiga s ka p, t, k, f.

Enamus sõnaalgulisi konsonantühendeid esines juba vanainglise keeles. Hiljem on neile lisandunud ka prantsuse, skandinaavia jm. päritoluga ühendeid.

Konsonantühendite akustilisi omadusi uuriti eksperimentaalselt vastavaid ühendeid sisaldavate väljendite helilindistamise ja ostsillograafilise analüüsi teel. Ostsillogrammide visuaalne analüüs näitas, et ühendites, mis koosnevad helitust sulg- või ahtushäälikust ja sonandist, helitustub teine komponent (sonant) osaliselt või täielikult. Helilise esimese komponendiga ühendid on enamuses tervikuna helilised. Selle põhjal võib järeldada, et sõnaalgulised konsonantühendid on seotud progressiivse helilisuse-helituse assimilatsiooniga. See on esialgne järeldus ning edaspidised eksperimendid võivad seda korrigeerida.

INITIAL CONSONANT CLUSTERS IN ENGLISH

E. Rebane

Summary

Each language has its specific laws of phonemic combination. The investigation of these laws and types of phonemic combination plays an important part in determining the phonetic structure of words and border signals between words. The present article deals with initial two-member consonant clusters (C_1C_2) in English and is based on Received Pronunciation. Names and rare loan-words have been left aside.

The stop consonants /p, t, k, b, d, g/, the fricatives /s, ʃ, θ, f, h, v/, and the sonants /l, m, n/ may occur as C_1 . It is mainly the sonants /r, j, w, l, m, n/ and in combination with /s/ also /p, t, k, f/ that occur as C_2 .

As to the origin of the initial consonant clusters, most of them were present in Old English. Later on combinations of French, Scandinavian and Greek origin were added.

An experimental study of the acoustical characteristics of initial consonant clusters was undertaken by tape-recording sentences containing words with initial clusters. After that oscillograms were made. The visual analysis of the oscillograms showed that in clusters of the type 'a voiceless stop (or a voiceless fricative) + a sonant', the sonant becomes partly or entirely voiceless. Clusters with voiced first members are almost always entirely voiced. On the basis of this we may draw the preliminary conclusion that initial consonant clusters in English are connected by progressive assimilation of voice. Further experiments may modify this view.

К ВОПРОСУ О ПРЕДЛОЖЕНИЯХ С ПРИСОЕДИНЕННОЙ ВОПРОСИТЕЛЬНОЙ ЧАСТЬЮ В СОВРЕМЕННОМ АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

Г. Б. Кививяли

Предметом исследования в настоящей статье служат синтаксические структуры современного английского языка, состоящие из двух частей: первая, *присоединяющая часть* (ПЧ), выражается повествовательным, восклицательным или повелительным предложением, а вторая, *присоединенная вопросительная часть* (ПВЧ), представляет собой краткий глагольный или неглагольный вопросительный отрезок речи, т. е. образования типа

- I 1. Mary hasn't seen it, has she? (PY 25, Mackie, 340)
- 2. That's what you like, eh? (Thompson, NS, 104)
- 3. I don't like it. — Don't you? (PY 25, Mackie, 395)
- 4. All the characters are animals or birds. — Really? (PY 11, Melville, 20)
- II 1. What a lovely morning, isn't it? (PY 21, Gilbert, 198)
- 2. What a simonizing job, heh? (Miller, CP, 137)
- III 1. Shut up, will you? (PY 16, O'Connor, 175)
- 2. Canny, come and stay at Momma's tonight, eh? (PY 26, Dyer, 70).

Связь между обеими частями рассматриваемых структур всегда бессоюзная.

Анализ охватывает 6124 предложения с ПВЧ, выписанных из 228 послевоенных источников с общим количеством в 68435 страниц.

Так как в современном языкознании моделирование занимает видное место, помогая более точно раскрыть структуру предложения, то мы в своем исследовании выводим структурные модели анализируемых синтаксических единиц. Модель предложения с ПВЧ складывается из постоянных элементов, составляющих рассматриваемую нами структуру, т. е. из постоянных элементов ПЧ и ПВЧ.

Выделяются *три основные структурные модели*: повествовательные предложения с ПВЧ, восклицательные предложения с

ПВЧ и повелительные предложения с ПВЧ. Основу выделения структурных моделей составляет структурный тип ПЧ, т. е. основной части анализируемых структур.

В лингвистической литературе нет единой точки зрения по вопросу о языковой структуре восклицательного предложения. Трактовки восклицательного предложения сводятся в английской грамматической литературе главным образом к двум точкам зрения: а) восклицательные предложения не выделяются как самостоятельный коммуникативный тип и б) восклицательные предложения выделяются как особый коммуникативный тип. Нам представляется, что в английском языке необходимо выделять восклицательные предложения, так как они имеют четкую структуру.¹

В пределах структурных моделей мы устанавливаем варианты и разновидности моделей.

Варианты структурных моделей выделяются по разным признакам. *Варианты предложений 1-ой модели*, т. е. повествовательных предложений с ПВЧ, определяются по следующим признакам:

1. *По способу выражения ПВЧ.* Морфологический анализ ПВЧ позволяет выделить два основных варианта в зависимости от наличия или отсутствия в ней глагола.

Если общее число повествовательных предложений с ПВЧ взять за 100% (5698 примеров), то:

Предложения с ПВЧ, выраженной	%	Количество примеров
глаголом	95,09	5418
иными средствами	4,91	280

Глагольная ПВЧ состоит из глагола и местоимения или деемантинизированного there:

1. You know that, don't you? (PY 12, Hastings, 262)
2. It's you, isn't it? (PY 11, King, 595)
3. I must have made a mistake then, mustn't I? (PY 21, Gilbert, 291)
4. There wasn't anything wrong with the brakes, was there? (PY 25, Mackie, 420)
5. A pretty girl like you could marry anyone in the world if she set her mind to it. — Could I? (PY 16, Popplewell, 239)

¹ См. В. Локшина, Восклицательные предложения в современном английском языке. Автореф. канд. дисс. Л., 1958, стр. 14; А. М. Антипова, Интонационная структура восклицательных предложений в ее взаимодействии с их лексико-грамматической структурой (на материале английского и русского языков). Автореф. канд. дисс. М., 1965, стр. 3.

6. You'll go on repeating that story. — Will I? (PY 25, Mackie, 390)

В качестве глагола ПВЧ выступают be, do, have, shall, should, will, would, can, may, must, ought, в качестве местоимения — I, he she, it, we, you, they, one. Из глаголов наиболее употребительны be и do, которые составляют 76,59% всех глаголов, выступающих в ПВЧ.

Неглагольная ПВЧ содержит в себе междометные слова-предложения eh, heh, uh, huh, hah, hey, утвердительное слово-предложение yes или модальные слова really, indeed:

1. I suppose you don't quite know what to make of me, eh? (FAP, Albee, 407)
2. You must be proud, heh? (Abrahams, PT, 38)
3. Young stuff, uh? (Thompson, NS, 161)
4. I guess that's what those two branches are on his head, huh? (10 SP, Corwin, 255)
5. I look different, hah? (Thompson, NS, 191)
6. You don't have to tell her to be cautious, hey? (Maltz, SS, 260)
7. I think you know how to do it. Yes? (PY 15, Webber, 374)
8. I was surprised. — Really? (PY 13, Popplewell, 373)
9. I have asked her to marry me. — Indeed? (PY 20, Gow, 77)

II. По структуре ПВЧ. С точки зрения структуры ПВЧ выделяются следующие два варианта:

а) ПВЧ, структурно связанная с ПЧ, т. е. ПВЧ является глагольным образованием. Структурная связь ПВЧ с ПЧ выражается повторением в ПВЧ одного или нескольких членов ПЧ, употреблением в ПВЧ местоимения, соотносительного с подлежащим ПЧ или глагола, соотносительного с глаголом-сказуемым ПЧ в лице, числе и времени:

1. You really are in love with her, aren't you? (PY 25, Mackie, 388)
2. Mary hasn't seen it, has she? (PY 25, Mackie, 340)
3. That takes the curse off it, doesn't it? (PY 25, Mackie, 388)
4. I loved you, Violet. — Did you? (Labrenz, GS, 382)

б) ПВЧ, структурно не связанная с ПЧ, т. е. ПВЧ неглагольного образования:

1. There is a chance, eh? (Miller, CP, 434)
2. I know very well that something's gone wrong. — Really? (PY 20, Douglass, 232)

III. По структуре ПЧ. В наших материалах выявляются следующие три варианта:

а) ПЧ является предложением, сказуемое которого выражено смысловым глаголом в синтетической или аналитической глагольной форме:

1. You know that, don't you? (PY 13, Mackie, 111)

2. We want your views on Major Pollock. — Do you? (Kronenberger, I BP, 96)

3. I see we're losing the Test Match. — Are we? (PY 11, Jones, Jowett, 216)

б) ПЧ выражается местоимением и глаголом-заместителем (вопрос о глаголах-заместителях разбирается ниже). Употребление глагола-заместителя в функции сказуемого ПЧ зависит от структуры предикативной единицы другой реплики.

В предложениях с различными формами глагола ПЧ и ПВЧ по соотношению утверждения и отрицания местоимению и глаголу-заместителю ПЧ, как правило, предшествует словопредложение *yes* или *no*, но иногда оно может и отсутствовать:

1. You must try. — Yes, I must, mustn't I? (PY 12, King, Cary, 432)

2. It's no good, Fred, I can't make head nor tail of it. — No, you can't, can you? (PY 16, Auckland, 71)

3. I need ... understanding. — You do, don't you. (NED, Orton, 166)

В предложениях с одинаковыми формами глагола ПЧ и ПВЧ по соотношению утверждения и отрицания местоимению и глаголу-заместителю ПЧ может предшествовать междометие *oh*:

1. I never heard such a thing in a place this size. — Oh, you 'aven't, 'aven't you? (PY 13, Frost, 176)

2. I think it's more effective with Laura facing the camera; Simon. — You do, do you? (PY 11, Melville, 76)

в) ПЧ выражена только словом-предложением *yes*. Так как в ПЧ нет глагольной формы, то глагол ПВЧ структурно не связан с ПЧ; употребление глагола в ПВЧ зависит от формы предикативной единицы другой реплики. Глагол, выступающий в ПВЧ, имеет всегда отрицательную форму:

1. You're loathsome. — Yes, aren't I? (PY 13, John, 311)

2. He's crazy. — Yes. Isn't he? (PY 13, Popplewell, 332)

3. He's got a genius for letting women do his dirty work for him. — Yes, hasn't he? (PY 13, Popplewell, 378)

IV. По количеству предикативных единиц в ПЧ.

Основной конституирующей единицей в изучаемых предложениях, как и в любых предложениях, является предикативная единица. Под термином *предикативная единица* мы понимаем «структурное единство, образуемое главными членами, подлежащим и сказуемым, связанными предикативным отношением».¹

Исследуемые структуры состоят не менее чем из двух предикативных единиц: ПВЧ всегда монопредикативна, т. е. она состоит из одной предикативной единицы, тогда как ПЧ может быть монопредикативной или же полипредикативной, в зависи-

¹ Л. Л. Иоффик, О типах предикативных единиц в английском языке. Уч. зап. ЛГУ, № 301. Серия филол. наук, вып. 60. Л., 1961, стр. 92.

мости от количества предикативных единиц и типа связи между ними.

В подавляющем большинстве случаев ПЧ монопредикативна:

1. You really are in love with her, aren't you? (PY 25, Mackie, 388)
2. You haven't worked in the East End before, have you? (PY 15, Sheriff, 20)
3. I sent you a telegram. — Did you? (PY 11, Jones, Jowett, 139)

Полипредикативность ПЧ представлена в нашем материале в следующих формах:

а) в форме бипредикативности, т. е. в состав ПЧ входят две предикативные единицы:

1. That's what you want |, isn't it? (PY 23, Ginsbury, 390)
2. | I must say your university career's been a little frivolous |, hasn't it? (PY 23, Williams, 40)
3. | I don't know what you're talking about |. — Don't you? (PY 21, Gilbert, 291)

б) в форме трипредикативности, т. е. ПЧ содержит в себе три предикативные единицы:

1. | But if I were to entertain the suspicion that you have made other arrangements for our diversion this evening | I wouldn't be far wrong |, would I? (PY 24, Ross, Singer, 30)
2. | I suppose you think that's a bit weak of me |, don't you, Harry? (PY 24, Dobie, Sloman, 265)
3. | They say the police can't find the revolver that shot her |. — Do they? (PY 13, Popplewell, 406)

Произведенный нами количественный подсчет выявил следующую частотность предикативных единиц ПЧ:

ПЧ	%	Количество примеров
Монопредикативная	85,58	4859
Бипредикативная	9,87	560
Трипредикативная	4,55	259

В нашем материале не обнаружено предложений с четырьмя и пятью предикативными единицами, хотя такие предложения теоретически возможны.

У. По чередованию утверждения и отрицания сказуемых ПЧ и ПВЧ.

Так как ПЧ и глагольная ПВЧ могут выступать и в утвердительной и в отрицательной форме, то выделяются структурные варианты по соотношению утверждения и отрицания в ПЧ и ПВЧ.

Если субъект речи ПЧ и ПВЧ один и тот же, выделяются следующие варианты:

Вариант I. ПЧ — утвердительная, ПВЧ — отрицательная:

1. You're very male, aren't you? (PY 21, Williams, 93)
2. You know why I asked Annie here, don't you? (Miller, CP, 67)

Вариант II. ПЧ — отрицательная, ПВЧ — утвердительная:

1. She's not lost again, is she? (PY 19, Williams, 100)
2. You won't ring Scotland Yard again, will you? (PY 16, Popplewell, 238)

Вариант III. ПЧ — утвердительная, ПВЧ — утвердительная:

1. So you noticed it as well, did you? (PY 13, Popplewell, 355)
2. Oh, you've piped up, have you? (PY 17, Hill, 302)

Вариант IV. ПЧ — отрицательная, ПВЧ — отрицательная:

1. You weren't 'alf a smasher, weren't you? (PY 11, King, 595)
2. I never heard such a thing in a place this size. — Oh, you 'aven't, 'aven't you? (PY 13, Frost, 176)

По нашему подсчету, частотность четырех приведенных выше вариантов следующая:

	%	Количество примеров
I вариант (утверждение + отрицание)	66,88	3187
II вариант (отрицание + утверждение)	28,82	1374
III вариант (утверждение + утверждение)	4,24	202
IV вариант (отрицание + отрицание)	0,06	3

Если субъекты речи ПЧ и ПВЧ различны, выделяются следующие три структурных варианта по чередованию утверждения и отрицания сказуемых ПЧ и ПВЧ:

Вариант I. И ПЧ, и ПВЧ — утвердительные:

1. Darling, it was high time we invited her. — Was it? (PY 13, Mackie, 19)
2. It goes deeper than that. — Does it? (PY 13, Popplewell, 419)

Вариант II. И ПЧ, и ПВЧ — отрицательные:

1. I don't like it. — Don't you? (PY 25, Mackie, 395)
2. We've tried that — it isn't easy. — Isn't it? (PY 16, Popplewell, 317)

Вариант III. ПЧ — утвердительная, ПВЧ¹ — отрицательная, ПВЧ² — утвердительная. Этот вариант употребляется, когда к

повествовательному предложению с ПВЧ добавляется еще одна ПВЧ в другой реплике (ПВЧ²):

1. I stayed with you, didn't I? — Did you? (Labrenz, GS, 382)
2. Well, you're down to ask a question, aren't you? — Am I? (PY 11, Jones, Jowett, 192)

Если общее число повествовательных предложений с глагольной ПВЧ, выраженной в другой реплике, взять за 100% (652 примера), то употребительность приведенных выше трех вариантов следующая:

	%	Количество примеров
I вариант (утверждение + утверждение)	71,93	469
II вариант (отрицание + отрицание)	26,23	171
III вариант (утверждение + отрицание + утверждение)	1,84	12

*Варианты предложений 2-ой структурной модели, т. е. восклицательных предложений с ПВЧ, выделяются в основном по тем же самым признакам, что и варианты предложений 1-ой модели:**

1. По способу выражения ПВЧ — глагольная и неглагольная:

1. What a lovely day, isn't it? (PY 15, Williams, 187)
2. What a fool's game, eh? (England, L, 78)

2. По структуре ПВЧ — структурно зависимая глагольная ПВЧ и структурно независимая неглагольная ПВЧ:

1. What a shame, isn't it? (PY 15, Williams, 184)
2. What a sensible fellow he is isn't he? (PY 20, Fairchild, 370)
3. What a simonizing job, heh! (Miller, CP, 137)

3. По структуре ПЧ мы различаем односоставную и двусоставную ПЧ:

1. Oh, Hatty, what a hell of a thing to happen, isn't it? (PY 19, Williams, 66)
2. How you do dislike me, don't you? (England, L, 44)

4. По количеству предикативных единиц в ПЧ — монопредикативная и бипредикативная:

1. How wonderful it is, isn't it? (Masters, A, 73)
2. What a shame poor Rita won't be carrying one (= dress), isn't it? (PY 12, King, Cary, 426)

* Предметом нашего исследования являются восклицательные предложения с ПВЧ, которые можно назвать собственно-восклицательными. Они характеризуются наличием восклицательной частицы how или what. Среди нашего многочисленного материала (6124 примера) таких предложений было только 18.

Варианта по чередованию утверждения и отрицания сказуемых ПЧ и ПВЧ не выделяется, так как ПЧ всегда выступает в утвердительной, а ПВЧ в отрицательной форме.

Принципы выделения *вариантов предложений 3-ей структурной модели*, т. е. повелительных предложений с ПВЧ, остаются теми же, что и при первых двух моделях, однако в отличие от них здесь не выделяются варианты по структуре ПВЧ и ПЧ.

Особенностью ПВЧ, присоединенной к повелительному предложению, является то, что она структурно не связана с ПЧ. Та или иная вопросительная формула в ПВЧ зависит от утвердительной или отрицательной формы глагола повелительного наклонения в ПЧ и от значения, передаваемого этой формулой.

Как и при первых двух структурных моделях, морфологический анализ позволяет и здесь выделить два основных варианта в зависимости от наличия или отсутствия в ПВЧ глагола. Если общее число повелительных предложений с ПВЧ взять за 100% (408 предложений), то:

Повелительные предложения с ПВЧ, выраженной	%	Количество примеров
глаголом	97,6	396
без глагола	2,94	12

В роли глагольной ПВЧ выступают следующие сочетания: will you, won't you, would you, can't you, shall we:

1. Bring another cup, will you? (PY 12, Hastings, 268)
2. Do sit down, won't you? (PY 11, King, 499)
3. So let's start over, shall we? (Faulkner, RN, 82)
4. Oh, shut up, Pa — sit down, can't you? (PY 16, Ackland, 70)
5. Close the door after me, would you, Keable? (PY 15, Sieveking, 322)

Как показывает следующая таблица, употребительность различных вопросительных формул в ПВЧ неодинакова:

Всего повелительных предложений с глагольной ПВЧ	В том числе с				
	will you	won't you	would you	can't you	shall we
396	274	42	18	22	40
%	69,19	10,61	4,54	5,56	10,10

В неглагольной ПВЧ используются следующие междометия — eh, heh, huh:

1. Let's take in a movie, eh? (Carter, FS, 47)
2. Get me some aspirin, heh? (Miller, CP, 72)
3. Have another cup of coffee, huh? (10 SP, Anderson, 129)

Как показывает наш материал, по признаку наличия предикативных единиц в ПЧ выделяются следующие варианты (в процентах из общего числа повелительных предложений с ПВЧ, т. е. 408 предложений):

ПЧ	%	Количество примеров
Монопредикативная	86,03	351
Полипредикативная	13,97	57

Таким образом, ПЧ, как правило, монопредикативная:

1. Get rid of it, will you? (PY 12, King, Cary, 428)
2. Sit down, won't you? (PY 15, Williams, 209)

Полипредикативность ПЧ представлена:

а) типом бипредикативным:

1. Forget I said it, will you? (Braine, RT, 75)
2. "Hey, Bill," Baldy requested, "call me if he wakes up, will you?" (Maltz, SS, 25)

б) типом трипредикативным:

1. Find out if there's a car that wants to go Muswell Hill way, would you? (PY 13, Mackie, 96)
2. If you see Sylvia tell her I'm playing bridge, will you? (PY 20, Gow, 85/86)

По соотношению утверждения и отрицания в ПЧ и глагольной ПВЧ выделяются следующие три варианта:

Вариант I. ПЧ — утвердительная, ПВЧ — утвердительная.

В роли ПВЧ выступают will you, would you, shall we:

1. Bring another cup, will you? (PY 12, Hastings, 268)
2. Forgive me if I go on with this, would you? (PY 25, Boland, 281)
3. Let's all settle down, shall we? (PY 18, Storey, 324)

Вариант II. ПЧ — утвердительная, ПВЧ — отрицательная.

В роли ПВЧ выступают won't you, can't you:

1. Be quick, won't you? (PY 18, Ross, Singer, 109)
2. Make up your mind, can't you? (PY 15, Webber, 414)

Вариант III. ПЧ — отрицательная, ПВЧ — утвердительная.

В роли ПВЧ выступает will you:

- Don't forget to send the old certificate, will you? (PY 20, Fairchild, 379)

Под разновидностью модели мы понимаем то, выражается

ли ПЧ и ПВЧ в одной реплике или в двух. Это касается только предложений первой модели, где выделяются структуры, в которых у ПЧ и ПВЧ один субъект речи, т. е. структуры типа *It's heavy isn't it?* (PY 19, Williams, 80) и структуры, в которых субъект речи у ПЧ и ПВЧ не совпадает, т. е. структуры типа *This is a great occasion. — Is it?* (PY 13, Popplewell, 409). Эти две разновидности первой структурной модели обозначаются в статье как повествовательные предложения с ПВЧ¹ и повествовательные предложения с ПВЧ².

* *
*

Наряду с выделением структурных моделей, их вариантов и разновидностей, делается попытка дать обоснование ряду теоретических вопросов, связанных с рассматриваемыми синтаксическими структурами:

1. *К какой из общепризнанных трех групп отнести эти предложения с точки зрения цели высказывания*, учитывая тот момент, что они представляют собой смешанные структуры: вопросительный отрезок речи присоединяется к повествовательному, восклицательному или же повелительному предложению?

Существует среди лингвистов общее мнение о том, что повествовательные предложения с ПВЧ¹ имеют вопросительную целеустановку, т. е. они выражают вопрос, который выступает как разделительный вопрос.¹ Функция разделительного вопроса — желание получить подтверждение высказыванию, содержащемуся в повествовательном предложении. Что касается повествовательных предложений с одинаковой формой ПЧ и ПВЧ¹ по соотношению утверждения и отрицания, то они часто нейтральны в отношении ожидаемого ответа. В этих предложениях не содержится предположения о характере ожидаемого ответа; они употребляются в тех случаях, когда говорящему неизвестны некоторые факты, но каким будет ответ на заданный им вопрос, говорящий не знает:

1. *You're from the Press, are you?* (PY 19, Williams, 40/41)

2. *You got a bike, have you?* (PY 18, Storey, 336)

Вопросительность, присущая повествовательным предложениям с ПВЧ¹, позволяет определить их как вопросительные.

Подобно повествовательным предложениям с ПВЧ¹, ПВЧ² служит также и для того, чтобы побудить собеседника к под-

¹ См. С. С. Беркнер, О взаимодействии реплик в английской диалогической речи. Уч. зап. Ульяновского гос. пед. института им. Ульянова, т. 15, вып. 2, 1959, стр. 37—38; О. С. Ахманова, Словарь лингвистических терминов. М., 1966, стр. 85; Л. Л. Винокурова, Грамматика английского языка. Л., 1954, стр. 226; Т. В. Фролова, Грамматика английского языка. М., 1961, стр. 236; Э. П. Шубин, В. В. Сытель, Грамматика английского языка для средней школы. М., 1965, стр. 229.

тверждению того, что было им сказано. Её можно также считать подтвердительно-вопросительной, так как ПВЧ² содержит в себе предположение об ожидаемом ответе. Однако ПВЧ² не изменяет ПЧ по цели высказывания.

Так же, как и в повествовательных предложениях с ПВЧ, цель ПВЧ в восклицательных предложениях с ПВЧ заключается в том, чтобы получить от собеседника подтверждение предложению, выраженному в ПЧ. Однако в отличие от предложений первой структурной модели, ПВЧ не изменяет характера ПЧ, т. е. она остается высказыванием, констатирующим какой-либо факт в эмоциональной форме; ПВЧ лишь придает ПЧ ослабленное значение вопросительности.

В связи с повелительными предложениями с ПВЧ возникает также вопрос — являются ли они повелительными или переходят в разряд вопросительных предложений?

В ответе на этот вопрос можно исходить из точки зрения Н. Я. Лойфмана¹, согласно которой следует различать вопросительные предложения по форме и по значению. По форме повелительные предложения с ПВЧ можно считать вопросительными, так как у них имеются формальные признаки вопросительного предложения — порядок следования глагола и местоимения в ПВЧ и вопросительный знак. Однако в аспекте значения нам представляется более рациональным рассматривать их как повелительные, так как они требуют того или иного действия со стороны собеседника, т. е. выражают побуждение, хотя повелительным предложениям с ПВЧ присущ и ослабленный вопросительный характер. Итак, ПВЧ не изменяет характера ПЧ по цели высказывания.

Ослабленная вопросительность, характерная для восклицательных и повелительных предложений с ПВЧ, проявляется в ответных реакциях, которые сходны с ответами на т. н. общий вопрос:

1. What a shame, isn't it? — Yes, miss. (PY 15, Williams, 184)
2. Oh, Hatty, what a hell of a thing to happen, isn't it? — Yes, darling... (PY 19, Williams, 66)
3. Remove that hand will you? — Certainly. (NED, Orton, 223)
4. So don't make fun of it, will you. — Of course not. (PY 22, Sherriff, 23)

2. *Какова морфологическая природа глагола в ПВЧ*: — это вспомогательный глагол, служебный глагол, глагол-заместитель или же глагол-репрезентант?

¹ Н. Я. Лойфман, О некоторых вопросах изучения вопросительных предложений. Тезисы доклада на межвузовской лингвистической конференции. Горький, 1958, стр. 11.

Глагол в ПВЧ нельзя считать вспомогательным или служебным глаголом, так как он не образует простого сказуемого в аналитической форме, именного сказуемого или сложного сказуемого. Нам представляется, что глагол в ПВЧ является глаголом-заместителем (за исключением глагольной ПВЧ, присоединенной к повелительному предложению, которая рассматривается ниже) — он заменяет глагол, употребленный в ПЧ.

Термином *глаголы-заместители* обозначается особая группа десемантизованных глаголов английского языка, функция которых сводится к структурному оформлению предложения по действующим в языке нормам. Они используются в целях соотнесения нового высказывания с предыдущим в случае совпадения их по смыслу. Присоединяясь к мнению Е. Я. Антиповой,¹ мы считаем, что функцию замещения могут выполнять следующие 12 глаголов: *be, do, have, shall, will, can, may, must, ought, need, dare, used.*

Таким образом, в данной работе мы взяли за основу более старую теорию глагольного замещения, понимая это явление широко, хотя за последние годы появилась новая точка зрения по этому вопросу. Л. А. Воронина,² например, относит к глаголам-заместителям только глагол *do*. Она рассматривает глагольное замещение как явление, где сказуемое замещается новым словом. Из групп глаголов-заместителей исключаются другие глаголы, также выражающие сказуемое в абстрактной форме, которые у Л. А. Ворониной названы «представителями» сказуемого. Того же мнения придерживается и Ф. Ф. Буссель,³ который считает, что подлинно заместительная функция присуща только *to do* в утвердительной форме Present и Past Indefinite. Что касается остальных глаголов, причисленных Е. Я. Антиповой к глаголам-заместителям, то они названы Ф. Ф. Бусселем глаголами-репрезентатами.

Что касается повелительных предложений с ПВЧ, то глагол в ПВЧ нельзя считать глаголом-заместителем, так как он не заменяет собой глагола, употребленного в ПЧ. Таким образом, он не имеет функции глагола-заместителя. Нам представляется, что условно глагол ПВЧ можно признать вспомогательным глаголом с особой служебной функцией — компонентом разговорной вопросительной формулы, присоединяемой к повелительному предложению для выражения различных значений (волеизъявления, ослабленной вопросительности, эмоциональности).

¹ Е. Я. Антипова, Глагольное замещение в современном английском языке. Вестник Ленинградского университета, № 2. Серия истории, языка и литературы, вып. 1. Л., 1962, стр. 138.

² Л. А. Воронина, Глагол-заместитель *to do* в современном английском языке. Автореф. канд. дисс. М., 1955, стр. 3.

³ Ф. Ф. Буссель, Глаголы-заместители в современном английском языке. Иностранная филология, вып. 3. Изд. Львовского университета, 1965, стр. 40—45.

3. *Какова синтаксическая природа ПВЧ*: предложение это или нечто иное?

ПВЧ, выраженную местоимением или десемантизированным *there* и глаголом-заместителем, нельзя считать неполной,¹ так как в ней ничего не опускается: сказуемое выражено в ней глаголом-заместителем, лексическое значение которого вытекает из контекста. Присоединяясь к В. Н. Ярцевой² и Е. Я. Антиповой³, которые рассматривают образования, состоящие из местоимения и глагола-заместителя как законченные предложения, мы считаем ПВЧ законченным двусоставным предложением в миниатюре.

Однако глагольную ПВЧ, присоединенную к повелительному предложению, нельзя считать предложением, так как глагол и местоимение, употребленные в ПВЧ, не функционируют как сказуемое и подлежащее. Как уже было сказано выше, глагол ПВЧ не имеет функции глагола-заместителя. Условно мы называем глагольную ПВЧ разговорной вопросительной формулой.

Придерживаясь мнения академической Грамматики русского языка⁴, мы считаем неглагольную ПВЧ, присоединенную к повествовательному, восклицательному или повелительному предложению, предложением, так как среди простых синтаксически законченных предложений встречаются предложения, выраженные одним словом, не распадающиеся на отдельные члены предложения и не распространяющиеся при помощи пояснительных слов.

4. *Какая синтаксическая связь существует между ПВЧ и ПЧ?*

Л. Л. Иофик⁵ выделяет четыре способа связи предикативных единиц. Каким из этих четырех способов является связь между предикативной единицей ПВЧ и предикативной единицей ПЧ, с которой она соотносится?

Связь между предикативными единицами ПВЧ и ПЧ не может быть сочинительной, так как сочинение обеспечивает синтаксическую независимость предложения. Однако предикативная единица ПВЧ не является синтаксически независимой,

¹ См. К. А. Гузеева, *Неполные предложения в современном английском языке*. Автореф. канд. дисс. Л., 1966, стр. 9 и сл.; В. Л. Юхт, *Неполные предложения в современном английском языке*. Автореф. канд. дисс. М., 1964, стр. 12—13; В. Н. Ярцева, *Слова-заместители в современном английском языке*. Уч. зап. ЛГУ. Серия филологических наук, вып. 19. Л., 1949, стр. 190—205; Б. А. Ильиш, *Современный английский язык*. М., 1948, стр. 76—77.

² В. Н. Ярцева, указ. соч., стр. 199.

³ Е. Я. Антипова, указ. соч., стр. 140—141.

⁴ *Грамматика русского языка*, т. II, ч. 2, изд. АН СССР, М., 1960, стр. 77.

⁵ Л. Л. Иофик, *Проблема структуры сложного предложения в новоанглийском языке*. Автореф. докт. дисс. Л., 1965, стр. 14 и сл.

а зависит от предикативной единицы ПЧ. Исходя из этого, представляется неправильным мнение некоторых лингвистов, которые считают предложения с ПВЧ сложносочиненными (например, Б. А. Ильиш¹, Р. В. Зандвоорт²).

Связь между предикативными единицами ПВЧ и ПЧ не является и подчинительной, если понимать подчинение как «способ связи неравноправных синтаксических единиц, находящихся на разных синтаксических уровнях».³ Нельзя считать, что ПЧ выступает структурным стержнем целого, т. е. подчиняющим членом, а ПВЧ грамматически подчинена центру подчинения, т. е. подчиняющему члену.

Наши данные показывают, что связь между предикативными единицами ПЧ и ПВЧ нельзя считать и присоединительной по следующим причинам. Средствами присоединительной связи, как правило, являются союзные слова,⁴ тогда как связь между ПЧ и ПВЧ бессоюзная. Как отмечает Л. Л. Иофик⁵, присоединенная предикативная единица всегда находится в постпозиции по отношению к предложению, к которому она присоединена. Однако ПВЧ может находиться в интерпозиции в ПЧ:

1. But they work, don't they, to get at the truth? (Kronenberger, BP, 177)
2. She's terribly ill, isn't she, now? (Bellamann, KR, 209)
3. We did agree, didn't we, that there'd be nothing permanent about it? (Braine, RT, 136)

При присоединительной связи, как пишет В. Ф. Мильк,⁶ вторая часть, присоединенная к основному высказыванию, выражает главную, ведущую мысль всего высказывания. Однако в предложениях с ПВЧ этого не наблюдается.

Исходя из сказанного, более правильно, на наш взгляд, рассматривать связь между предикативными единицами ПЧ и ПВЧ как *связь соотносительную*,⁷ поскольку существует смысловое и грамматическое соотношение между ПВЧ и предикативной единицей ПЧ. Формальным признаком, отличающим соотносенную предикативную единицу от сочиненной и присоединенной предикативных единиц, является ее способность занимать интерпо-

¹ Б. А. Ильиш, *Строй современного английского языка*, М.—Л., 1965, стр. 352.

² R. W. Zandvoort, *A Handbook of English Grammar*. London, 1963, стр. 224.

³ Л. Л. Иофик, указ. соч., стр. 22.

⁴ Там же, стр. 19.

⁵ Там же, стр. 20.

⁶ В. Ф. Мильк, *Интонация присоединения в современном английском языке в сравнении с русским*. Автореф. канд. дисс. М., 1960, стр. 6.

⁷ Термин употребляется А. Г. Рудневым и Л. Л. Иофик; см. А. Г. Руднев, *Вводный член предложения и вводные предложения, их функции и грамматическое выражение в художественных произведениях А. С. Пушкина*. Уч. зап. ЛГПИ им. А. И. Герцена, т. 76, 1949, стр. 144; Л. Л. Иофик, указ. соч., стр. 36—37.

зацию в ПЧ. Согласно Л. Л. Иофик¹ для сочиненных и присоединенных предикативных единиц интерпозиция исключается.

Как было отмечено выше, ПВЧ соотносится с предикативной единицей ПЧ. Вопрос, с какой предикативной единицей соотносится предикативная единица ПВЧ, возникает в тех случаях, когда ПЧ полипредикативна. ПВЧ может соотноситься с разными предикативными единицами:

а) с центром подчинения,² подчиняющим членом:

1. |You know| why I asked Annie here, don't you? (Miller, CP, 67)

2. |It will be all right| if I come down in the taxi with you again, won't it, Emma? (PY 22, King, Cary, 347)

б) с дополнительной предикативной единицей:

1. I expect|you counted them| when you were making a careful note of all the serial numbers, didn't you? (PY 23, Gilbert, 300)

2. I don't think|it's bad|, is it? (PY 19, Williams, 88)

в) с предикативной единицей, выступающей в функции: подлежащего:

|What you really want| is to have me out of the way, don't you? (Labrenz, GS, 377)

предикативного члена:

The fact is|you just don't want to come|, do you? (PY 15, Sherriff, 70)

определения:

I have the feeling that|you three don't like me|, do you? (PY 24, Thomas, 179)

Особенность предложений с полипредикативной ПЧ заключается в том, что ПВЧ никогда не соотносится с обстоятельной предикативной единицей.

5. *Какова синтаксическая природа предложений с ПВЧ в целом?*

Предложения с ПВЧ нельзя рассматривать как стандартные предложения, так как структурно они отличаются от стандартных предложений из-за наличия ПВЧ. В силу этого предложения с ПВЧ — это, по-видимому, *полипредикативные синтаксические единства*. Этот термин заимствован у Г. А. Вейхмана.³ Хотя он не рассматривает предложения с ПВЧ, все же структуры, анализируемые в его работе, обнаруживают сходство со

¹ Л. Л. Иофик, указ. соч., стр. 36.
докторской диссертации Л. Л. Иофик «Проблема структуры сложного предложения в новоанглийском языке.» Л., 1965.

² Термины для обозначения предикативных единиц заимствованы из
³ Г. А. Вейхман, К вопросу о синтаксических единствах. ВЯ, 1961, № 2, стр. 92.

структурами, изученными в данной работе. По мнению Г. А. Вейхмана,¹ синтаксическое единство — это сложное образование, состоящее из основного элемента, структурно соответствующего стандартному предложению, и одного или более препозитивных, постпозитивных или интерпозитивных отрезков речи, не входящих в его состав, но тесно связанных с ним и синтаксически мало самостоятельных.

Повелительные предложения с ПВЧ¹, восклицательные предложения с ПВЧ и повелительные предложения с ПВЧ образуют *монологические или однорепликовые* синтаксические единства, так как субъект речи для обеих частей один. Однако повествовательные предложения с ПВЧ² можно назвать *диалогическими или двухрепликовыми* синтаксическими единствами или просто диалогическими единствами, так как ПЧ и ПВЧ составляют две реплики.

* *
* *

На основе проведенного для данной работы анализа можно сделать следующие выводы.

Предложения с ПВЧ — это характерные для английского языка синтаксические структуры, состоящие из двух частей — повествовательного, восклицательного или повелительного предложения (ПЧ) и краткого вопросительного отрезка речи, присоединенного к нему (ПВЧ). Специфику предложениям с ПВЧ придает наличие ПВЧ.

По структурному типу ПЧ выделяются три структурные модели предложений с ПВЧ — повествовательные предложения с ПВЧ, восклицательные предложения с ПВЧ и повелительные предложения с ПВЧ.

В пределах структурных моделей мы устанавливаем варианты и разновидности моделей.

Варианты структурных моделей выделяются по способу выражения ПВЧ (глагольная и неглагольная ПВЧ), по структуре ПВЧ (структурно зависимая глагольная ПВЧ и структурно независимая неглагольная ПВЧ), по структуре ПЧ, по количеству предикативных единиц в ПЧ (монопредикативная и полипредикативная ПЧ), по чередованию утверждения и отрицания ПЧ и ПВЧ.

Разновидности структурной модели определяются тем, выражается ли ПЧ и ПВЧ в одной реплике или в двух.

ПВЧ изменяет характер ПЧ только в повествовательных предложениях с ПВЧ¹, превращая их в вопросительные предложения. Во всех остальных предложениях с ПВЧ характер ПЧ

¹ Г. А. Вейхман, указ. соч., стр. 98.

остается неизменным, ПВЧ лишь придает ПЧ ослабленное значение вопросительности.

Ответная реакция на вопросительность, выраженная в предложениях с ПВЧ, в основном сходна с ответами на т. н. общий вопрос.

Глагол в ПВЧ выступает как глагол-заместитель (в повествовательных и восклицательных предложениях с ПВЧ) и вспомогательный глагол (в повелительных предложениях с ПВЧ).

ПВЧ является предложением, за исключением повелительных предложений с ПВЧ, в которых глагольная ПВЧ выступает как разговорная вопросительная формула.

ПВЧ соотносится с той или иной предикативной единицей ПЧ. Связь между ПВЧ и ПЧ соотносительная и бессоюзная.

Предложения с ПВЧ выступают как полипредикативные синтаксические единства. Они — монологические или однорепликовые, если субъект речи ПЧ и ПВЧ один и тот же (повествовательные предложения с ПВЧ¹, восклицательные и повелительные предложения с ПВЧ), и диалогические или двухрепликовые, если субъекты речи ПЧ и ПВЧ различны (повествовательные предложения с ПВЧ²).

ПРИНЯТЫЕ СОКРАЩЕНИЯ

- Abrahams, PT — P. Abrahams, *The Path of Thunder*. M., 1951.
Bellamann, KR — H. Bellamann, *Kings Row*. London, 1963.
Braine, RT — J. Braine, *Room at the Top*. M., 1961.
Carter, FS — D. Carter, *Fatherless Sons*. M., 1957.
England, L — J. England, *Leora*. London, 1956.
FAP — *Famous American Plays of the 1950s*. The Laurel Drama Series, Selected and introduced by Lee Strasberg. New York, 1962.
Faulkner, RN — W. Faulkner, *Requiem for a Nun*. Penguin Books, 1961.
Kronenberger, BP — *The Best Plays of 1955—1956*. Edited by Louis Kronenberger. New York, Toronto, 1956.
Kronenberger I, BP — *The Best Plays of 1956—1957*. Edited by Louis Kronenberger. New York, Toronto, 1957.
Labrenz, GS — Th. Labrenz, *The Grass's Springing*. First Stage. A Quarterly of New Drama. Vol. II, No. 4, Fall 1963. Published at Purdue University.
Maltz, SS — A. Maltz. *Selected Stories*. M., 1951.
Masters, A — D. Masters, *The Accident*. London, 1960.
Miller, CP — *Arthur Miller's Collected Plays*. New York, 1957.
NED — *New English Dramatists*, 8. Penguin Books, 1965.
PY 11—25 — *Plays of the Year*. Chosen by J. C. Trewin. Vols XI—XXV. London ELEK, New York, 1955—1963.
Thompson, NS — M. Thompson, *Not as a Stranger*. London, 1963.
10 SP — *10 Short Plays*. Edited and introduced by M. Jerry Weiss. Laurel-Leaf Library. New York, 1963.

KÜSIVA LISANDKONSTRUKTSIOONIGA LAUSETEST KAASAEGSE INGLISE KEELES

G. Kiviväli

Resümee

Artiklis on vaatluse alla võetud mõningad küsimused seoses inglise keelele iseloomulike süntaktiliste struktuuridega, mis koosnevad kahest osast — põhilisest osast, s. t. jutustavast, hüüd- või käsklausest ja sellele lisatud lühikesest verbaalsest või mitteverbaalsest interrogatiivsest osast.

Analüüsi peamised tulemused on järgmised:

1. Põhilise osa struktuuri järgi eristatakse kolme mudelit. Iga mudeli raamidest eristatakse mudeli variante ja teisendeid.

2. Interrogatiivne osa muudab põhilise osa olemust ainult monoloogilistes jutustavates lausetes küsiva lisandkonstruktsiooniga, muutes selle küsilauseks. Vastused analüüsitava süntaktilise struktuuridega väljendatud küsimusele on sarnased üldküsimusele antud vastusega.

3. Verb interrogatiivses osas on asendusverb (jutustavates ja hüüdlausest küsiva lisandkonstruktsiooniga) või abiverb (käsklausest küsiva lisandkonstruktsiooniga).

4. Interrogatiivne osa on lause; erandi moodustavad käsklausest küsiva lisandkonstruktsiooniga, kus interrogatiivne osa on konversatsiooniline küsivormel.

5. Interrogatiivne osa on korrelatsioonilise mingi predikatiivse ühikuga põhilises osas. Seos vaadeldavate struktuuride mõlema osa vahel on korrelatiivne ja asündaetiline.

6. Lause küsiva lisandkonstruktsiooniga on polüpredikatiivne süntaktiline tervik, kas monoloogiline või dialoogiline.

ON SENTENCES WITH AN APPENDED INTERROGATIVE CONSTRUCTION IN CONTEMPORARY ENGLISH

G. Kiviväli

Summary

The article sums up some of the results of an investigation, the aim of which has been to study the morphological, syntactical and semantic characteristics of syntactical structures typical of English which consist of two parts — the main part expressed by a declarative, exclamatory or imperative sentence and the appended part, i. e. a short verbal or non-verbal interrogative construction.

The main conclusions arrived at are as follows:

1. According to the structure of the main part three patterns are distinguished. Within a pattern its variants and varieties are differentiated.

2. The appended interrogative part alters the main part turning it interrogative only when it is appended to a declarative sentence, both parts being uttered by one speaker. The answers to the question expressed by the appended interrogative part are similar to those given to the general question.

3. The verb in the appended interrogative part is a substituteverb (in declarative and exclamatory sentences with an appended interrogative construction) or an auxiliary verb (in imperative sentences with an appended interrogative construction).

4. The appended interrogative part is a sentence with the exception of imperative sentences with an appended interrogative construction where the verbal appended interrogative part is an interrogative conversational formula.

5. The appended interrogative part is in correlation with a predicative unit in the main part. The connection between the appended interrogative part and the main part is correlative and asyndetic.

6. Sentences with an appended interrogative construction are polypredicative syntactical unities, either monologue unities or dialogue unities.

РОМАН ФЛОБЕРА «БУВАР И ПЕКЮШЕ» И ЕГО ЗАРУБЕЖНЫЕ КРИТИКИ

А. Ю. Труммал

Кафедра западноевропейской литературы и классической филологии

«Критика легка — искусство трудно.»
(Ф. Н. Детуш)

«Если произведение искусства вызы-
вает споры, — значит, в нем есть
нечто новое, сложное и значительное.»
(Оскар Уайльд)

«... вся жизнь Флобера была напое-
на <...> священной ненавистью к
своему веку, которая была своего ро-
да искаженной любовью к человеку —
обманутому обществом, где единст-
венный критерий всех ценностей —
собственность. В конце концов его
взгляд на это общество выразился в
иронии романа «Бувар и Пекюше»
...» (Ральф Фокс)

Статья 1

23 ноября 1890 г., выступая на открытии надгробного памятника Флоберу, Эдмон де Гонкур говорил о том, что «при жизни за все созданные им шедевры» автор «Мадам Бовари» был вознагражден «Пренебрежением, оскорблениями, нравственной голгофой». «Какую изумительную книгу мести, — продолжал выступавший, — можно было бы создать обо всех заблуждениях и несправедливостях критики от времен Бальзака и до Флобера. Я вспоминаю статью некоего политического журналиста, который утверждал, будто проза Флобера бесцелит царствование Наполеона III, я вспоминаю и другую статью в одной газете, посвящающей свои страницы литературе, где ему ставился в укор

эпилептический стиль — теперь вы знаете, сколько яда содержал этот эпитет для человека, которому он был адресован».¹

И несмотря на то, что в той же надгробной речи Эдмон де Гонкур говорил о том, что теперь, после смерти Флобера, все с «готовностью признают за ним гениальность»², — творчество автора «Бувара и Пекюше», по справедливому замечанию одного из современных английских критиков, «все еще остается ареной битв».³ Теперь (другие времена — другие песни...) Флобера считают ответственным «за репрессии, которые последовали за Коммуной, потому что он <...> не написал <...> ни единой строчки для их предотвращения»,⁴ а его стиль определяют как «рантьерский вариант реалистического стиля».⁵

Но если оценка прижизненных произведений Флобера почти на всем протяжении их существования оставалась более или менее стабильной и единодушной, если «Мадам Бовари», например, большинством критиков всегда считалась шедевром Флобера, а «Воспитание чувств» с момента своего появления безапелляционно и почти единодушно объявлялось произведением неудачным,⁶ то с «Буваром и Пекюше» происходило и происходит нечто противоположное. На свете нет, пожалуй, книги, судьба которой в большей мере свидетельствовала бы о «заблуждениях и несправедливостях критики» по отношению к писателям, лучше иллюстрировала бы справедливость известных слов Теренция Мавра: *Pro captu lectoris habent sua fata libelli.*

¹ Эдмон и Жюль де Гонкур, *Дневник. Записки о литературной жизни*, т. II, «ХЛ», М., 1964, стр. 506; курсив автора. В целях сокращения объема технической работы цитаты из произведений и писем Флобера (а также из иностранной критической литературы о нем) даются по русскому переводу во всех случаях, где он имеется (без указания имени переводчика). При цитировании же иностранной литературы по подлиннику перевод бсюду принадлежит нам.

² Там же, стр. 505.

³ Martin Turnell, Flaubert (A), — «Scrutiny», vol. XIII (No 3, Autumn-Winter, 1945), p. 200.

⁴ Jean-Paul Sartre, The Case for Responsible Literature, — «Horizon», vol. XI (No 65, May 1945), p. 310.

⁵ М. К. Клеман, Густав Флобер, — «Литературная учеба», 1931, № 1, стр. 66. То же самое — в расширенном варианте этой статьи: см. «Французский реалистический роман XIX века». Сборник статей под редакцией В. А. Десницкого. ГИХЛ, М.—Л., 1932, стр. 113.

⁶ Иногда встречались, впрочем, и противоположные оценки. Так, например, Гюисманс лучшими произведениями Флобера считал «Искушение святого Антония» и «Саламбо» (см. J.-K. Huysmans, A. Rebours, P. Fasquelle, 1903, pp. 143, 238, 240, 241), а в глазах Сеара «Воспитание чувств» было шедевром Флобера (см. С. А. Burns, A disciple of Gustave Flaubert. Some unpublished letters of Henry Céard, — «The Modern Language Review», vol. 50 (No 2, April 1955), p. 144). Любопытно, что Поль Валери, сходявшийся с Гюисмансом в оценке «Искушения святого Антония», не разделял его восторженного отношения к «Саламбо», которую он вместе с «Мадам Бовари» относил к числу неудачных произведений Флобера (см. Paul Valéry, *La tentation de (saint) Flaubert*, — in: Paul Valéry, *Oeuvres*, t. I. Bibliothèque de la Pléiade <P., 1957>, p. 613.

Уже одна история критики этого произведения дает достаточный материал для той книги мести, о которой говорил когда-то Эдмон де Гонкур.

Появление «Бувара и Пекюше» не осталось незамеченным; наоборот, оно вызвало толки, возбудило споры, разожгло страсти, которые не только не улеглись с годами (как это обычно бывает), а продолжают время от времени вспыхивать с новой силой вплоть до наших дней. А это — хорошая примета, ибо из ничего, как известно, ничего не бывает.

Едва была закончена публикация романа в «Нувель ревью» г-жи Адан⁷ (где, по вине неблагодарной племянницы писателя, он был напечатан с гораздо большим количеством поправок и сокращений, чем те, которые «Ревю де Пари» когда-то потребовало для «Мадам Бовари»),⁸ едва у Лемерра успело выйти (в марте 1881 г.) его первое отдельное издание (за которым уже 7 мая того же года последовало второе), как появилась погромная статья Барбе д'Оревилли, в которой «лебединая песня» Флобера сравнивалась с «гусиным гоготом <...>, из которого издателя после смерти готовы сделать <...> утиное кряканье», называлась романом «безрадостным, бесталанным, без новых наблюдений»; по мнению критика, художник тут «совершенно исчез в невыразимой пошлости романа столь же плоского, как и буржуа, которых он изобрел», и он выражал сожаление, что писатель «не <...> унес с собой своей книги <...>, которая осталась и которую можно поставить на его могилу в качестве креста».⁹ Поистине: пренебрежение, оскорбление, нравственная голгофа...

Вскоре, однако, роман Флобера нашел и не менее ревностных панегиристов, впадавших иногда, к сожалению, в противоположную крайность. Так, Реми де Гурмон, например, утверждал, что «Флобер в такой же мере наш Гомер, как наш Сер-

⁷ См. «La Nouvelle Revue», т. VII, стр. 825—858 (15. XII 1880); т. VIII, стр. 68—115 (1. I 1881), 333—379 (15. I 1881), 578—627 (1. II 1881), 810—865 (15. II 1881); т. IX, стр. 120—175 (1. III 1881). О том, как и почему роман Флобера оказался опубликованным именно в этом журнале, см. Madame Juliette Adam, *Après l'Abandon de la Revanche*, P., Lemerre, 1910, pp. 321—322 и письмо Флобера Мопассану от 3 мая 1880 г. (Гюстав Флобер, Собр. соч. в 10 томах, под общей редакцией А. В. Луначарского и М. Д. Эйхенгольца, т. VIII, ГИХЛ, М., 1938, стр. 518; в дальнейшем это издание обозначается: Флобер, т. ...).

⁸ См. R. Dumesnil et D. L. Demorest, *Bibliographie de Gustave Flaubert*, P., Giraud-Badin, 1939, стр. 333, прим. 1; Francis Steegmuller, *Flaubert and Madam Bovary. A double portrait*, New York, The Viking Press, 1939, p. 411.

⁹ «Constitutionnel», 10 мая 1881 г.*; цит. по кн.: J. Barbey d'Aurevilly, *Le roman contemporain*, P., Lemerre, 1902, pp. 133, 132, 135. Здесь и далее звездочка (*) означает, что данное издание в библиотеках Советского Союза отсутствует и de visu нами не просмотрено.

вантес», а «Бувар и Пекюше» — это книга, «которая сравнима лишь с «Дон Кихотом», которая нас забавляет так же, как роман Сервантеса забавлял семнадцатый век», книга, в которой «человеческий гений проявляется во всей своей прозрачной красоте».¹⁰ Джон Тарвер пошел еще дальше, заявив, что «Бувар и Пекюше» — «произведение, которое ставит Флобера в один ряд с богами; если бы он не написал этой книги, он мог бы быть охарактеризован как автор сильных, но неуклюжих романов <...>; как человек, который так и не нашел правильной формы для выражения своей миссии».¹¹

Доказательством того, что критика и теперь еще не нашла никакого «общего знаменателя» для флюберовского романа и все еще остается в неведении относительно его истинного значения и смысла, служит статья, не так давно напечатанная в «Юманите» и выразительно названная: «*Bouvard et Pécuchet est-il un chef-d'oeuvre, un monstre ou l'un et l'autre?*» Один из участников диалога, образующего эту статью, — Франсис Журден — защищает первую точку зрения, другой — Андре Вюрмсер — вторую; ни один из них не в состоянии переубедить другого, и каждый так и остается при своем мнении.¹² Но между подобными крайними оценками посмертного романа Флобера за истекшие 80 лет накопилась также масса промежуточных, и все вместе образует такой огромный, многоязычный, запутанный клубок противоречивых, взаимнойключающих суждений, что распутать его крайне трудно. А сделать это, тем не менее, надо, ибо без такой предварительной работы немислимо дальнейшее изучение этого замечательного изображения «роковой «ненаучности» современного буржуазного мышления», которое все еще «остается для критики непонятым».¹³

Поскольку, однако, т. н. «история вопроса» в данном случае исключительно пестра и противоречива, а исследуемое произведение по своему идейному содержанию необычайно богато и сложно — исчерпывающее изучение и того и другого в рамках одной работы является делом исключительной трудности. Современный исследователь творчества Флобера мог бы, по замечанию А. Ф. Ивашенко, «поставить перед собой задачу просто свести в некую сумму существующий большой мате-

¹⁰ Remy de Gourmont, *Le Problème du Style*, P., Mercure de France, 1924, pp. 99, 105—106, 105. Нам оказалось доступным лишь 14-е издание книги Реми де Гурмона; первое ее издание вышло еще в 1893 г.

¹¹ John Charles Tarver, *Gustave Flaubert as seen in his works and correspondence*, Westminster, 1895, p. 301.

¹² См. «l'Humanité», Nouvelle série, No 3977, 17. VI 1957, p. 2.

¹³ Б. Г. Рейзов, *Творчество Флобера*, ГИХЛ, М., 1955, стр. 507.

риал».¹⁴ Собрать воедино и осмыслить (в меру наших возможностей, ибо, в конце-то концов, как справедливо заметил Гёте, «*Wer den Dichter will verstehen, Muß in Dichters Lande gehen*») «существующий большой материал» о «Буваре и Пекюше» — и будет первой целью настоящей работы. Мы не можем, однако, согласиться с А. Ф. Иващенко, когда он утверждает, что «флорберовский «вопрос», несмотря на обилие критической литературы о Флобере, *«нужно еще только создавать»*.¹⁵ Мы склоняемся скорее к мнению одного из французских флорбероведов-марксистов, который полагает, что «Существует *проблема литературной переоценки творчества Флобера* — потому именно, что флорберовские исследования становятся столь многочисленны во Франции и за границей...»¹⁶ Приведенными словами определяется наша вторая и, пожалуй, основная задача: одновременно с продвижением к указанной цели произвести марксистскую переоценку флорберовского романа, используя для этого все положительное в зарубежном флорбероведении.

«Характер литературного произведения, — подчеркивает Б. Г. Рейзов, — зависит не только от обстоятельств *данной* национальной литературы, но и от обстоятельств литературы мировой...»¹⁷ «Понять художественное произведение значит понять породившие его общественные, идеологические, эстетические процессы данной эпохи». Поняв же «художественное произведение в его *замысле и осуществлении*, нужно понять и его *функцию*»¹⁸, ибо «произведение искусства после того, как оно создано, перестает существовать как творчество и живет как *восприятие*», последнее же «зависит не только от воспринимаемого объекта, но и от воспринимающего субъекта».¹⁹

«Попадая в систему отношений данного общества, в обстановку идеологической борьбы, произведение может быть понято *иначе, чем задумал его автор*, приобрести неожиданно новый

¹⁴ А. Ф. Иващенко, Реализм Флобера. Диссертация на соискание ученой степени доктора филологических наук. М., 1950, т. I, стр. 4 (машинпись); в дальнейшем эта работа обозначается: Иващенко, Реализм Флобера, т. ...

¹⁵ Там же, стр. 18; курсив наш (в дальнейшем наш курсив в цитатах не оговаривается). Такое абсолютное пренебрежение к трудам своих хотя бы и буржуазных предшественников чувствуется и в книге Иващенко о Флоре (см. А. Ф. Иващенко, Гюстав Флобер (из истории реализма во Франции). Изд. АН СССР, М., 1955).

¹⁶ Charles Hagache, Réflexions sur l'héritage flaubertien, — «Europe», N 138 (Juin 1957), p. 45.

¹⁷ Б. Рейзов, Об изучении литературы в современную эпоху, — «Русская литература», 1965, № 1, стр. 8.

¹⁸ Б. Рейзов, Наука о литературе и читатель, — «Звезда», 1966, № 5, стр. 188, 190.

¹⁹ Б. Г. Рейзов, Сравнительное изучение литературы, — в кн.: «Вопросы методологии литературоведения», «Наука», М.—Л., 1966, стр. 184.

смысл, а иногда и несколько различных смыслов».²⁰ Перейдя же «границы государств или культурных миров» это же произведение «может быть воспринято иначе, чем оно воспринималось на своей родине, и, например, то, что было прогрессивным в одной стране, может показаться и оказаться реакционным в другой».²¹

М. П. Алексеев, говоря о «закономерности некоторых ошибок в восприятиях <...> иностранного художественного слова, о неизбежном <...> субъективизме читательских впечатлений <...> и исследовательских навыков», утверждает даже, что «В бытовом смысле почти всякое иностранное произведение «непонятно», — даже в переводе, даже с комментариями» и что «речь может идти лишь о той или иной степени приближения к его постижению».²² «Причины указанного явления, — продолжает М. П. Алексеев, — многочисленны и разнообразны. Различия культурной среды, породившей памятник литературы и воспринимающего его иноземного читателя <...>, противоречия исторических ощущений и социальных признаков, органические недостатки критического метода, власть национальных эстетических традиций и т. д., — все это, порою в очень сложном комплексе, предопределяет своеобразные искажающие оценки иноземного художественного слова. Но не важнейшей ли из этих причин зачастую является <...> трудное искусство «вчувствования» в него, умение полностью овладеть им и подчинить его своей воле?»²³

Чтобы до конца понять судьбу произведения искусства, «недостаточно собрать противоречивые оценки» этого произведения, ибо «одинаково положительная или отрицательная оценка может быть вызвана различными, иногда прямо противоположными причинами».²⁴ «Историк литературы, истолкователь произведения» обязан примирить «противоречия между смыслом, который вложил в него автор, и смыслом, который извлек из

²⁰ Б. Реизов, Наука о литературе и читатель. — Звезда, 1966, № 5, стр. 190.

²¹ Б. Реизов, Об изучении литературы в современную эпоху, — «Русская литература», 1965, № 1, стр. 8; ср. его же, Наука о литературе и читатель, — «Звезда», 1966, № 5, стр. 193 и его же, Сравнительное изучение литературы, — в кн.: «Вопросы методологии литературоведения», «Наука», М.—Л., 1966, стр. 184.

²² М. П. Алексеев, Восприятие иностранных литератур и проблема иноязычия. — Ленинградский государственный университета имени Ленина, 1819–1944. Труды юбилейной научной сессии. Секция филологических наук, Ленинград, 1946, стр. 180, 181; разрядка автора. Нет, как известно, правила без исключений: выше мы видели, что самым восторженным ценителем «Бувара и Пекюше» и, как мы ниже увидим, одним из самых объективных критиков этого произведения оказался англичанин Тарвер, самым же ярким хулителем и, как увидим, субъективным критиком его — француз Барбе д'Оревиля.

²³ Там же, стр. 213.

²⁴ Б. Г. Реизов, Сравнительное изучение литературы, — в кн.: «Вопросы методологии литературоведения», «Наука», М.—Л., 1966, стр. 185.

него читатель». Он обязан вскрыть «единство произведения, каким оно было в замысле и исполнении», и объяснить точку зрения, «с которой подходили к произведению современные ему критики или позднейшие поколения» — чтобы стали «ясными причины, почему произведение живет такой противоречивой жизнью, почему оно так часто «перестраивается» в восприятии читателя и почему читатель требует от него то, чего оно дать ему не может».²⁵ Выполнение такой задачи сопряжено, однако, с неимоверными трудностями, ибо подобные «превращения искусства зависят иногда от *столь незначительных деталей*, что объяснить их бывает возможно *лишь при самом внимательном анализе*»²⁶.

Все, сказанное Б. Г. Реизовым и М. П. Алексеевым о закономерностях становления и восприятия произведений искусства, сказалось, разумеется, и «в замысле и исполнении» «Буvara и Пекюше», и в истории рецепции этого произведения в разных странах. Требования, предъявляемые Б. Г. Реизовым к истолкователю литературного произведения и его восприятия, обязательны, разумеется, и для нас. Тем не менее, подобно Флоберу, писавшему о том, что подзаголовком его романа будут слова: «О недостатке метода в науках»,²⁷ мы считаем, что наиболее подходящим подзаголовком нашей работы были бы слова: «О недостатке метода в изучении «Буvara и Пекюше».

Роман «о недостатке метода в науках» представлялся Флоберу как «своего рода критическая энциклопедия в юмористическом виде»²⁸, которая призвана «вскрыть комическую сторону <...> идей». ²⁹ Говоря, что «комическое — это единственное утешение для добродетели», Флобер добавлял: «Впрочем, есть способ принять его *в возвышенном смысле*. Вот это-то я и постараюсь сделать в повести о моих двух старичках».³⁰ Таким образом, уже по замыслу «Бувар и Пекюше» должны были стать продолжением традиции «Дон Кихота», а это, в свою очередь, определило отбор Флобером материала для своего романа.

Бувар и Пекюше, два недавно познакомившихся и подружившихся пожилых парижских клерка, охваченные жаждой знаний, бросают опротивевшую им службу и переезжают в приобретенное ими в нормандской глуши небольшое имение, чтобы на досуге заняться там пополнением своего скудного образова-

²⁵ Б. Реизов, Наука о литературе и читатель, — «Звезда», 1966, № 5, стр. 196.

²⁶ Б. Г. Реизов, Сравнительное изучение литературы, — в кн.: «Вопросы методологии литературоведения», «Наука», М.—Л., 1966, стр. 184.

²⁷ Флобер, т. VIII, стр. 504 (письмо к г-же Теннант от 16. XII 1879).

²⁸ Там же, стр. 374 (письмо к г-же Роже де Женетт от 18. VIII 1872).

²⁹ Там же, стр. 472 (письмо к той же адресатке от 2. IV 1877).

³⁰ Там же, стр. 438 (письмо к Жорж Санд от 8. IV 1874).

ния, которое в молодости они повесить не имели возможности (глава I).

Здесь, в Шавиньоле, они последовательно занимаются земледелием, садоводством, садостроительством, консервированием, виноделием (глава II), химией, анатомией, физиологией, медициной, гигиеной, астрономией, геологией, зоологией (глава III), археологией, историей, мнемоникой (глава IV), беллетристикой, критикой, грамматикой, эстетикой (глава V), политикой, социологией, политэкономией (глава VI), любовью (глава VII) гимнастикой, спиритизмом, гипнотизмом, магией, философией (глава VIII), теологией (глава IX), педагогикой и френологией (глава X).

Во всех этих занятиях Бувар и Пекюше по тем или иным причинам в конце концов разочаровываются. Проникшись убеждением, что наука — это лишь грандиозное собрание ложных и противоречащих друг другу гипотез, политика — грязь, а любовь — сифилис, друзья от всего этого отказываются, и, судя по плану ненаписанного окончания романа, находят умиротворение в переписывании повстречавшихся им в книгах ошибок и заблуждений.

«... своими славными ребятами»³¹ (т. е. Буваром и Пекюше) писатель хотел показать несостоятельность науки, лишенной строгого научного метода, и неизбежность неудач у людей, занимающихся наукой по-дилетантски. С проблемой научной методологии связана и вторая основная проблема флюберовского романа — гносеологическая. В этой области образы Бувара и Пекюше оказались разоблачительными по отношению к самому Флоберу, который, в силу незнания диалектики процесса познания, признает лишь истину абсолютную и сомневается в объективности истины относительной.

Гегель где-то иронически замечает, что для занятия ремеслом сапожника считается необходимым предварительное изучение этого ремесла, а для занятия философией такую подготовку почему-то считают излишней. Нам кажется, что эти мудрые слова применимы и к нашему случаю, ибо и занятию «Буваром и Пекюше», по-видимому, должно бы предшествовать изучение всего того, что, как мы видели, легко в основу этого произведения, но это, увы! тоже считается излишним ... Писать же о нем без такой предварительной работы (как это до сих пор чаще всего делается), ругать Флобера и с порога отвергать его роман — это то же самое, что рецензировать исследование по высшей алгебре, не зная школьной, или ругать Эйнштейна и отвергать

³¹ Там же, стр. 464 (письмо к г-же Роже де Женетт от 27. IX 1876).

теорию относительности, не зная четырех действий арифметики.³²

* *
*

Сведения о «Буваре и Пекюше» проникают в печать задолго до публикации самого романа. Уже в 1876 г., в своей первой статье о Флобере, Мопассан (прикрывшись псевдонимом Ги де Вальмон) писал: «Он <Флобер> не считает, как некоторые другие, что достаточно ума и вдохновения, стечения обстоятельств и темперамента, чтобы создать книгу, что изучение предмета излишне, и долгие изыскания бесполезны, ибо он из породы людей прежнего поколения, знавших очень много. В отличие от тех, кто не подозревает, что мир существовал до 93 года и что люди научились писать до 1830, он размышлял, подобно Пантагрюэлю, о всех ученых прошлого. Он знает историю лучше любого профессора <...> и для своих произведений изучил множество наук, доступных лишь специалистам. <...> Он знает талмуд, как настоящий раввин, евангелие — как священник, библию — как протестант и коран — как дервиш. Он изучил связь между различными верованиями, философиями, религиями и ересями. Он перерыл все литературы, делая выписки из многих неизвестных книг <...> *В минуты возмущения и гнева он собрал, чтоб поделиться с нами, целый том ошибок, сделанных писателями, не владеющими стилем, варваризмов, допущенных грамматиками, заблуждений мнимых ученых, всевозможных незамеченных погрешностей и нелепостей, которыми он собирается заклеить общество.*»³³

Эта смутившая Флобера «истая статья фанатически преданного сторонника»³⁴ — не только восторженный панегирик учи-

³² В ходе нашего исследования нам придется много цитировать и реферировать. Обусловлено это несколькими обстоятельствами. Не говоря уже о том, что часть используемой нами иностранной критической литературы в Советском Союзе имеется лишь в виде единственного микрофильма (по нашей просьбе приобретенного Государственной Публичной библиотекой им. Салтыкова-Щедрина), часть же — вообще отсутствует (в силу чего традиционное и естественное в обычных случаях «см. там-то и там-то» оказалось бы насмешкой над читателем) — даже та иностранная критическая литература по данному вопросу, которая в наших библиотеках имеется, введена в научный оборот пока лишь в незначительной степени. Приходилось учитывать и то, что даже в тех случаях, когда литература эта доступна читателю в смысле наличия ее в наших библиотеках, она порою может оказаться все же частично недоступной в силу своего многоязычия. Требовать же от каждого читателя понимания двенадцатизычных текстов было бы явной несправедливостью.

³³ «La République de lettres», 22. X 1876.*; цит. по кн.: Ги де Мопассан, Рассказы и статьи, ГИХЛ, М., 1953, стр. 145—146.

³⁴ Флобер, т. VIII, стр. 467 (недатированное письмо к Тургеневу).

телю (хотя в благодарственном письме к Мопассану от 25 октября 1876 г. Флобер и упрекал своего молодого друга в преувеличениях, говоря, что «насчет талмуда — уж слишком» и что он «не настолько силен в нем»)³⁵, но и очень точное указание на существеннейшие моменты его эстетики и стиля работы. Последняя же фраза приведенного отрывка — такой же прозрачный намек на посмертный роман Флобера (вернее — на его предполагавшийся второй том), какой содержится в конце «Новой жизни» Данте относительно его «Божественной комедии», ибо «Бувар и Пекюше» и есть «дивное видение» Флобера, его «Commedia», для создания которой он тоже трудился, сколько мог, чтобы сказать в ней «то, что никогда еще не говорилось» о мире, пришедшем на смену тому, который смотрит на нас со страниц бессмертного творения Данте...

Существенно отметить, что Мопассан уже в 1876 г. говорит об оставшемся ненаписанным вторым томе флюберовского романа как о своеобразном «sottisier» («изборнике человеческих глупостей»), ибо это ввело в заблуждение позднейших исследователей «Бувара и Пекюше», которые на основании слов Мопассана, учитывая его близость к Флоберу и осведомленность во всем, что касалось его последнего романа, долгое время думали, что опубликованный в 1910 г. «Лексикон прописных истин» (не имевший в жанровом отношении с названным «изборником» ничего общего) во второй том «Бувара и Пекюше» войти не мог. Окончательное решение этого вопроса — в противоположном смысле — было дано лишь в наше время.³⁶

Мопассан оказался, однако, едва ли не единственным человеком, которому посчастливилось еще при жизни Флобера оповестить читающую публику (и то, как мы видели, в довольно неопределенной форме) о создаваемом его учителем философском романе: Флобер, желая «выполнить свою задачу» «в тиши», «категорически запрещает всякую рекламу» своего произведения.³⁷ Уже незадолго до смерти, в письме к г-же Адан от 2 декабря 1879 г., Флобер умоляет свою адресатку не давать в своем журнале никакого объявления о предстоящей публикации в нем «Бувара и Пекюше».³⁸

³⁵ Там же, стр. 465.

³⁶ См. Marie Jeanne Durré, Flaubert et ses projets inédits, P., <1950>, pp. 96, 230.

³⁷ Henry Lapaize, Les dernières années de Flaubert, — «Le Gaulois», 18. V 1912.+ Крестиком (здесь и в дальнейшем) обозначается издание, имеющееся в Советском Союзе лишь в виде микрофильма, полученного по нашему заказу сектором иностранного комплектования и Международного книгообмена Государственной Публичной библиотеки им. М. Е. Салтыкова-Щедрина из-за рубежа.

³⁸ См. Madame Juliette Adam, ук. соч., стр. 451. Такое объявление появилось в «Нувель ревью» лишь 1 декабря 1880 г. — за две недели до начала публикации самого романа.

Однако, последовавшая вскоре после этого смерть писателя сразу же аннулировала его вето. Более того — она на некоторое время вызвала повышенный интерес к усопшему, в особенности же — к оставшемуся после него незаконченному произведению. И хотя почти никто ничего толком не знал об этом произведении (чтения которого — чаще всего частичного — автор удостоил каких-нибудь четырех-пяти человек), хотя даже имена его заглавных героев не были точно известны (так как в целях «конспирации» Флобер в своих письмах — а, возможно, и в разговоре — чаще всего «называл» их В. и Р. или просто «mes deux bonshommes») — авторы почти всех посвященных Флоберу некрологов сочли своим долгом посвятить хотя бы несколько строк этому таинственному произведению. А через какую-нибудь неделю-другую после смерти Флобера в газетах начинают появляться уже специальные «рецензии» на его незаконченный роман. И досаднее всего при этом то, что среди людей, писавших тогда об этом романе, не было ни одного из тех, кому посчастливилось хотя бы частично познакомиться с его содержанием. Так за семь месяцев до начала публикации «Буvara и Пекюше» начинается тот период в истории критики этого произведения, который продолжается до окончания его журнальной публикации и появления его первого отдельного издания (март 1881) и который за неимением другого выражения приходится назвать периодом «прогностической критики». За те десять месяцев, которые отделяют появление «Буvara и Пекюше» от смерти Флобера (май 1880 — март 1881) усилиями критиков создается некое фантастическое произведение, в котором элементы действительного содержания флоберовского романа оказались самым причудливым образом перемешанными с историей Дон Кихота Ламанчского. И хотя эти фантазии имеют к нашей теме лишь косвенное отношение, мы считаем нужным вкратце на них остановиться, как на уникальном и крайне выразительном явлении в судьбе произведения искусства.

Единственным из авторов посвященных Флоберу некрологов (а может быть — единственным из смертных вообще), кому довелось прослушать чтение почти всей написанной части флоберовского романа, был, по-видимому, Огюст Сабатье,³⁹ бывший в то время парижским корреспондентом «Журналь де Женев», в котором и появилась его статья, написанная по поводу смерти Флобера и помеченная 14 мая 1880 г.⁴⁰ Тем более досадно, что именно он не счел возможным что-либо сказать об этом произведении.

³⁹ Auguste Sabatier (1839—1901) — протестантский теолог, хороший знакомый и частый гость Флобера в последние годы его жизни.

⁴⁰ A<uguste> S<abatier>, Gustave Flaubert, — «Journal de Genève», 16. V 1880.+

Усилиями своры любопытствующих журналистов, писал Сабатье, уже в первую неделю после смерти Флобера стала рождаться некая легенда о нем, грозившая поглотить его истинный облик. Своеобразием своих книг, оригинальностью своих привычек, смелостью своих парадоксов писатель сам отчасти способствовал этому. Автору «Буvara и Пекюше», по абсолютно справедливому замечанию Сабатье, было присуще некое «лицемерие навыворот» (*l'hypocrisie à rebours*), стремление «смущать обывательский здравый смысл и условные добродетели». Те, продолжает критик, которые судили о Флобере по такого рода внешним проявлениям его характера, не знали его. При более близком знакомстве с ним в нем открывались самые удивительные, самые трогательные черты: «У этого безучастного романиста, который с надменным безразличием рассказывал о самых постыдных или самых страшных вещах, находили золотое сердце, которому были знакомы великодушные порывы порядочного человека и нежная ласковость молодой девушки. В этом пресыщенном скептике обнаруживалось восхитительное простодушие ребенка ...»⁴¹

Идея последнего романа Флобера, который, по словам Сабатье, «можно было бы назвать романом о человеческой глупости», была внушена писателю ненавистью к ней. Однако, несмотря на знание содержания этого произведения (прочитанного ему Флобером всего лишь за месяц до смерти),⁴² критик, из уважения к покойному (который не желал, чтобы об его романе в печати стали говорить до его публикации), откладывает разговор о нем до другого раза. Скромность и лояльность Сабатье привели, однако, лишь к тому, что знакомить читающую публику с неопубликованным романом Флобера взялись люди менее компетентные, а то и вовсе несведущие.

Одним из таких оказался Жюль Клареси, посвятивший «Бувару и Пекюше» специальную статью, которая появилась в «Тане» почти одновременно со статьей Сабатье в «Журналь де Женев». Статья эта вскоре была перепечатана в «Журналь де

⁴¹ Там же. Ниже мы увидим, что именно это незнание Флобера-человека, это превратное представление о нем (удержавшееся по крайней мере до публикации его писем) часто оказывалось причиной (или одной из причин) непонимания Флобера-художника (в том числе и Флобера-автора «Буvara и Пекюше»).

⁴² Это подтверждается и самим Флобером, который 1 апреля 1880 г. писал племяннице из Круассе: «Сабатье только что был здесь, где он <...> провел все послеобеденное время, слушая «Буvara» и Пекюше», которые не выходят у него из головы» (*Gustave Flaubert, Correspondance. Supplément (Juillet 1877 — Mai 1880), Recueillie, classée et annotée par M. M. René Dumesnil, Jean Pommier et Claude Digeon. P., Conard, 1954, p. 326; в дальнейшем это четырехтомное добавление к письмам Флобера с нумерованными томами обозначаются: Flaubert, Correspondance Supplément, ... série).*

Руан»,⁴³ редакция которого характеризовала ее как наиболее полный анализ ожидавшегося романа Флобера. По этой перепечатке (ввиду недоступности для нас «Тана») мы ею и пользуемся.

Клареси признается, что он вынужден судить о романе Флобера по тем немногим деталям, о которых ему рассказали люди более осведомленные. Нет ничего удивительного, что в результате даже само название романа оказалось искаженным: «Bouvard et Pécuchet». ⁴⁴ Статья Клареси (как и другие статьи о флюберовском романе, появившиеся до его публикации) ценна, собственно, не столько для суждения о взглядах критика на это произведение, сколько для получения представления о том — что думалось и говорилось на эту тему в литературных кругах Парижа после неожиданной смерти Флобера. Статья эта, таким образом, — один из прогнозов того, что будет представлять собой его незаконченный роман.

В воображении критика роман этот рисуется какой-то «в высшей степени значительной, иронической и жестокой» «Исповедью», содержащей «самые прекрасные страницы, когда-либо написанные Флобером.» То это — простая повесть с пикантными и оригинальными деталями, то это — своего рода энциклопедический обзор наук и искусств, философии и политики. А Бувар и Пекюше — это два несчастных дурака, которые в поисках счастья отправляются в деревню и употребляют остаток своей жизни на то, чтобы «войти в курс века».⁴⁵ Совершенно верно, что Бувар и Пекюше хотят все знать и с этой целью набивают свои головы кучей разношерстных знаний, но

⁴³ Jules Claretie, La dernière oeuvre de Gustave Flaubert, — «Journal de Rouen», 20. V 1880.†

⁴⁴ Этому не приходится удивляться, если учесть, что даже «Нувель ревью», объявляя о начинающейся уже через две недели публикации флюберовского романа, называло его «Bouvard et Bésuchet» (см. «La Nouvelle revue», t. VII (3e livraison, 1er Décembre 1880), первая внутренняя сторона обложки). Следует отметить, что из двух друзей в этом отношении в печати не везло лишь Пекюше, имя которого фигурировало в газетах также в виде *Bétuchet* и *Betuzet* (см. выше статью Собатье в «Журналь де Женев» от 16 мая 1880 г.). Возможно, что это своеобразие в написании имени Пекюше объясняется отчасти тем, что таково было имя одного из товарищей руанского банка «Фокон-Пекюше и К^о, который в свое время был причастен к финансовым затруднениям Комманвиля — первого мужа племянницы Флобера. Может быть, по этой же причине черновая рукопись романа, хранящаяся в Муниципальной библиотеке Руана, последовательно озаглавлена «Dubolart et Bécuchet», «Bolard et Manichet», «Bouvard et Pécuchet» («Les Amis de Flaubert». Bulletin 4, <Rouen, 1953>, p. 41). Еще раньше, в пору собирания материала, Флобер, по воспоминаниям Жюдит Готье, собрался назвать свой роман: «Mémoires de Deux Cloportes» (Judith Gautier, Le collier des jours. Le second rang du collier, P., <1909>, p. 267). В указанной черновой рукописи романа этот ранний вариант заглавия уже стал (с небольшим изменением) одним из вариантов подзаголовка: «Histoire de deux Cloportes» — наряду с «Histoire de deux Bonshommes» («Les Amis de Flaubert». Bulletin 4, <Rouen, 1953>, p. 41).

⁴⁵ Курсив Клареси.

они не пишут романов, не дописывают трактата д'Обиньяка и не сочиняют комедий (как утверждает Клареси). Для осмеяния классической трагедии, приключенческого романа и современной критики Флобер, как известно, пользуется не этим, а лишь соответствующими поползновениями своих героев. Хотя все эстетические, политические и правовые проблемы, которыми Бувару и Пекюше приходится заниматься, и в самом деле производят на них удручающее впечатление, к любви они обращаются не по причине ее превосходства над всем прочим и не по заранее принятому решению (как получается у Клареси): к любви друзья приходят гораздо непринужденнее и естественнее, чем к любому другому практическому или теоретическому своему занятию.⁴⁶ Совершенно верно, что в сентиментальной сфере друзьям везет не больше, чем в интеллектуальной, но с Мели Пекюше связывается не по велению рассудка (как уверяет критик), а потому, что к этому времени все его пятидесятидвухлетнее девственное существо оказалось (как некогда у трубадура Бернарта де Вентадорна) до отказа заполненным любовью. У Флобера обращение героев к оккультным наукам происходит в тот момент, когда Бувар, слишком круто (как, впрочем, и Пекюше) перешедший от усердных занятий гимнастикой к почти полной неподвижности, «надумал пойти в трактир и выбрать там несколько бутылок испанского вина, чтобы починить свою машину» и случайно «узнал о новой моде — столоверчении»,⁴⁷ а у Клареси — в результате гипнотического влияния на Пекюше лакированного козырька его картуза.⁴⁸ В результате последовательность занятий Бувара и Пекюше оккультными науками (от спиритизма к гипнотизму, а затем к магии) оказалась у Клареси нарушенной (от гипнотизма — к спиритизму). Герои Флобера не надеются найти в названных «науках» «счастье и полный покой» и гипнотический эксперимент Пекюше над индюками приводит не к избивению его разгневанным фермером, якобы принявшим его за колдуна (как уверяет критик), а к важному филиософскому заключению о том, что «Экстаз зависит от материальной причины».⁴⁹

Уверившись в суетности всех человеческих изобретений, Бувар и Пекюше ищут утешения в боге, но «религия надоедает им так же, как надоели рационализм и атеизм». За воспитание же детей (хотя они и надеются найти в них утешение) Бувар и Пекюше берутся отнюдь не в результате «осознания» своей вины во всех постигших их до того неудачах, не потому, что они будто бы увидели причину этих неудач в том, что с самого начала

⁴⁶ См. Флобер, т. VI, стр. 223—227.

⁴⁷ Там же, стр. 237.

⁴⁸ Ср. Флобер, т. VI, стр. 255.

⁴⁹ Там же, стр. 256.

не пошли хоженной тропой, не женились (как будто Бувар в свое время не был женат) и не обзавелись семейным очагом. (как думает критик), а потому, что по плану Флобера они должны были это сделать. И приемышей друзья берут не потому, что обзавестись собственными детьми они будто уже были не в состоянии, а потому, что, в соответствии с авторским замыслом, они (чтобы прийти к своему очередному и последнему разочарованию) должны были оказаться воспитателями детей с «дурной наследственностью».⁵⁰ Кроме того, Флоберу пришлось бы потратить многие годы временного бюджета романа, чтобы довести столь поздно родившихся детей Бувара и Пекюше до необходимого для их педагогических экспериментов возраста, чего он (по причине и без того, видимо, беспокоившего его перерасхода времени и хронологической противоречивости создаваемого им романа) допустить никак не мог. Сделать же и отцами заблаговременно — значило бы превратить философский роман в семейный.

С приходом жандармов для Бувара и Пекюше «все кончено»; жизнь их исковеркана. Бесконечные разочарования привели к тому, что они ни во что больше не верили. В таком состоянии (пока их не поглотит могила, в которую они, по убеждению Клареси, «лягут бок о бок») принимаются друзья за копирование всех тех глупостей, которые им приходилось встречать в книгах.

Роман Флобера («эта книга завтрашнего дня»)⁵¹ кажется Клареси как бы развернутой иллюстрацией к стихотворению Луи Буйле «Abrutissement» — этого, по выражению критика, «пессимистического выпада», которым заканчиваются его посмертные «Последние песни».⁵²

Флобер, намеревавшийся изобразить Бувара и Пекюше смешными дурачками, в действительности показал их заслуживающими сожаления жертвами обмана.⁵³

⁵⁰ «Я хочу показать, — писал Флобер Мопассану 22 или 23 января 1880 г., — что *воспитание*, каково бы оно ни было, *не много значит* и что *все или почти все делает природа*» (Gustave Flaubert, Correspondance. Nouvelle édition augmentée. Huitième série (1877—1880). P., Conard, 1930, p. 353). В дальнейшем это девятитомное издание писем Флобера обозначается: Flaubert, Correspondance, ... série).

⁵¹ Курсив Клареси.

⁵² См. Louis Bouilhet, Dernières chansons, P., Michel Lévy, 1872, pp. 325—327.

⁵³ В заключение Клареси рассказывает о том, как Флобер, прочитав однажды рукопись своего романа Х.-М. Эредиа, будто спросил поэта — что тот думает о двух его идиотах. Эредиа будто бы ответил, что эти «идиоты трогательны, как все донкихоты, которым крылья ветряных мельниц отбивают почки». Восторженное отношение Эредиа к «Бувару и Пекюше» было позже подтверждено мемуарной литературой. По словам Антуана Альбала, автор «Трофеев» считал этот роман шедевром, книгой «в высшей степени комической», которая стала бы французским «Дон Кихотом», если бы Флобер успел ее закончить. Эредиа сомневался, чтобы можно было любить литературу, пре-

Суждения Клареси о «Буваре и Пекюше», хотя и расходящиеся во многом с фактическим содержанием романа, основывались все же, видимо, на сведениях, полученных по крайней мере из вторых рук. Гораздо менее осведомленным в этом деле оказался Людовик (один из псевдонимов Шарля-Луи Шассена), поставлявший в 1870—80 годах «Отечественным запискам» «Хронику парижской жизни».

В хронике, присланной им из Парижа для июньского номера журнала за 1880 г. (и помеченной 26 мая того же года), оказался и небольшой некролог, посвященный Флоберу.⁵⁴

После Флобера, пишет Людовик, «остался роман, может быть, и оконченный, но еще не вполне обработанный, под названием: «*Бювар и Пекюше*», которому он предполагал в печати придать и другое название: «*Человеческая глупость*». <...> В романе этом два старика-коммерсанта, разбитые жизнью, разоренные и разочарованные — *рассказывают друг другу свои житейские неудачи* и о том, как весь их запас ума, доброй воли и труда был бесполезно и непроизводительно затрачен. *Читавшие роман* утверждают, что это — глубочайший протест как против несовершенства человеческой природы, так и против общественных неурядиц и неустройства».⁵⁵

Через два месяца после смерти Флобера фантазии на тему его неопубликованного романа появляются уже и на страницах американских газет. Так, нью-йоркская газета «Сан» публикует на эту тему пространную статью своего тогдашнего постоянного корреспондента Хосе Марти.⁵⁶

зирая книгу, которая так живо дает почувствовать тщетность эрудиции и чтения (см. Antoine Albalat, *Souvenirs de la vie littéraire*, P., Fayard et Cie, s. a., pp. 76—77; единственная существенная для нас глава этой книги («Les Samedis d'Heredia») вначале была напечатана (в сокращенном виде) в «Revue Hebdomadaire» от 4 октября 1919 г.*).

⁵⁴ См. «Отечественные записки», т. 250 (1880), отдел «Современное обозрение», стр. 156—158.

⁵⁵ Там же, стр. 157. Беда не в том, что Людовик рассказывает своим русским читателям небылицы (мы выделили их курсивом) о неопубликованном еще романе (хотя для хроникера и это уже плохо), а в том, что он не более точен и тогда, когда говорит о вещах, которые он мог и даже о бязан был знать точно. Если верить Людовику, то окажется, что Флобер дожил «до 57 лет», «никогда не был болен», печататься стал «только в 1854 году», а в 1875 пожертвовал всем своим состоянием для спасения чести... Луи Буйле (умер в 1869 г.), «сам же начал жить на те скудные средства, какие доставлял ему *литературный труд*» и что «при его погребении в Руане, на которое съехалось множество писателей из Парижа, не было произнесено ни одной речи» (там же, стр. 156, 158).

⁵⁶ José Martí, *Flaubert's Last Work* ("Bouvard and Pécuchet". — The story of two old men. — Unrealized idealism") — "The Sun" (New York), 8. VII 1880.* Цитируется по испанскому переводу: José Martí, *La Última obra de Flaubert. "Bouvard y Pécuchet"*. — La historia de dos viejos. Idealismo no realizado, — в кн.: José Martí, *Obras completas*. Edición conmemorativa del Cincuentenario de su muerte. La Habana, Cuba, 1946, vol. I, pp. 927—930.

Для Марти Флобер — «бесстрашный писатель <...>, который умел говорить правду ...» Последнее произведение Флобера, «которое его убило и которое он закончил за несколько часов до смерти» — «странная книга. В ней имеются страницы, написанные с великим красноречием Сервантеса или Рабле и с солидной простотой гомеровских времен». Отметим, что роман Флобера «ожидается с большим нетерпением», Марти выражал уверенность в том, что он будет иметь успех ... «Нана» и окажется сразу же переведенным на иностранные языки.⁵⁷

Во многом фантазия Марти восходит, по-видимому, к вышеуказанной статье Клареси, с которой великий кубинский писатель мог познакомиться или по ее первой публикации в «Тане», или (что менее вероятно) по ее перепечатке в «Журналь де Руан». Но — или Марти пользовался еще какими-то устными или печатными источниками, или он призвал на помощь свою более пылкую (чем у француза) фантазию южанина — его «изложение» «Буvara и Пекюше» одновременно и более отдаленно от действительного содержания этого произведения, и более поэтично: кубинец, увлеченный параллелью с бессмертным творением Сервантеса, набросал в своей статье как бы сценарий другого, самостоятельного произведения, какого-то нового «Дон Кихота» почти в буквальном смысле слова.

Вслед за Клареси Марти тоже говорит о том, что Бувар и Пекюше любят шоколад и деревню, куда они и отправляются «как два ребенка в поисках счастья»; о том, что Флобер, намеревавшийся «создать двух дураков», «в действительности создал двух простодушных людей, достойных сострадания»; о том, что Бувар и Пекюше «Пишут пьесы, романы, произведения высокого искусства», что «Флобер пользуется этим для критики <...> классицистической трагедии, напыщенной критики и аб-

⁵⁷ Марти, ук. соч., стр. 927, 928. Если под «успехом» подразумевать «скандал», то сравнение восприятия «Буvara и Пекюше» с восприятием «Нана» можно считать удачным. Пророчество Марти относительно переводов «Буvara и Пекюше» на иностранные языки тоже, к сожалению, не сбылось: сразу же (еще до выхода отдельного французского издания) роман стал переводиться лишь на русский язык (см. об этом нашу работу «Роман Флобера «Бувар и Пекюше» в оценке дореволюционной русской критики. Статья I», — «Ученые записки Тартуского государственного университета», вып. 104, Тарту, 1961, стр. 210); несколько позже, под характерным заглавием «Két újkorí Don Quijote» (Два новых Дон Кихота), появился венгерский перевод Ласло Ньяри (Nyáry László — Budapest, Révai, 1882)*; английский же перевод (который Марти прежде всего, кажется, имеет в виду) появляется лишь в 1896 г. (пер. D. F. Hannigan — London, H. S. Nichols). Другие переводы появляются еще позже: немецкий (E. W. Fischer — Minden, Bruns) — в 1909 г.*, чешский (M. Votrubova-Veselá — Praha, Hynek) — в 1919 г.*, итальянский (Claudio de Mohr — Milano, Alpes) — в 1927 г., польский (Wacław Rogowicz — Warszawa, «Książka i wiedza») — в 1950 г. Переводы на какие-либо другие языки нам не известны.

сурдных приключенческих романов» и что роман свой он называл «сердечной книгой» (*un libro cordial*).⁵⁸

То же, что и Клареси, говорит Марти об экскурсах Буvara и Пекюше в науку, литературу, политику (теория божественного права, вопросы всеобщего голосования), любовь, религию, педагогику, о побудительных причинах их последовательного обращения к ним и о результатах их занятий ими: к каждому последующему предмету друзья обращались в надежде обрести счастье, которое они напрасно искали в предыдущем: друзья «Протягивают руки ко всему, но <...> В поисках счастья они находят пустоту».⁵⁹

Но у Клареси Бувар, например, не был чиновником министерства, не возвращался под конец туда же вместе с Пекюше и не присаживался с ним на ту же скамью на бульваре Бурдон, на которой он с ним познакомился в начале романа, как получается у Марти.⁶⁰

Основное отличие кубинского критика от французского состоит, однако, не в такого рода мелочах, а в том, что он (отчасти, быть может, под влиянием того сравнения Буvara и Пекюше с Дон Кихотом, которое Клареси в конце своей статьи вложил в уста Эредиа) разбирает роман Флобера по схеме романа Сервантеса.

Марти справедливо квалифицирует роман как «итог славной, независимой и оригинальной жизни», как «обзор современной жизни, в которой ничто не укрывается от пронизательного взгляда Флобера».⁶¹ Но стоило критику заговорить о намерениях автора «Буvara и Пекюше», как его фантазия сразу же разыгрывается.

«Наше существование искусственно, — пишет Марти. — Флобер намеревается противопоставить этой навязанной и условной жизни простую и обычную жизнь природы.»⁶² Такого намерения у Флобера, разумеется, не было. Его роман (независимо от того — желал он того или нет), продолжает критик, «есть великолепная аллегория нереализованного идеализма. Эти два человека <...> раскрывают что-то из вечного человека, всегда преследующего то, что находится за пределами его досягаемости. Они представляют собой не людей, а человека, возможно — буржуазного Дон Кихота». «Бувар и Пекюше (*Pézu-chet*) проходят через жизнь XIX века <...> в поисках того душевного спокойствия, того счастья, которых не может быть в больших городах. <...> Оскорбленные и раненые, возвращаются они домой и умирают подобно Дон Кихоту. Но что же де-

⁵⁸ Марти, ук. соч., стр. 928, 929, 930.

⁵⁹ Там же, стр. 929.

⁶⁰ См. там же, стр. 928, 929, 930.

⁶¹ Там же, стр. 928, 929.

⁶² Там же, стр. 929.

лали эти два старика во время своих *странствий*? Они перепробовали все <...>. К чему было заставлять их *столько странствовать*? Чтобы заставить их говорить обо всем». Бувар и Пекюше *«изъездили весь свет* и много претерпели от его заблуждений; они были внимательными наблюдателями и из своего *продолжительного паломничества* вынесли великое чувство, которое, в конечном счете, является достаточным: человеческую дружбу. Они были французами; теперь же они — граждане всего мира. Произведение будет жить (*perdurará*)...»⁶³

Под пером Хосе Марти ожидавшийся роман Флобера оказался, как мы видим, какой-то смесью «Дон Кихота» и «Сентиментального путешествия», каким-то «интеллектуальным путешествием» XIX века. С кубинским писателем-интерпретатором «Бувара и Пекюше» произошло то же, что происходило с гениальными поэтами-переводчиками (например, с Лермонтовым-переводчиком Гете и Гейне или с Курочкиным-переводчиком Беранже): он создал сценарий произведения, быть может, равного флюберовскому, он отнюдь не флюберовского.⁶⁴

В это же время, благодаря сотрудничеству Зола в «Вестнике Европы», сведения о «Буваре и Пекюше» продолжают доходить

⁶³ Там же, стр. 929, 930.

⁶⁴ Не подлежит сомнению, что именно эту статью имел в виду Антонио Баррерос, обещавший в свое время прислать в журнал «Les Amis de Flaubert» (кубинским «корреспондентом» которого он тогда стал) статью Марти о «Буваре и Пекюше» (см. «Les Amis de Flaubert». Bulletin 4, <Rouen, 1953>, стр. 51). И если эта статья до сих пор в названном журнале не появилась, то это можно объяснить лишь несоответствием «прогностической» критики Марти фактическому содержанию флюберовского романа, сделавшим невозможным ее публикацию после более чем семидесятилетнего тогда постэмбрионального существования «Бувара и Пекюше». Любопытно, что и после опубликования флюберовского романа Марти, продолжая по-прежнему превозносить его, допускает некоторую неточность: «Гюстав Флобер, — писал Марти 7 января 1882 г. в связи с очередными выборами во Французскую Академию, — который писал не пером, а золотым стилем (*con estilo de oro*), никогда не был академиком, — несмотря на то, что по чистоте и силе его проза сравнима лишь со стихами Шарля Бодлера и что на современном французском языке нет лучшей вещи, чем <...> «Bouvard et Petuchez» («La Opinión Nacional» (Caracas), 23. I. 1882*; цит. по кн.: José Martí, Obras completas, ук. издание, т. II, стр. 1074). Можно ли на основании такого причудливого начертания имени *Péculhet* заключить, что Марти еще не читал флюберовского романа? Или это всего лишь описка или просто опечатка? Об отношении Марти к современной ему французской литературе и о ее влиянии на него см.: Хуан Маринельо, Хосе Марти — испано-американский писатель (Марти и модернизм), «Прогресс», М., 1964, стр. 104—130. Теоретические высказывания Марти нередко совпадают, в частности, с некоторыми из основных эстетических установок Флобера. Подобно Флюберу он, например, писал: «Язык должен быть математическим, геометрическим, скульптурным. Мысль должна точно укладываться во фразу, настолько точно, чтобы слова нельзя было выкинуть из фразы, не выбросив какой-то части мысли». «Я немало помучился, пока не обрел равновесия между воображением и рассудком, подчинив первое второму» (цит. по кн.: Хуан Маринельо, ук. соч., стр. 128).

и до русского читателя. В названном журнале Зола, как известно, печатал свои «Парижские письма», из которых два (VIII и LIX) оказались посвященными Флоберу. Нас интересует преимущественно второе из названных писем, помеченное 11/23 июня 1880 г. и появившееся в «Вестнике Европы» в июле 1880 г.⁶⁵

В этом своеобразном пространном некрологе, написанном и опубликованном, как мы видим, до начала публикации «Буvara и Пекюше», Зола утверждал, что роман этот по идее автора является «отрицанием всего или вернее доказательством всеобщей глупости», что это — «комедия, доведенная до карикатуры», что «это произведение было давнишней его <Флобера> идеей», и что «он в нее верил».⁶⁶ Давнишняя идея — да, отрицание всего — нет!

Рассказав о том, как он, Зола, отказался в пользу Флобера от имени Буvara (придуманного им для одного из действующих лиц «Его Превосходительства Эжена Рутона»), Зола уверяет, что Флобер «не мог бы продолжать своей книги» (т. е. «Буvara и Пекюше»), если бы он (Зола) «оставил себе это имя. Для него все произведение заключалось в этих двух именах «Bouvard et Pécuchet», без них оно для него становилось невысказанным».⁶⁷

Если это было так, то почему же Флобер, беспрестанно говоривший в своих письмах периода работы над романом о невероятных трудностях создания «дьявольской книжицы», ни словом не обмолвился о том, что вся трудность заключалась в ... придумывании имен заглавных героев?

Зола ближе к истине, когда говорит, что Флобер «перерыл <...> все наши современные науки ради «Education sentimentale» и «Bouvard et Pécuchet», «что когда он <Флобер> соберет, бывало, все свои материалы, то проникнется к ним презрением».⁶⁸ Зола прав, когда заявляет, что Флобер «с каждым днем все более и более стремился к сжатости, потому что совершенство — враг многословия»; но он противоречит себе, утверждая, что «стремление к совершенству было настоящей болезнью у романиста <т. е. у Флобера>, истощавшей его и поражавшей бесплодием». И Зола продолжает: «Проследите за ним <Флобером> внимательно с этой точки зрения, начиная с «Madame Bovary» и кончая «Bouvard et Pécuchet», — вы увидите, как он мало-помалу поглощается формой, сокращает свой словарь, все более и более увлекается процессом писания и отрешается от человечности действующих лиц».⁶⁹

Тут все неверно. Думается, что в «Мадам Бовари» больше

⁶⁵ Эмиль Зола, Флобер, как писатель и человек, — «Вестник Европы», т. 84 (1880), стр. 353—389.

⁶⁶ Зола, ук. соч., стр. 378, 379.

⁶⁷ Там же, стр. 379.

⁶⁸ Там же, стр. 382.

⁶⁹ Там же, стр. 384, 385.

«формы», чем в «Буваре и Пекюше». Что касается словаря Флобера, то вспомним, что Сент-Бев требовал словарь не к «Мадам Бовари» (1857), а к «Саламбо» (1862)⁷⁰; «Бувара и Пекюше» же (1881) без словаря вообще читать нельзя (хотя это, может быть, и не тот словарь, о котором говорит Зола, но уж, несомненно, тот, к обогащению которого он и сам склонялся). И, наконец, — разве в Буваре и Пекюше меньше человечности, чем в ... Нана или персонажах «Земли» ... ?⁷¹

С окончанием публикации «Бувара и Пекюше», естественно, кончается и «прогностическая критика» этого произведения. С марта 1881 г. начинают появляться «настоящие» рецензии на роман, учитывающие уже и фактическое содержание произведения.

⁷⁰ См. Ch.-A. Sainte-Beuve, Nouveaux Lundis, t. IV, P., Michel Lévy, 1872, p. 59.

⁷¹ Интересно отметить, что некоторые свои мысли, высказанные на страницах «Вестника Европы» в июле 1880 г., Зола опускает в перепечатке LIX «Парижского письма» в воскресном литературном приложении «Фигаро» от 11 декабря того же года и в книге 1881 г. «Писатели-натуралисты» (в разделе «Gustave Flaubert. L'homme», соответствующем двум вышеназванным публикациями). Так, например, если в «Вестнике Европы» Зола пишет: «Я бы желал, чтобы автор «Madame Bovary» любил современный мир, чтобы он верил в науку...» («Вестник Европы», т. 84 (1880), стр. 370), то в «Фигаро» и в «Романистах-натуралистах» выделенные нами слова опущены (см. Emile Zola, Mes souvenirs sur Gustave Flaubert, — «Figaro. Supplément littéraire du dimanche, No 50, 11. XII 1880, p. 198; его же, Les Romanciers naturalistes, P., Charpentier, 1923, p. 189). Нельзя не отметить и того, что во многом дезориентирующие статьи Зола о Флобере, появившиеся в «Вестнике Европы» в 1875 и 1880 гг. и на долгие годы (вплоть до появления писем Флобера) ставшие для русской критики (наряду с «Литературными воспоминаниями» Дюкана) самой авторитетной и достоверной информацией о Флобере, ввели в заблуждение многих русских критиков «Бувара и Пекюше» (об этом см. нашу работу «Роман Флобера «Бувар и Пекюше» в оценке дореволюционной русской критики», — «Ученые записки Тартуского государственного университета», вып. 104, 1961, стр. 208—224 и вып. 119, 1962, стр. 279—314). Еще при жизни Флобера, признавая, что каждая страница «Бувара и Пекюше» заслуживает комментария, Зола в то же время часто в корне расходился с ним во взглядах на его роман и порою вел с ним на этой почве жаростные дискуссии (см. Gabriel Reuillard, L'Amitié Littéraire d'Emile Zola pour Gustave Flaubert, — «Les Amis de Flaubert». Bulletin 4, <Rouen, 1953>, p. 16).

SISUKORD -- СОДЕРЖАНИЕ -- CONTENTS

Toimetajailt	3
От редакционной коллегии	
G. Grünberg. Siirdkõne probleemi teoreetilisi aspekte (inglise keelest lähtudes)	5
Г. Э.-В. Грюнберг. Некоторые теоретические вопросы несобственно-авторской речи (на основе английского языка). <i>Резюме</i>	28
G. Grünberg. Some Theoretical Aspects of the Problem of Reported Speech (On the Basis of English). <i>Summary</i>	29
U. Lehtsalu. Inglise keele metafooride eesti keelde tõlkimisest	31
У. Ю. Лехтсалу. Проблемы перевода метафор с английского языка на эстонский. <i>Резюме</i>	41
U. Lehtsalu. Problems of Translating Metaphors from English into Estonian. <i>Summary</i>	41
O. Mutt. The Use of Substantives in the Common Case as Prepositive Attributes in Middle English	43
О. В. Мутт. Препозитивно-атрибутивное употребление существительных в нейтральной к падежу форме в среднеанглийском языке. <i>Резюме</i>	67
O. Mutt. Käändetunnuseta nimisõnade kasutamisest prepositiivse täiendi funktsioonis keskinglise keeles. <i>Resüme</i>	67
P. Nurmekund. Prantsusmaa endise provintsi «Normandie» ja tema elanike nimetuse päritolust ning arengust	68
П. П. Нурмекунд. О происхождении и развитии названия бывшей французской провинции «Нормандия» и ее жителей. <i>Резюме</i>	88
P. Nurmekund. Über die Herkunft und Entwicklung des Namens der ehemaligen französischen Provinz «Normandie» und deren Einwohner. <i>Zusammenfassung</i>	89
L. Otsmaa. Metafoonia esinemisest ja tähistamisviisidest Russowi kroonikas	90
Л. Ф. Отсмаа. Об умлауте и его обозначении в ливонской хронике Бальтазара Руссова. <i>Резюме</i>	116
L. Otsmaa. Vom Umlaut und dessen Bezeichnung in der «Chronica der Prouintz Lyfflandt» von Balthazar Russow. <i>Zusammenfassung</i>	117
Э. И. Ребане. Сочетания согласных, характеризующие начало слова в английском языке	119
E. Rebane. Sõna algusele iseloomulikud konsonantühendid inglise keeles. <i>Resüme</i>	125
E. Rebane. Initial Consonant Clusters in English. <i>Summary</i>	126
Г. Б. Кививяли. К вопросу о предложениях с присоединенной вопросительной частью в современном английском языке	127
G. Kiviäli. Küsiva lisandkonstruktsiooniga lausetest kaasaegses inglise keeles. <i>Resüme</i>	144
G. Kiviäli. On Sentences with an Appended Interrogative Construction in Contemporary English. <i>Summary</i>	144
А. Ю. Труммал. Роман Флобера «Бувар и Пекюше» и его зарубежные критики	146

ТРУДЫ ПО РОМАНО-ГЕРМАНСКОЙ
ФИЛОЛОГИИ

II

На эстонском, русском, английском и
немецком языках

Тартуский государственный университет
ЭССР, г. Тарту, ул. Юликооли, 18

Korrektorid A. Norberg, J. Sarv ja L. Aboldujeva.

Ladumisele antud 21. X 1965. Trükkimisele antud
20. VI 1968. Trükipoognaid 10,5. Arvestuspoognaid
12,25. Trükiarv 500. Kohila Paberivabriku trükipaber
nr. 3. 60×90, 1/16. MB-06421. Tell. nr. 8024. Hans
Heidemanni nim. trükikoda, Tartu, Ülikooli 17/19. II.

Hind 80 kop.

6—2

TRÜKIVIGU — ОПЕЧАТКИ

Lehekülj Страница	Rida Строка	On trükitud: Напечатано	Peab olema: Должно быть
43	13 ülevalt сверху	year	years
45	7 alt снизу	viev	view
48	5 ülevalt сверху	Durigng	During
„	18 alt снизу	qualifiyng	qualifying
71	16 alt снизу	normands	Normands
73	21 alt снизу	éclaircissement	éclaircissemens
74	7 ülevalt сверху	ecolesiasticae	ecclesiasticae
77	2 alt снизу	52	51
78	15 ülevalt сверху	rahvuslikus	rahvalikus
„	4 alt снизу	Croncise	Concise
81	14 ülevalt сверху	Normaigne	*Normaigne
82	20 alt снизу	sudr	suðr
„	14 alt снизу	God-	Goð-
89	10 alt снизу	nordische	nordischen
138	18 alt снизу	репрезентатами	репрезентантами
147	20 alt снизу	«Scrutinyl,	«Scrutiny»,
157	5 alt снизу	Jullet	Juillet